

ETBIN BOJC

MLADINA OB SVETOVNI VOJNI

»Kot vnanji pogoj se včasih prav krepko uveljavlja celoten kulturni položaj tiste dobe. Tako je n. pr. duša »povojne« mladine čisto drugačna, nego li jo je izkazoval mladi rod še pod konec 19. stoletja.« (Dr. K. Ozvald: Duševna rast otroka in mladostnika, str. 12.)

Najmanj ne mislim podajati v sledečem kakih statističnih tabel o razvoju in stanju naše mlade inteligence. S statističnimi zgodovinskimi slikami današnje mladine mi je kot mlademu s te časovne razdalje nemogoče prihajati spričo neustaljenosti razvojne usmerjenosti.¹ Hočem marveč ugotoviti le nekaj dejstev o tej razvojni usmerjenosti in zarisati predvsem zadevno razliko med predvojno in povojno tako usmerjenostjo. To razliko hočem poiskati zlasti ob treh glavnih vidikih ozir. socioloških smernicah, ki veljajo že za tipične duhovne razvodnice vsega kulturnega gibanja: ob narodnostni namreč, socialni in religiozni.

Mogli bi ločiti ob prelomu svetovne vojne in njenih velikih posledicah najmanj tri generacijske razlike. Slučaj je hotel, da je vprav ta vojna potegnila značilne črte med razdobnimi skupinami naših najmlajših obvojnih rodov, ki so izredno značilne zanje. Ločiti bi morali tako oni rod naše inteligenčne mladine, ki je še aktivno-udeležno izkusil vojne grozote od rodov tik pred in tik za vojno. Seveda bi bilo treba za prikaz sedanjega stanja naše mlade inteligence in njenega najmlajšega naraščaja ločiti še prvo povojno generacijo, ki je sama svetovno vojno še pasivno-neudeležno občutila, od poznejše povojne generacije, ki je o grozotah vojne mogla le posredno zvedeti, ter morda še kasnejšo, katero vpliv vojne le še nekako obodno-posledično zadeva. Treba bo generacijo, ki so ji obrisi svetovne vihre ostali le več ali manj daljni, polzabrisani spomini iz prvih življenjskih let s poldoživeto vsebino, strogo ločiti od kasnejše generacije, na katero ta vsebina

¹ Naj opozorim tu na članek podobne vsebine v »Slovincu«, št. 167 iz l. 1930. (T. Krošl.)

sploh ni imela več neposrednega vpliva. Zdi se tudi, da prihaja v zadnjem času nova taka vsebina-ločilnica, ki je s prejšnjim pojavom vojne sicer v neposredni zvezi — ker je tudi njena posledica ali vsaj od nje pospešena — in ki bo nedvomno spet po svoje močno vplivala vprav na doraščajočo generacijo ter v tej zapustila svoje sledove: v mislih imam brezposelnost in ves ostali kompleks negativnih znakov splošne gospodarske krize sodobnosti. Skoraj nemogoče se je namreč izogniti vplivu teh in takih časovnih pojavov in se mu s svojo osebnostjo iztrgati iz neizprosne oklepa vse njegove vzročno-posledične kompleksnosti, zlasti, če govorimo na splošno. Ti in taki pojavi namreč vedno s svojo časovno-usodno vsebino preoblikujejo do neke mere osebnostno rast in posameznikovo usmerjenost. Tudi ni nepomembno pri tem, koliko časa tak vpliv na mlado dušo deluje in s kakšno jakostjo ter s kakšno perspektivo v bodočnost. Vse to je zelo važno za povprečnega mladostnika, o katerem govorimo. Izjemni posamezniki — kot vedno in povsod — tudi tukaj le potrjujejo pravilo in z najdalekovidnejšo časovno orijentacijo ne morejo na tostvarnem toku ničesar bistvenejšega izpremeniti ali vsaj ne preokreniti, celo pa ne zaustaviti. Globoka in rešilna spoznanja se namreč redno grade na pretresljivih izkušnjah ob časovnih vsebinah in morejo šele na bodočnost učinkovati v smislu napredka in blagostanja. Redko se prvenstvena in avtokratična vloga teh in takih široko-socioloških, sekularnih činjenic dá zamenjati, oziroma kriti z ožjo-osebno, trenutno činjenico. Le ob nastopih velikih reformatorjev-genijev imamo ta primer vsaj deloma uresničen. Sicer pa je znano, da se filozofske ideje in spoznanja navadno udelejšujejo šele nekaj stoletij kasneje. Zato se tudi umetniške in politične laborike in proslavni triumfi navadno vedno odtegnejo n. pr. filozofskemu delu. Tragično pri tem je le dejstvo, da ima to svoj negativen vpliv nazaj, da se namreč vsled te časovne razdalje prerado pozablja na njih prvenstvene vrednote. Saj je — če tako premislimo — vse ustvarjenje umetnikov in politikov končno le kaj podobno »bahanju s pavovim perjem« t. j. z onimi spoznanji, ki so jih prinesli v svet misleci-filozofi. Seveda je po nadarjenosti in trudu treba pripisovati enake zasluge — če že moremo o teh govoriti — vsem kulturnim delavcem, a prvenstveno obstaja slejkoprej delo vidcev-mislecev, ki v svoji zgolj duhovni usmerjenosti razsvetle obdobja zgodovine, pri čemer s strani tkzv. javnosti ne najdejo žal največkrat nikakega razumevanja, kaj šele odobravanja ali pobude. Prerada jih zadene celo usoda preganjancev in heretikov, ker so prezvesto služili svojemu nenavadno globokemu in dalekosežnemu, sodobnikom nedejemnemu spoznanju, prepuščeni v popolni duhovni poglobljenosti in osamljenosti domala samemu sebi in svojemu stvarjalnemu geniju. Zakaj pripovedujem vse to? Zato, ker se prerado dogaja, da stoji in se kreče celotno kulturno življenje pod premočnim vplivom prav po-

litičnih in umetniških časovnih naziranj in tokov in pa ker bi utegnilo biti tudi med sodobno mlado inteligenčno generacijo nekaj globljih duhov.

Pregroba zavisnost življenja današnjega človeka od gospodarskih pogojev in stalni boj za obstanek v današnji brezposelnosti bo gotovo s svoje strani skrajno kvarno in naravnost morilno vplival na — zlasti duhovno usmerjenega — mladega človeka, ki bo v tem splošnem zastoju oziroma umiku v primitivizem izgubil mnogo ustvarjalnih energij. Plod njegovih stvaritev bo ogrožen, če ne popolnoma onemogočen. Nič rad se namreč ta časovni val snovnega umiranja ne zmeni za tiho, duhovno cvetko posameznika na vrtu človeštva; zlasti ne danes, ko se že po prvih povojnih razmahih demokracije in individualizacije obrača vse spet bodisi k absolutizmu nekaternikov s parolo opomina na izredne splošne časovne prilike (od strani nacionalizma in fašizma v kapitalističnem ustroju) bodisi s parolo »boljšega družabnega reda« k popolni razindividualizaciji vsega življenja (kolektivizem Rusije). Ni dvoma, da bo vse to po svoje vplivalo na porajajoče se mlade generacije...

Po teh kratkih ugotovitvah preidimo k naši nalogi, kakor smo si jo zastavili. Primerjati moramo torej vse ono predvojno življenjsko-časovno ozračje, ki ga je baš svetovna vojna tako docela izpremenila, z onim vse do današnjih dni, ko resno grozi Evropi — po znakih sodobne krize — ponovni brodolom.

Če se skušamo poglobiti v duha in izraz teh dveh dob, nam kmalu postane jasna in — po ločilnici svetovni vojni, ki smo si jo postavili — tudi razumljiva in utemeljena izrazita razlika med usmerjenostjo predvojnega in povojnega razumnika pri nas. S psihološkega stališča namreč nič ne vpliva na generacijo močnejše in prevratnejše, nego čas in njegove prilike, kaj šele, če so te prilike strašne in pretresljive, kot je n. pr. pojav svetovne vojne. Saj so tako veliki in grozoviti dogodki v zorenju in rasti človeških generacij in njih kulturnih krogov le gibala in mejniki, prinašajoči vedno novih podnetov in zagonov k napetejšemu in sestavnejšemu razživljanju notranjih človekovih življenjskih silnic in usmerjenj v pravcu do očiščenja in odrešitve. Nočem pa trditi ob tem navideznem napredku, ki ga je n. pr. svetovna vojna prinesla v kulturoslovnem pogledu (čisto konkretno: v narodnostnem pogledu zlasti nam Slovanom, v socialnem pogledu v poudarku demokracije in enakopravnosti, v religioznem pa morda v psihološkem poudarku v neposredni zvezi z novo socialno razgibanostjo), da bi bila vojna redno in neizogibno sociološko sredstvo duhovnega dviganja človeštva, kar je treba odločno zanikati. Saj je vojna — kot fizično sredstvo — le še pomagalo in socialno-sredstveni rekvizit nižje kulturnih narodov. Gotovo pa o kaki zadevni, sem spadajoči morebitni krivdi ali zaslugi rodov ne more biti govora vsedotlej, dokler imamo opravka s takimi višjimi silami, ki vplivajo na psihologijo generacij, zakaj o vsem tem — kakor tudi o odgovor-

nosti sploh — moremo govoriti šele tedaj in tam, kadar in kjer gre za voljo in odločitev posameznika. O tem posamezniku pa smo že rekli, da ima navadno — vsaj za povprečnega človeka to velja — le malo vpliva neposredno na sociološko-časovne pojave sodobnosti. Zato bi bilo nespametno govoriti v tem smislu prezirljivo o tej nasproti oni generaciji, n. pr. o predvojni generaciji nasproti povojni in zopet o tej morda nasproti porajajoči se, ali tudi obratno. Ne brani nam pa to spet, da v nekem, namreč duhovno-pravilnostnem, časovno-odrešitvenem smislu postavljamo z neko večjo ali manjšo objektivno zanesljivostjo eno pred drugo (recimo povojne generacije pred one, ki so se izživljale pred vojno). To pa je mišljeno samo v smislu razvojnega napredka in časovne pretresenosti ter osebnostne preizkušenosti povprečnega mladega človeka, ne pa morda v smislu za-
služnosti.

Trije vidiki nam naj v nadaljnjem služijo kot ogledalo in pomagalo za primerjanje in ugotavljanje prejšnjih pa sedanjih generacij naše inteligence in njene usmerjenosti. To so že omenjeni narodnostni, socialni ter religiozni vidik. S tem in takim primerjanjem bomo pa že hkratu — deloma vsaj — določili tudi usmerjenost naše mlade inteligence po vojni.

1. Svetovna vojna je prinesla mnogokje in tudi pri nas v narodnem oziru bistveno drugačno lice. Podobno ostalim slovan-
skim narodom je tudi našemu ob prevratu zasijalo solnce narodne svobode in osamosvojitve. Nalik električni iskri je prešinilo zdaj — v prejšnji stoletni odvisnosti že nekam odrevenele slovanske narode — povsem novo, do zdaj morda le v močnejšem hrepenenju zaživljeno ozir. doživeto čustvo narodnostne svobode, enakopravnosti in samovlade. K temu narodnostnemu čustvu se pridruži še čustvo ponosa in samozavesti ob lastni državi, ki bo — v ostri ločitvi od prejšnje minule dobe — ščitila in čuvala narodne svetinje ter pospeševala napredek in povzdig naroda v najnesebičnejšem pomenu besede. Ta prešinjenost sproščene zavesti narodne svobode in neodvisnosti, kakor jo je začutila do opojnosti ona generacija, ki je baš s to zavestjo doživela v sebi ostri kontrast z usužnjenostjo prejšnje, je sprva nekako opajala. Ko pa je prvo razburkano navdušenje splahnelo, je navdala mladino z globoko presunjenostjo, da se je začenjala resneje zavedati novega časa, novih nalog in svojega poslanstva. Nenadno se je ta mladina znašla pred povsem novo sociološko obliko svojega naroda in države, pred povsem novim evropskim stanjem notranje, narodno-samobitne okrepitve, ki je pričakovala že od nje neke določne usmeritvene aktivnosti. Ljubezen do naroda, ki jo je čutila in gojila ta mladina in ki je terjala kar najbolj odkritega in zvestega konkretnega dela, je to mladino navdala hkratu s skrbjo in odgovornostjo, kako bo kos tako resno pred njo postavljenim vprašanju bližnje bodočnosti. Narodnostno čustvovanje in doživljanje nam bo torej ena izmed ločilnic med predvojnimi in

povojnimi generacijami, ki se kaže v tem, da se je prešnje tako čuvstvovanje — v vrstah predvojnih generacij v na tujinskih univerzah studirajočih in združujočih se pripadnikov n. pr. različnih slovanskih narodov — izživljalo le v nekako več ali manj močnem teženju in usmerjanju vsega narodnostnega doživljanja. To teženje — katerega značilen izraz je tudi pojav tkzv. panslavizma — je ustvarjalo le več ali manj živo kontinuiteto za bodočnost in podtalno pripravljalo pot narodnemu osvobojenju, dočim pa je doživljanje naroda povojne generacije zadobilo — vsaj pri večini Slovanov — že konkretno obliko z neposredno kretnjo k udejstvovanju ter praktični zaposlitvi vseh njenih sil. Dočim je bilo torej prejšnje narodnostno čutenje in stremljenje bolj teoretično-pripravljalnega značaja, je sedanje že praktično-gradeče.

2. Drugi tak vidik, ki nam služi pri iskanju razlike med miselnostjo predvojnih in pa povojnih generacij, imamo v socialnem doživljanju. Tudi socialnost še v posebni meri spremeni strukturo usmerjenosti predvojnega človeka. Poglejmo torej za razlogi ozir. vzroki, ki so povzročili to spremembo, ki je baš pri tej navedeni ločilnici najbolj očitna.

Predvsem je čut svobode in enakopravnosti, nezavisnosti in samozavestnosti, ki ga je po svetovni vojni zanesla močno poživljena demokracija v mase evropskih narodov, poostril vso kričečo razliko, vladajočo med podjetnikom in delavcem, ki je stvarjala na eni strani kasto bogatinov-mogočnjakov in na drugi kasto armade proletarijata. Vse to ni ostalo tudi na naših tleh brez precejšnjega odmeva. Mladina, ki je bistro gledala in še živo ter pristno socialno doživljala, je zdaj nujno morala dati z vso energijo svojega radikalizma slovo zgolj teoretičnemu dosedanjemu sociologiziranju, ki je več ali manj ravnodušno stalo ob strani. Iskreno je začela ta mladina sočuvstvovati s socialno šibkejšimi sloji in kazati na vse socialne krivice, ki jih je pred njenimi očmi bolj in bolj namnoževal kapitalistični družabni red.

Vendar pa socialni vidik za nas Slovane (če ne upoštevamo seveda Rusije!) ni toliko nov in izrazit, kot narodnostni, saj se tukaj razmere niso bistveno izpremenile, le da ga je svetovna vojna postavila v poostrenejšo luč ter da je vlila — kot rečeno — v proletarske mase podvojeno in borbeno demokratično zavest enakosti in pravice nasproti kapitalizmu. Baš obvojna doba pa je še tudi prinesla na področju tehnike nove iznajdbe, ki so dobro služile pri izrabljanju in pridobivanju gospodarskih dobrin, katere pa so zasegla seveda kapitalistična podjetja na račun nastajajočega proletarijata. Ta je vsled tega v goli samoobrambi lastne eksistence moral občutiti vedno hujše udarce kapitalista. Postavila se je ta mladina torej precej enotno na branik za človeško dostojanstvo ob času, ko je imela v ozračju preloma 1918 dovolj prilike, da je živo začutila ves kontrast tega

razrednega boja. Deloma so ji dala pobude že iz prejšnje dobe utrta zadevna pota, deloma pa je podroben socialni studij zasebno ali po predavanjih na prirejenih socialnih tečajih in mladinskih zborovanjih zanesel med mlado inteligenco novih pobud, mnogo resnosti in smisla za reševanje socialnih vprašanj ter teženj socialno zatiranih. Docela se je preobrazila — po njej — tudi miselnost in usmerjenost starejše generacije, ki ni mogla s takim pokretnim zagonom in ognjem socialno doživljati in razglablјati. V političnem življenju se je do tedaj malone ščutil in zastopal le kmečki sloj kot najsolidnejši in tudi kvantitativno najjačji, skoro nič branilcev in zagovornikov pa ni našel v javnem življenju tovarniško-delavski človek, katerega število in trpljenje je naraščalo bolj in bolj in vzbudilo — naravno — živo pozornost mladine, ki je pravilno čutila potrebo, da se prične tudi konkretno socialno udelejevati. Odtod n. pr. splošno razkrinkavanje krivic, čezpocitniški stiki z delavci zaradi proučevanja njih položaja, zahteva delavske zaštite pri političnih strankah in tako dalje.

3. Tretji vidik, ki naj ga še navedem in ki ni nič manj važen, je religiozni vidik. Tu moram predvsem omeniti ves oni preobrat v poglobitev in psihološko utemeljevanje religioznega doživljanja in dejstvovanja, ki ga je pri nas izvedlo naše mladinsko gibanje. To je približno v letih 1924—1930 zajelo lep del naše zavedne medvojne mladine in jo v prvi vrsti izrazito religiozno usmerilo (križarstvo!). Iz vrst te zrevolucionirane mladine se je vsepovsod razlegel klic po novem, globljem, radikalnejšem krščanskem življenju in dejstvovanju. Socialno, kakor narodno poglobljanje je ta mladina gledala vedno naprej v projekciji na religiozni ravnini, torej v prečiščenju in izboljšanju samega sebe in v močni zrasti posameznikove osebnosti. Redno je ta mladina kazala — bodisi na svojih zborovanjih bodisi v spisih — na mlačnost, površnost, polovičarstvo, komodnost in druge napake religioznega življenja in pojmovanja pri nas ter bičala z vso ostrino svojega radikalizma in idealnega hotenja nekrščansko, kapitalizmu usuznjeno dejanje in nehanje. Predvsem se ostro loči od tega globočinskega pojmovanja vernosti tradicionalna vera predvojnega inteligenta, ki je ostajala le prerada nekje na površju ali kvečjemu še zadelana nekje v zadnji kamrici, odkoder ni mogla zajeti in preveti vsega njegovega življenjskega dejstvovanja.

Pomembno je, da se to religiozno prizadevanje v okviru mladinskega gibanja ni obrnilo samo proti materializmu kot nazoru, marveč je prav tako ostro in predvsem naglašalo nevzdržnost tiste prakse, kateri je religija bila samo ali pa vsaj tudi le sredstvo v boju za drugotne, n. pr. gospodarske ali pa politične cilje. Najbistvenejše je pri vsem prav to, da je temu rodu religija pomenila vrednoto in sicer najvišjo vrednoto. S tem v zvezi je ta mladina nujno poudarjala tudi potrebo osebne, doživete religioznosti, ki naj ne bo samo zunanja, pa tudi ne samo na razumu — ali celo samo na politični

pripadnosti! — temelječa veroizpoved, marveč mora biti vedno i z r a z celotne osebnosti ter naj res zajame vsega človeka. Ta poudarek celotnosti ni največjega pomena samo za novo religiozno življenje posameznika, ki tako pristneje in globlje doživlja svet religioznih (transcendentalnih) vrednot, ampak tudi za o b j e k t i v n o kulturno življenje. Religiozna kultura se namreč more roditi samo tam in tedaj, kjer in kadar je religija osrednja plast doživljanja stvarjalne osebnosti.

Seveda bi bilo treba o vseh teh treh postavljenih ločilnicah morda še to in ono naglasiti kot razliko med predvojnim in povojnim našim inteligentom in njegovo usmerjenostjo. Ta zaris razlike predvojne in povojne usmerjenosti nam je prikazal obraz predstavnikov dveh generacij le bolj v grobih črtah in na splošno, ne da bi se spuščal v podrobno obdelavo obeh, ki bi nam sicer mogla odkriti še marsikaj zanimivega in predvsem prikazati na lastnostih in usmerjenostih obeh primerjancev še v jasnejši in močnejši luči ono razmejnico in ločilnico, ki postaja hkratu že tudi mejnik dveh dob, dveh vekov zgodovine — svetovno vojno.

NARTE VELIKONJA

POMLAD

I

V strešnem žlebu so se kriče pretepali vrabci. Spreletavali so se na sveže prerahljane vrtno grede in vreščali kakor razvajeni otroci. Prst je puhtela po zakopanem gnoju, drevesa so že rahlo poganjala zelenje, košata češnja v kotu se je bila odela v snežno belo cvetje in magnolija je kakor svečke žgala svoje neodprte popke v solncu. S peskom posute vrtno steze so se bleščale v oči. Solnce se je poganjalo med pomladnimi oblaki, kakor bi plavalo skozi valove. Velika rumena hiša ob vrtu se je zdela, da se plaho umika pred žarki. Bilo je, kot bi ves svet nekam potoval. Vlekel je zgodnji neprijetni pomladni veter, ki še nosi zapoznele osatove kosmiče, gre še skozi obleko do kože in vonja po tajajočem se snegu.

Na vrtu so se sprehajali starčki, zvedavo nemirni so brskali po gredah in vneto iskali zalizane polže, trosili drobtinice kruha globom, ki so frfotali na trati, žlobudravo devetkali s kamenčki, mežikali v solnce in si tesno privijali suknje k brezkrvnim, otrplim telesom. Nejasen nemir se je polasčal vseh: solnca, hiše, dreves, živali in ljudi. Vse je nekam hotelo. Da, tudi ti stari ljudje, ki so drsaje vlekli za seboj otekle noge ter so se jim tresle roke od slabosti. Vso

zimo so ždeli mirno in pokojno v zadehlih sobah mestne hiralnice ter se tiščali pri peči ali v posteljah. Nenadno svetlo pomladansko solnce jih je oživelo kakor martinčke. V kri in mišice jim je planila neznana sila, polna nemira, da so postali zbegani, kakor bi dregnil v mravljišče. Krmežljivo so mežikali v solnce in vzdihovaje gledali na široko cesto, ki je onstran vrta vrvela v vozovih in pešcih, da jim niso sledile stare oči.

V vseh teh starih ljudeh je podzavestno živela želja, da bi nekam šli in nekaj storili; nekam šli, kjer še nihče ni bil, nekaj storili, kar so zamudili. Njihove kretnje so bile negotove, napol ugasli pogledi plašni: nekam iti in nekaj storiti, da ne bo prepozno!

Hiralnica in vrt sta bila kakor zaliv, v katerega je morje zmetalo ostanke razbitih vesel in čolnov, ki jih tok ne pusti nazaj v ocean. Nemirno iščejo drobci plutovine izhoda in vedno iznova jih mečejo valovi nazaj pod čeri.

Na moškem oddelku hiralnice, v sobi št. 3 so bili štirje hiralci, ki niso odšli na vrt. Štiri razdrte barke, veličastno siromašne v svojih razbitinah. Štiri barke, ki jih je življenje zmetalo v zaliv, brez jader in krmila in vesel. Krožijo, krožijo in krožijo na vrtincu, a ne morejo iz zaliva.

Soba je kislo zaudarjala po mokrih cunjah in izhlapevanju starih ljudi, kakor da je mrtvašnica. Puste stene so bile motno modrikaste, čudno zapuščena vlaga in plesnoba je puhtela iz njih. Par slik je vegasto in v zadregi viselo na majavih žebljih. Okna so bila zamrežena z železjem kakor v ječi. Ob stenah so stale postelje, bile so plaho in ponižno pogrnjene z razvlečenimi odejami, le na eni so drzno in izzivalno ležale stare cape. V kotu je slonel starec, zavit v raztrgan plašč, ves nadušljiv, in krehal, kakor bi grabil po rešetu.

Trije hiralci so se držali okoli mize, pokrite s povoščenim platnom, ki se je od razmazanih ostankov jedi lepilo in prijemalo rok, da je tleskalo pod prsti.

Zdelo se je, da se vozijo na prekomorskem parniku v medkrovju, tako se jim je tresla roka in so jim bile noge negotove. Obraz jim je od bolehnosti in starosti sivel in rjavil kakor prst v solncu. Na licih so jim igrale črne skorjaste pege kakor na zrelih hruškah, znamenje trhlega zdravja, dozorelosti in počasnega razpadanja. Vsi so bili videti nemirni in razgreti, da so jim od razburjenosti plale rdeče lise na obrazu.

Opoldne so jim bili razglasili, da ne sme nihče v mesto brez dovoljenja. Ljudje da so se pritožili, da hiralci beračijo in nadlegujejo, da se upijanijo in razgrajajo po cesti.

V zaliv je bil udaril sunek iz oceana in še bolj vznemiril vse tiste ostanke, ki so prej krožili v vrtincu. Kakor bi kdo udaril po valovih.

Najbolj se je bil razjaril Ubald Gregorec, širok možakar, zabuhel in prsten v obraz od pijače in roke so se mu tresle. Njegov nos je bil

modrikasto zaripel, spodnja ustnica se mu je povešala kakor konju. Bil je po mizi, da je dvigal platno od nje, tolkel s klopjo ob tla ter se penil okoli ust.

»Ali sem otrok? Da bi molil palec kvišku, če me nekam tišči! Takrat naj bi mi bil kdo kaj rekel, ko sem še imel mesarijo. Tisto, za katero me je ogoljufal Komotar! Takrat, takrat! Čeljust bi mu razbil z enim samim mahom!«

In je že divjal. Divji Ubald Gregorec, svoje dni načelnik mesarske zadruge, ki je z eno samo roko ustavil par splašenih konj, Ubald Gregorec, ki je tri leta hodil za dekletom, da ga je vzela in do svoje smrti držala moža in posestvo in obrt na vajejih. Šele po njeni smrti je pognal obrt in posestvo.

»Čeljust, kakor jo bom Komotarju, če mu ne zažgem. Strela! Zapodil me je! Da sem mu podpisal menico. Pa mu je nisem, pa mu je nisem! Tukaj,« je pljunil, »in mrtev naj bom, če sem jo. Le prav on je kriv, da sem tu!« V resnici je Komotar hotel samo na videz dražiti, da bi pognal ceno, in mu je posestvo na zadnje proti njegovi volji ostalo. Gregorcu je ostalo še nekaj od izkupička. Ko je še tisto pognal, se ga je Komotar usmilil in vzel pod streho. In bi bil še lahko tam, če ne bi bil začel iz jeze in bolečine zmerjati gostov in hlapcev in nazadnje družine. Bogve kdaj in kako mu je nazadnje udarilo v glavo tisto o menici. Ustavljaj ljudi na cesti, pripovedoval gostom v gostilni in kričal na križpotju, da mu je Komotar podtaknil menico in ga vrgel izpod strehe. »Izpod moje lastne strehe.«

Nazadnje je Komotarja minilo potrpljenje in šel je k županu. Našli so, da Gregorec ni več pri zdravi pameti in prišel je v hiralnico.

Pomladno solnce, ki je mehko in solzavo grelo skozi okna, mu je razburilo nemirno kri. V napol dojeti misli, ki mu je nedognana bedela v podzavesti, se mu je vse okoli njega nenadno zdelo neprijazno, tesno in pusto; soba v hiralnici ga je dušila, imel je nejasen občutek, kot da ga kdo tišči v zapestju. Spoprijel bi se bil z vsakim, ki bi mu stopil nasproti. In zdaj še ta prepoved! Njemu, »načelniku mesarske zadruge«!

»Kdo bo meni branil? Da, kdo? In tista menica! Ti, mežnar, nič ne veš, kaj je menica! Ali si jo kdaj videl? Videl že, pa ne podpisal! Zdaj pa dvigaj palec, kakor otrok! Rajši si ga odgriznem!«

Spet je tresel mizo, da je star, zmajan pipec padel na tla.

Matija Rihar ga je pobral. Bil je učitelj brez izkušenj; svoj čas je učil v kočevskih gozdovih in vprašal nadzornika, ki je bil nekoč njegov učenec, pred otroki, ali ima dekret s seboj. Naj ga pokaže! Bil je odpuščen in ni imel pravice do pokojnine. »Kršil je ugled učiteljskega stanu kot celote in svoj ugled posebej.«

»Pusti mežnarja. Njemu so škof noge umili. Tudi mi nismo kar tako. Misliš, da smo mi kar tako? Nič se ne jezi!«

»Kaj se bom jezil. Komu mar za to? O, prerok ti! Kako se moreš meriti z menoj? Ti s svojo srčno napako!«

»O ho,« se je vzpel Rihar, »jaz sem bil učitelj. Če se spomnim: brado smo takrat imeli vsi in surke in peli smo »Hej Slavljani«! En rod in pol sem naučil brati, računati pa zna Kočevar že v materinem telesu. Osem in dvajset let sem učil in so nekaj znali. Da, znali! Še otroci se uče sedaj od očeta. Pa se nismo vdali Šulferajnu in smo kljub Lampetu pisali v Rdeči prapor! Da, v Rdeči prapor! Ali slišiš Gregorec?«

»No, ali je to kaj,« se je obregnil.

»Če je to kaj?« Kandidirati so me hoteli, ali slišiš, Gregorec, kandidirati.«

Rihar je ves prevzet od daljnih spominov gladil svojo dolgo, sivo brado. Bil je prerok in ga nihče ni poslušal. Po navadi so govorili vsi križem in poslušali samega sebe. Učitelj je hodil od okna do mize, prožil prste in si brisal solze, ki so mu silile na lice. Bil je mehke narave in njegove poluslepe oči so se mu zmerom solzile.

»Eh, šomašter si bil! Kaj boš, nikoli nisi nič imel,« mu je Gregorec segel v besedo.

»Kandidiral bi bil lahko, kandidiral, kandidiral! Ponujali so mi. K meni so prišli. Toda jaz nisem mogel, nisem mogel. Kdor je nosil surko, ni mogel kandidirati s Kristanom!«

Krilil je z rokami in naočniki, vsi skrivljeni in z nitjo prevezani, so se mu tresli na nosu.

»Koliko sem zamudil! Toda s surko nisem mogel med rdečkarje! Nisem! V Rdeči prapor sem pisal zaradi Lampeta, da me ni izvohal!«

»Eh, korajže nisi imel. Da bi kandidiral. Še oženil se nisi! Še babe si se bal!«

Rihar je osupnil. Ta udarec je bil močan, toda na mah se mu je obraz blaženo razlezel v vseveden smehljaj.

Gregorec se ni dal motiti.

»Niti pokojnine nimaš, in ko si se zgaral, so te posadili v kot kakor starega konja. Vsaj brcnil bi jih bil, vsaj brcnil! Jaz bom brcnil. Bom že pokazal Komotarju! Jaz bom brcnil! Imel sem ženo in posestvo in obrt, in so me s tisto menico. Tu roko, če jim ne pokažem!«

»Da, nekaj mora človek storiti!« je mirno in svečano dejal Rihar in smehljaj mu ni splahnil z ustnic.

»Tu boš pa segnil kakor voda v čebru!«

»Če tu umreš, te še pokopljejo ne!«

»Kaj pa?«

»O, tistim mladim konjeaderskim doktorjem te dajo. V takšno korito te vržejo in tam režejo, režejo in toliko časa mrcvarijo, da ostane samo okostnjak. Učijo se, z okostnjakom pa v mravljišče, da ga obero mravlje in se lepo obeli. To še vem, mi je takšen skopitar pravil, da so v šoli imeli možica, ki so mu čeljusti privezali s podvezo od spodnjih hlač in so mu tiščali vanje stare čike in suho korenje. Pfej! Mene ne bodo! O, mene ne bodo! In tvojo brado,

Rihar, bodo rabili, da bodo z njo brisali tisto korito ali pa — pfej! Kar slabo mi je!» je pljuval Gregorec. Tiste okostnjake bodo s tvojo brado brisali. Hiralnica dobi sto dinarjev za to.«

»Kako, kako?» se je grozil Loboda. »Ali ga ne pokopljejo? Zmeraj sem videl, da so mrliča pokopali!«

»Pokopali so, pokopali. Naphano vrečo!«

»Res,« je potrdil Merala, »zgodilo se mi je že, da nisem mogel najti v prekopanem grobu ne kosti ne glave!«

Riharju je drgetalo lice od neizrekljive bolečine. Vsa lepočutnost njegove duše se je uprla. Mahal je predse z rokami, kakor bi nekoga podil. V njem se je porajala velika stvar in videlo se mu je, kako mu težkó gre beseda čez ustnice.

»Jaz bom nekaj storil, mene ne bodo mrcvarili!« je slovesno položil roko na brado. »Mene ne bodo mrcvarili. Jaz sem zgodovinska osebnost. Imam pesmi in dramo bom napisal.«

Stopil je preko sobe in roke so se mu tresle od razburjenja.

»Jaz bom nekaj storil!«

»Kaj boš storil?« je hreščal Loboda.

»Kaj? Nič!« se je otresel in se pogreznil v molk. Šele ko je videl, da vsi čakajo njegove besede, je zmajal z ramami:

»Oženil se bom!«

Dostojanstveno se je okrenil in stopil po sobi s trdimi koleno. »Moja žena bo pazila name, ko umrem!«

»Oženil se boš?« je planil proti njemu Gregorec.

»Da, oženil!«

Bilo je, kakor da se je vsa soba zamajala. Ta pusta, zatohla soba, ki je smrdela po mrtvecu kakor gnile ribe.

Še Gregorcu je bilo vzelo sapo. Za hip. Prav tedaj je veter udaril v okno in ga odprl; šum, ki je valovil na cesti, je planil v sobo. Gregorec je potegnil sveži zrak in se obrnil k starcu, ki je ležal na postelji.

»Kaj praviš ti, Loboda? Kaj praviš?«

»Zapri okno!« je zahreščal Loboda ter ropotal z berglami ob vzglavju. »Zapri, da ne bo prepiha. In mraz je še. Nič več ne kurijo. Nič jim ni za nas!«

»Pokrij se čez glavo, župan!« mu je svetoval Merala, cerkovnik Merala, ki je v svojem življenju sto dva in trideset svetnikov umil in nazadnje škof njemu noge! »Le pokrij se čez glavo, župan, in zaspi. Občina te posluša!«

»Zapri okno, zapri, pravim!«

Loboda je zavihтел palico in jo vrgel po sobi, da je zazvenčalo vegasto vedro v kotu.

Starci so bili za hip pozabili, kaj so se pogovarjali. Tista trmasta, otročje zlobna kljubovalnost jih je obšla, ki je lastna staremu človeku.

»Nikar ne vpij!« je dejal Gregorec in obrvi so se mu namrščile. »Župan nisi več! Le pomiri se, le tiho. Pod odejo zlezi.«

»O, Bog se usmili!« je vzdihnil Loboda in začel smrkati kakor otrok. »Jaz sem bolan. Ali ne vidite? In zebe me. Rablji ste, zaprite okno!«

Ko je Gregorec zagledal njegove solze, ki so mu drle po sivem licu, je stopil k njemu.

»Moja smrt boste, moja smrt boste!« je krčil prste in lizal solze, ki so mu silile po ščetinastih smrkavih brkih.

»Loboda, župan, nič ne maraj. Merala, zapri okno! Res, čemu odprto okno, ko je še tako mraz. Nič ne maraj, Loboda, slanika ti prinesem. Ali si nisi želel slanika?«

Lobodi se je obraz razlezel.

»Da boš? O, ko sem bil še župan —«

»Pravim, da ti ga kupim. Daj tri dinarje!« je stegnil roko Gregorec.

»Saj ne pojdeš ven!« mu je dejal Merala.

»Oho! Rad bi ga poznal, ki mi ubrani!« je belo pogledal Gregorec.

»Kar daj!«

Loboda je stikal po raztrganem telovniku.

»Ne dajaj, župan, zapil jih bo!« je tiščal Merala.

»Tukaj,« je pljunil Gregorec, »mrtev naj bom na mestu, če jih. Kar daj. Krivec ima na vratih slanika kakor sulca. Na špagi visi!«

»Ne tistega, tisti smrdi!« je odmajal Loboda. »Ko sem bil še župan —«

»Drugega, seveda. Na izbiro jih ima!«

»Če ga pa sestra vidi! Skrij ga, da te sestra ne vidi, vzame ti ga!«

»Kdo se pa koga boji? Nikogar se ne bojim. Prav nikogar!« je tolkel Gregorec po mizi.

Rihar je bil med tem zaprl okno. Nič se ni udeleževal tega pogovora. Sam s seboj se je pogovarjal in šel za svojimi mislimi. Zamišljen je dostojanstveno stopil po sobi, svečano sedel k mizi, pogladil si brado, pohrkal in povzel. »Kaj praviš, mesar? Če bi se res ženil?« Gregorca je prijel za laket.

Vprašanje ni imelo prejšnjega učinka. Gregorca so zanimali trije dinarji, ki jih je vlekel Loboda iz žepa.

»Tak čakaj no!« se je otrese. »Sem daj, Loboda!« Spravil je pohlepno denar v žep ter se ozrl v Riharja. »Da bi se ženil?«

»Ne verjamem!« je zmajal z glavo Merala. »Da bi se? Kam boš z ženo? Saj so mi še mojo vzeli. Mojo ženo poročeno,« je žalostno zmajal z glavo. »Hotel sem, da bi živela skupaj, pa ne! O, pa bova! Še bova skupaj, še!«

»Da se boš ženil?« je krehal Loboda.

»Bi se,« je svečano poudaril Rihar.

»Kam se boš ženil?« je rekel Merala. »Vzamejo ti jo. Saj ti ljudje ne vedo, kaj je zakrament! Skupaj ne bosta smela biti!«

»Ven te vržejo!« je pristavil Gregorec.

»Vidiš, to je tisto. V svoje stanovanje!«

»Ali ga že imaš?«

»Poiščem ga!«

»O, in jaz bi imel hišo in bi te vzel na stanovanje, če ne bi bil Komotar —« je mežikal vanj Gregorec. »Hišo, svojo hišo. Tebe bi vzel v tisto lepo stanovanje na vrt. Češnje bi ti cvetele pod oknom.«

»Saj takšno iščem, prav takšno! Da je okno na vrt in da ti cvete pod njim. In da imaš gredo, da jo ogrebeš.«

»In v stanovanju lahko napraviš, kar hočeš. V svoji hiši lahko napraviš, kar hočeš. Kar hočeš, kar hočeš!«

Gregorec je spet divjal in tolkel po mizi. Sestra je odprla vrata in ga poklicala.

»Gregorec, mizo boste razbili. Ne ropotajte tako!«

Starec se je ugriznil v ustnico in potuhnil, da je zaprla vrata. Ves zaripel in plamteč v obraz je stisnil obe pesti in lice se mu je spačilo od jeze.

»Mizo boste razbili!« je oponesel. »Kaj pa je, če jo? Vidiš, v svoji hiši lahko vse razbiješ! Vse razbiješ in vedno lahko prekolneš. Tukaj,« je pljunil, »in mrtev naj bom, če mi bo kdo ubranil!«

Zgrabil je vedro in treščil vodo po sobi. Pljusknila je ter se razlila v širokem valu mežnarju Merali pod noge.

Merala je začel vpiti in kričati na vse grlo:

»Vsega me je zmočil, čisto moker sem, do kože sem moker! Sestra, sestra! Ali naj takšen obiščem ženo?« se nakremžil ves preplašen in razžaljen. »Takšen, ves moker?«

Odprl je vrata, hlačal po hodniku in puščal mokre sledove za seboj.

Sestra je vsa iz sebe gledala povodenj v sobi. »Danes ne smete v mesto!« je trdo dejala Gregorcu, ko so ji pojasnili, kaj je.

Gregorec je povetil ustnico in obrnil hrbet. Nenadna upornost in trmoglavost mu je udarila v možgane. Kakor otroci so drugi zvedavo gledali vanj. Loboda se je ponevedal in krehal, Rihar je gladil brado, Merala pa je škodoželjno sladak smeh igral na licu. Njegov špičasti nos je privihano vohal v zraku. Roke je sklepal, kakor pri molitvi. Mokre copate je bil otresel in ožel. Gregorec je dolgo grozeče molčal.

»Denar nazaj!« se je ovedel Loboda, ko je sestra odšla. »Zdaj ne boš mogel po slanika!«

»Zapil ga bo!« je hitel Merala. »Nikoli ne boš videl ne slanika ne denarja!«

»Kdo mi bo ubranil? Tukaj,« in je pljunil, »in mrtev naj bom, če mi bo ubranil!«

Vtaknil je besno palec v usta in se ugriznil, da se mu je poredila kri.

»Nihče ne bo ubranil in Komotarju pokažem, da bo vedel! Za vse čase bo vedel.«

Po bradi se mu je cedila okrvavljena slina in dolgi rumeni zobje so se razdraženo režali. Oči so se mu blestele in preko lica mu je legla polublazna črta, kakor bi dajal duška divji boli, ki vihra po njem.

»Kaj mu boš storil?« je vprašal Rihar, ki ni mogel videti krvi.

»Zažgal mu bom! Nihče ne bo imel, če nimam jaz!« je otresal krvavi palec, da je kri pršila po sobi. »Nihče in tudi Komotar ne. Tiste menice nisem podpisal in nisem podpisal!«

II

Na ženskem oddelku so bile v sobi št. 5 tri starke. Tri osmukane perunike, svečano žalostne v predvečer. Kakor da je vihar divjal čez vrt ter jim osmukal cvet in liste. Samotne, izgubljene se majajo gole v hladnem pišu, trepetajoč v lastnem mrazu. Tako samotne in zapuščene, kakor so se ponosno in bahato košatile v polnem cvetju in žarkem poletju. Ves žar in ogenj je izhlapel, ostal je samo sivi pepel z rahlo plašno iskrico. Hodile so v krogu in se igrale samo njim razumljivo igro romaric. Da gredo na božjo pot. Na daljno božjo pot. Pomladno solnce je ukresalo tisto plašno iskrico. Plahe kakor jerebice so šle v gosjem redu okoli sten in pele s svojimi ubitimi glasovi pobožno pesem o Mariji romarici in sedmih brodnikih. Bogve, kaj vse je bilo v tej pesmi. Potovale so njih onemogle misli kakor ranjeni metulji. Okna so bila veliki kraji, stoli so bili manjše vasi, postelje železniške postaje.

Pomladno ozračje je vznemirilo njihove ždeče misli in želje. Čudna nezadovoljnost jim je gibala ude, plašila podzavestne predstave v njihovih možganih. Oči so jim bile široko razprte kakor otrokom, ko pričakujejo nečesa, česar še ni bilo v njih srcih.

To plaho pričakovanje je zmotila sestra. Prinesla je jerbas sveže opranih strganih nogavic in jih okregala, da z blatnimi čevlji, v kakršnih so prišle z vrta, mažejo pod.

Mana se je stisnila v kot, sklenila svoje bele roke ter zastrmela v daljavo. Neža je skrila umazane čevlje s predpasnikom, Polona pa se je razjezila in razdražila, kakor bi bila čakala povoda, da izbruhne.

»Niti svojih nogavic nisem podpletala! Nikoli nisem krpala svojih cap. O, meni ni mož pustil. Deklam daj, naj si krpajo! Ti ne boš nosila krpanih cunj!« Pa me ni pustil. Ti Neža, si ga poznala. To povej, ali je pustil ali ne?«

»Seveda, seveda ni!«

»Ali nisem rekla, Mana? Ali nisem rekla?« se je še bolj razvnela. »Na meni je razrezal zakrpano bluzo, na mojem telesu. Takšen je bil. Zdaj pa sestra s temle. Čas imate!« je oponesla. Kako pa čas! Naj si sama krpa in plete. Meni že ni treba. — jaz nisem zastonj tu, zame plača sin. Da, sin! Tu ima, pa tu, pa tu.« Začela je metati nogavice iz jerbasa po mizi: »Ali sem kakšna beračica. Zame plača sin. Petnajst dinarjev na dan!«

Starka se je vedno bolj vživljala v krivico, ki jo trpi. Bila je svoj čas krepka ženska, ki jo je starost nekoliko upognila. Oči so ji trudno zmedeno bliskale pod močnim čelom.

»Moj Bog, moj Bog!« je vzdihovala Mana. »Če te sestra sliši!«

»Kaj meni sestra! Da ne smemo na božjo pot! Kaj pa umažemo? Nič ne umažemo. In če tudi umažemo, hodim, kjerkoli sama hočem. Če mažem, mažem za svoj denar. Zame plača sin vse! Da, sin! Naj mu pošljejo račun. Kar račun!«

Starka je vsa zasopla potegnila s postelje odejo in sedla nanjo. Očividno je uživala, ko je zrla začudeni in preplašeni obraz Mane, ki je kakor otrok strmela vanjo in sklepala roke. Podobna je bila presenečeni kokoši, ki je prednjo padla neznana stvar.

»Če pride sestra! Čevlje ti vzame in še na vrt ne boš smela!« je trepetala Mana.

In zdelo se je, da je vse v sobi preplašeno. Postelje so plašno strmele vanjo, stoli so se ponižno tiščali k steni, peč je bila v kotu tiha in mirna. Polona pa je prešerno in izzivalno sedela na odeji in dvigala roke, kakor k prisegi.

»Bomo videli! V nogavicah ji uidem, če hočem. Domov uidem. Zdaj je solnce. Le naj poizkusi! Kar sinu povem. V mestnem svetu sedi, jim bo že pokazal. O, jaz se nič ne bojim. Nikoli se nisem nikogar!«

Skozi visoka zamrežena okna je sijalo solnce in v njem se je igral in vrtinčil prah, ki ga je podila s svojim mahanjem. Na srednji steni je stal Marijin kip in mirno zrl na jezno žensko na tleh.

»Vidiš, pojdi k sinu!« je dejala Neža. »Najbolje bo, če greš k sinu!«

»Kakopa! Da bi gledala snaho! Ali si neumna! Da bom še sinu za deklo!«

Majala se je čepe na odeji in gorela v lice.

»Mislim, da te sin ne mara!« je nadaljevala Neža. »Sama dobro veš, da te ne mara!«

Polona je planila v jok.

»To ni res, to ni res! On me mara. Snaha je tista. Samo radi nje sedim tu in krpam raztrgane nogavice. V moji lastni hiši me ne trpi! In so me zavlekli ven!«

Začela je na glas tuliti. Tudi Mani so se udrle solze in roke so ji trepetale od sočutja in usmiljenja.

»Če pa si razbijala in zaklenila snaho v stranišče! Kako dolgo je sedela v stranišču?« je vprašala Neža.

Poloni se je zjasnilo lice. Obraz se ji je razlezel v smehlaj, plosnila je z rokami in si obrisala solze.

»Da ti to veš? Pa saj je res. Dejala je, da se ni mogla z menoj, ampak s sinom. In da naj se njenih stvari ne dotikam. Ali sem garjeva? Tu poglej, Mana, ali sem garjeva, da bi se ne smela dotikati njenih cap? O, pograbila sem poleno. Ona v jok in v stranišče! Naravnost v stranišče! Jaz za njo,« je dvignila cvileči glas, »jaz za

njo in sem zaobrnila ključ in švrk ključ v štedilnik! Pa sem šla!« Polona se je krohotala na ves glas ter se tolkla po kolenih. »Švrk ključ v žerjavico! Pa sem šla!«

»In si šla?« se je zgrozila Mana. »Snahi si to napravila?«

»Snahi! V kuhinji je opoldne smrdelo kot v peklju. Mleko je prekipelo, mast se je bila zažgala, krompir zasmodil, še kos cunje se je bil vžgal, preden je prišla dekla. Po ključavničarja so morali, da so odprli stranišče. Niti zelena ni bila več v obraz; svetila se je kakor utopljenec!«

»Kdo?« je vprašala Mana, ki so ji uhajale misli.

»Snaha! Saj govorim o snahi!«

»Snaha? Grozno!« se je tresla Mana.

»Dobro si naredila!« se je smejala Neža in njene brezzobne čeljusti so ji migale, ko se je škodoželjno hihitala v pest. »Dobro si napravila! In je smrdelo, praviš?«

»Smrdelo, da! Pa kako smrdelo!«

Mana pa je zmajala z glavo, sklepala svoje tenke in kakor sveče voščene bele prste in se ni smejala.

»Greh imaš! Zdraho si delala med snaho in sinom. Greh imaš, on ni samo tvoj sin, on je mož one, snahe!«

»Kakšen greh? Na cesti ga je ujela! Opijanila ga je in ujela. Prav na cesti. Kakšen greh?« je planila na noge in tolkla po mizi, da so se ji sivi lasje usipali na čelo. »O, če to ni greh, da ga upijani na cesti — in mojega sina in mojega sina; mojega sina!«

Spet je smrkala in si brisala lice.

»Nič ne veste, kako je materi pri srcu. In zdaj je njegova žena in jaz sem tu! O, ne bo imela sreče, ciganka, prav nič je ne bo imela. Še lastovka nima več gnezda pod streho!«

»Da nima?« se je zgrozila Mana.

»Ne nima, nima!« je tolkla po mizi.

Vrtinci prahu so se še vedno svetlikajoči podili v solncu, prekopicovali se kakor roj mušic ter pri vsakem novem zamahu prebegavali iz svetlobe.

Tisti hip se je čul na hodniku razdražen prepir in razgrajanje.

»Vi ne smete na ženski oddelek!« se je slišal glas sestra.

»Da ne smem s svojo ženo poročeno? Ona je moja žena poročena. Zlato poroko sva že imela. Ona je moja žena!« je vpil visok glas.

»Da, on je moj mož!« je javkala vmes ženska.

Odprla so se vrata in na vratih je vlekla drobna starka, vsa zgrbljena in šibka, za roko mežnarja Meralo v sobo. Sestra je v zadregi stala pri njima.

»Kam ga vlečeš?« se je zavedela Polona.

»On je moj mož! Midva bova skupaj!« je dejala Meralovka. »Petdeset let in več sva bila skupaj. In zdaj ne sme! Zdaj sva rekla, da bova skupaj!«

»Bog je združil!« je potrdila Neža.

»Ali si nora? Kdo bo gledal dedca!« je dejala Polona.

Sestra je čakala, da je starka vstopila, nato pa hitro zaprla vrata, Merala je ostal na hodniku. Cepetal je na mestu in vpil je s svojim visokim glasom.

»Pritožim se na škofa, pritožim se na škofa. Noge so mi že umivali, tu mi pa branijo ženo. Ona je moja žena, ona je moja žena!« Njegova žena pa je poklenila onstran vrat, trkala nanja in klicala vsa zahlipana:

»Andrejček, nikoli te ne bom pozabila, nikoli!« In zunaj ji je odgovarjal ves ginjen in sladak in zaljubljen.

»Zmerom bom mislil nate; tudi jaz bom vedno mislil nate, Jera! In škofu se pritožim, ki so mi noge umivali! Jaz imam še zakonske dolžnosti! Pritožim se, pritožim se pri škofu!«

»O le, Andrejček, le! Saj te ne bom pozabila!«

Klečala je za vrati, se križala kakor v cerkvi in solze kakor orehi so ji lile po licih.

»Bog je združil!« je ponovila Neža. »Kdo bo ločil? Če bi bil moj, bi ga ne dala. Nak, pa bi ga ne!«

»Da bi ga ne?« je vprašala Mana.

»Gotovo, da ne!«

Meralovka je prisluhnila; ker se ni nihče več oglasil pri vratih, je drobila k oknu in z rdeče obrobjenimi ugašajočimi očmi zrla na vrt in ihtela v predpasnik.

»Zdaj so mi spet moža vzeli, zdaj so mi ga spet vzeli. Nikoli ga ne pozabim!«

Dogodek je pomenil za zavod veliko razburjenje. Starčki so zvedavo hiteli skupaj, mahali z rokami in pripovedovali razburljive reči. Da je nekdo umrl. Ne, nekdo je udaril sestro. Tudi ne. Ukradli so kaj. Kdo, se še ne ve, pa se bo zvedelo. Kaj še! Znorel je in ušel na ženski oddelek. »Nikoli ni bil pri pameti!«

Ženske pa so zbegane stale okoli Meralovke in si niso vedele pomagati. Starka je ihtela od neznane bolečine ter tiščala predpasnik na oči.

»Čemu ti bo dedec?« se je oglasila Polona. »Ali naj tu spi? Moli, moli, da ti ne bo vrag mešal pameti. Pusti ga pri miru, saj komaj še živiš!«

»Ali ste slišale? Ali ste jo slišale? Da se ne bojiš Boga! Mož je moj, mož je moj, mož je moj!« je kričala in stiskala pesti.

»Oh, pojdi no! Kakšno ženeš! Ali nisi sita in imaš streho, in on je sit in ima streho?«

»Kaj pa zakrament? Čemu pa je dal Bog zakrament?«

»Da, da, zakrament!« je vdano pritrdila Mana. Pristopila je in ji brisala lice. »Vse bo še dobro, vse bo še dobro, jaz vem, da bo še vse prav.«

»Ti Mana, to razumeš, ti Mana, veš,« se je je oklepala starka. »O, to je strašno! Sam Bog vidi! Kako bi bila lahko skupaj. Kakor

v ječo sva zaprta. Pa so me še vprašali, sam gospod škof so me vprašali, ali sem rada tu! Da, ali sem rada tu? Kako bom rada tu, ko so mi moža vzeli?»

»Kdo pa je rad tu?» se je razvnela Polona in oko ji je bliskalo od jeze. »Kdo pa je rad tu? Še solnce sveti drugače. Le pogledjte, tam zunaj na cesto in streho in park sveti solnce čisto drugače. Kako naj v ječi sveti solnce?»

»Ko bi mogla kam ven!» je vzdihnila Jera.

»Nič ne joči Jera, jaz te bom vzela k sebi!» je dejala Mana ginjeno in glas se ji je tresel. Njen beli obraz je bil ožarjen od neznane sreče in nejasnega pričakovanja. »V svoje stanovanje vaju bom vzela in vse bo dobro in vse bo prav!»

»Kam?» se je zagnala Polona.

»V svoje stanovanje!» je ponovila Mana in pobožno sklenila roke.

»Kakšno stanovanje? Kje imaš stanovanje? Mana, ti noriš!» se je zgražala Neža.

»O, ga nimam, pa ga bom imela!»

Šele zdaj so zapazile, da na prstu vrti prstan, ki ni bil merjen na njeno roko in ga je morala podložiti s papirjem. »Ne bom več dolgo tukaj. Ven pojdem. Omožim se!» je zamaknjeno sklenila roke. »Omožim se in te vzamem z možem k sebi!»

Kakor bi se bila hiša podrla, so obstale. Omožila se bo in pojde ven. Ostale bodo same. Zgodilo se bo, da pojde odtod, ne da bi umrla. Že dolgo ni nobena umrla in zdaj pojde ena, ki se moži. Moraš ji verjeti, če gledaš njeno vdano in tiho lice.

»Možiš?» se je vzpela Jera. »O, ti boš imela moža pri sebi!»

»Bom!» je kimala z glavo Mana.

»In pojdeš iz te ječe? Iz teh muh in komarjev in vešč in — O, ti pojdeš in jaz ostanem! Niti minute! Niti minute. Umrem tu. O, da bi tu umrla! Grozno. Niti minute ne!» se je zibala Polona. Zavistna poteza ji je zaigrala okoli usten. »Kako se boš možila, Mana? Kdo ti bo dal stanovanje? Ali je vdovec?»

»O, ni! Neoženjen je!»

»In ima stanovanje?» je silila Jera.

»Vse bo preskrbel!» je kimala starka in obraz se ji je praznično belil od tajne sreče in zanesenosti. Vrtela je prstan na roki in pobožno dvigala oči. Jasne, nedolžne oči, polne upanja in zamaknjenja v daljno deželo.

»Stanovanje s sobo in kuhinjo ali samo sobo?»

»Sobo s kuhinjo in še eno sobo!» je pletla v svojih mislih.

To je bilo nekaj novega, kar je razmajalo dušече ozračje. Bilo jim je, kakor da so se vsi predmeti v sobi premaknili in zavzeli nove prostore. Vse se je razgibalo, vse dobilo še svoj poseben pomen in posebno lice. Nekaj, česar ne razumeš, gledaš, vidiš, pa ne razumeš. Še Mana, tiha Mana. Tudi ona je dvojna. Tista, ki je tu v sobi in ona, ki se moži in odhaja. Edina, ki ni bila poročena, se zdaj moži

in odhaja. Ne odhaja v smrt. Moži se in bo imela svoje stanovanje. In on ji ga bo preskrbel.

»In boš pila vino?« je vprašala Polona.

»Židano ruto naj ti kupi!« je hitela Neža. »Meni jo je mož kupil, še zdaj jo imam. Ne tu. Shranjeno. Trideset jih imam!« je lagala. »Trideset. Za tiste čase, ko pojdem odtod. Sin bo prišel pome!«

»Kakšen sin?« se je čudila Polona. »Kakšen sin?«

»Moj sin! In ko pride, si bom zavezala židano ruto!«

»Ali se ti ni obesil? Saj se ti je obesil!«

»Oh, nesrečne ženske!« je zaihtela vsa iz sebe. »Zdaj mi ne privoščite niti tega, da bi sin prišel pome. On je v Ameriki. In se ni obesil. In se ni obesil!«

»No, sama si povedala in jaz tudi vem, da se ti je sin obesil zaradi žensk,« je kruto in sovražno dejala Polona. »Sina imam samo jaz, ki zame plačuje. Toda zdaj ne ostanem niti minute. Midve z Mano pojdeva. Jaz lahko živim zunaj. Od česa boš pa ti živela, Mana, ko nimaš nič?«

Mana se je zamislila, nato pa plosknila z rokami kakor otroci.

»Pokojnino bo dobil. Gotovo. Saj mu morajo dati pokojnino. Pet sto na mesec!«

»Kaj boš s petimi sto?« je dvomila Neža vsa potrta. Polonine besede so jo ponižale in užalostile.

»Pa tisoč, o, še več. Mora jo dobiti.«

»Tega pa ne verjamem! Da bi te takšen vzel, ki ima tisoč in več pokojnine!« je zavistno in vznemirjeno mahala Polona z nogavico po zraku. »In te bo tepel! Boš videla, še tepel te bo. Reva boš!«

»Če ga pa ne poznate!« se je nenadno vzpela Mana in oči so se ji jezno zaiskrile. »Nič ga ne poznate. Še ta prstan mi je dal! Vidite, ta zlati prstan!«

»Da, in še ta zlati prstan ti je dal!« je potrdila Jera. »Prav gotovo, da ga je dal! In zlat je.«

»Kje pa prideta skupaj? Vendar ne hodiš v njegovo stanovanje! O, takšna pa vendar nisi, da bi hodila v samčevo stanovanje! Jaz vem, kaj se to pravi. Nič niste izkusile, jaz sem enkrat bila. To se pravi nekdanj; še danes mi brni v glavi. Kar stresa me. Da, hotel mi je odpeti gumb na bluzi! Strašno. In ti da hodiš v takšno sobo?!« se je gnala Neža in kri ji je tiščala v lice. »Takšna da si, Mana?!«

»Saj nisem!« je plaho trepetala Mana, videč, kako so tudi druge napravile sovražen in leden obraz. »V parku sva se zmenila in prstan mi je dal in je res zlat!«

»Pa se bosta res vzela?« je tiščala vanjo Neža.

»Res!« je verno kimala Mana.

»In te je poljubil?« je vprašala Polona.

Mano je za hip spreletela plaha rdečica. Zavedela se je; čutila je, da gre v očeh teh vprašujočih strank za njeno veljavo. Ni si upala pogledati v lice, vdano je spustila roke v naročje ter se zlagala:

»Da, že! Trikrat!«

»No, vidite!« si je oddahnila Jera.

»Zdaj pa res prideš!« je prikimala Neža.

»Tudi jaz pojdem!« je vreščala Polona. »Tudi jaz. Obe. Mana in jaz. Meni ni potreba. Jaz bom pri sinu!« In solze so se ji usule od neznane ihte. »Tam bom jedla, kadar bom hotela, šla, kamor bom hotela. Še v gledališče. Tam ne bo ne zvonca ne sestre ne čobodre opoldne. In ne nogavic in raztrganih cap.«

»In pesem mi je napisal!« je pripovedovala Mana. »Kakšno pesem! Jokala sem, kar na glas sem jokala!«

»Ali zna?« je vprašala Neža.

»O, zna; učitelj je. In brado ima!«

»Brado?« se je čudila Jera.

»Lepo brado!« je šepetala Mana in bleščeči pogled je plaval v neznano kraljestvo. »Rekel je, da ima rad ostrižene lase! Kite si bom odstrigla! Gospa bom!«

Nastal je molk, da bi slišal nit, če bi padla na tla.

Zunaj pa je trkal na okno še neodprt popek magnolije, ki je kakor sveča žarel v večernem solncu.

III

Na vrtu je obupno tarnal Merala. V svoji bolečini se je odpravil k upravitelju ter mu s solzami v očeh jecljal, da ne more živeti brez žene. Upravitelj se je najprej nasmehnil, ko pa je videl obupani stari obraz v solzah, ga je prijel za ramo ter mu prigovarjal:

»Ali ni dobro spravljena? In vi tudi! Na gorkem sta, nihče vaju ne podi spred praga, lačna nista. Kaj bi še rada?«

»Vse res,« je prikimal mežnar, »vse res, toda ona je možu zakonska žena in obljubil sem ji, da je ne zapustim! In tudi mrtve ne zapustim!« je gledal v tla in brskal z nogo po tleh.

»Pod isto streho sta!« je nadaljeval upravitelj. »Tu mrtve nihče ne vzame. Ali nista na varnem?«

»Da,« je potrdil.

»Potem je pač vseeno!«

»Eh, gospod, ko pa ni vseeno. Dolgčas mi je! Prav res dolgčas!« je vrtel klobuk v roki. »Zlato poroko sva imela in —«

»Kaj bo dolgčas? Kakšen dolgčas?«

»Eh, gospod, vidim jo rad, pa je. Še zmerom jo vidim rad!« se je izvil.

Upravitelj se je sedaj moral smejati. Gledal je razoglavega možička pred seboj, ki je vrtel klobuk, vihal špičasti nos in mežikal. Kadar je starec utrnil z veki, se mu je sprožila solza po licu.

»Da bi stanovala skupaj!« je spet začel.

»Če pa nimamo prostora! Podnevi se itak vidita!«

»Prav, gospod! Ali se ženimo samo za podnevi? Meni je šele ponoči dolgčas!« je stisnil Merala. »Ko sva še bila doma v bajti, mi je tako položila roko na glavo in sem vedel, da živi. Zdaj ponoči nikoli ne vem, ali še živi. In ko bo eden umrl od naju, mu bodo tuji svečo držali in —« je pridržal sapo. »Vse sem premislil. Nihče ne bo poklical nje. O, nihče ne bo poklical nje! Ali pa mene in nikogar ne bo na straži!«

Merala je zares buknil v jok. Zdel se je tako obupan in nesrečen, da bi se moral smiliti. V njegovih nebogljenih mislih se je vžgalo nekje daleč čudno spoznanje. Kakor bi nesel breme po rebri navzgor ter bi se preko slemena svetila modra nebesna jasnina. Do slemena, samo do slemena bo tiščalo breme, bodo klecala kolena, bo pohajala sapa, na slemenu bo vseh težav konec in bo breme lahko in mišice bodo sproščene. Na slemenu je sreča, je mir, je zadovoljstvo in blažen pokoj. In Merali se je v njegovi poluslepi pameti zdelo, da se je počasi vzpenjal po taki rebri, ko so mu na mah zavalili orjaško skalo na pot. Ne vidi čez, ne more čez, ne sme čez. Silno ga je potrlo.

»Greh imate!« je dvignil roko. »Greh imate! Škofu se pritožim ki so mi umivali noge!«

Še preden mu je upravitelj mogel odgovoriti, je potrkala mlada sestra in v isti sapi povedala, da se je Gregorec uprl sestri vratarici in odšel v mesto.

»Strašno razjarjen je bil in krel je kakor Madžar!«

»Zmerom slabše!« je dejal upravitelj — in mlada sestra se je čudila njegovi mirnosti. »Se bo že vrnil!«

»In je govoril, da gre nekemu zažigat!«

»Navadno gre vsak zažigat!« je dejal upravitelj. »Solnce mora vendar te možgane zbuditi. Pa se vrne brez požara. Z mrakom bo vse zopet zaspalo. Pomlad kliče tudi v stari krvi. Stara pesem. Nič se ne bojte. Večerja bo spet vsem neslana in bodo godrnjali in bodo sitni. Človek je čuden cvet; za šipami ne uspeva! O, človek je čudna žival; v kletki ne more mirno spati. Zaspal bo rajši na cesti med vozovi. Toda, pomnite, sestra, star človek ima pamet s kurjo slepoto; od zore do mraka bo gnal svojo in bo taval kakor za veščo, v mraku mu vse to ugasne. V mraku je samo plah metulj, ki pada v večer med cvete. Nič se ne plašite, sestra, pri večerji imate spet druge težave z njimi!«

Toda topot se je upravitelj uštel. Tudi starčevska pamet ukani. Pri večerji so manjkali: Rihar, Mana, Gregorec in Polona. Dve razbiti barki je vihar sunil iz zaliva na odprto morje v valove, dve peruniki je vihar dvignil iz grede. Loboda je divje premetaval bergle, se kregal in tiščal pene na ustih.

»Za slanik sem mu dal in ga ni prinesel. Zapil je moje tri dinarje!«

»Zmerom je še zapil!« je dejal Merala. »O, požrl ti je denar!«

»Da, požrl!« je menil Loboda. »Nikoli več!«

»Kaj praviš?« je vprašal Merala skrivnostno. »Ali je draga želva?«

»Kaj želva? Čemu ti bo želva?« se je zgrozil Loboda. »Gotovo je draga!« »Osem dinarjev imam in —« je premolknil, kakor bi pre-mišljaj.

»— in kaj?« je planil v besedo Loboda.

»Ženi sem jo obljubil. Da bi rada želvo, ki bi pri njej spala. Ker ji je dolgčas! In sem ji jo obljubil!«

»Da si obljubil?«

»Da, dokler ne najdeva stanovanja!«

Za Lobodo je bilo to mnogo preveč, da bi mogel naenkrat vse razumeti. Vse se je okoli njega čudno sukalo in čim manj je razumel. Želel si je, tako nepopisno želel slanika in tega ni, Merala mu pa pripoveduje o želvah in stanovanju.

»Ob pamet si, Merala!« je stisnil skozi zobe in udaril z berglami!

»Ob pamet si! Draga je, toliko denarja nimaš!«

»To je slabo!« je uvidel Merala, vihal svoj nos in mežikal v luč. »Vse je slabo! Vse stoji na glavi! Da, na glavi!« To spoznanje ga je za hip potolažilo. »Vidiš,« je povzel spet, »vidiš, Loboda, želvo že imam. Tam v ruti! Še nocoj ji jo ponesem. Na okno potrkam in ji izročim. Veš, pravijo, da želva pogine pri človeku, ki v kratkem umre. Tako! Radi žene. Za ženo ni nikoli preveč, veš Loboda, nikoli preveč! In ko pogine, bom vedel. Ne, moje žene ne bodo vrgli v korito in mravljam!«

»Kje si jo dobil?« je vprašal Loboda. Ves je gorel ob misli, da pride Merala in potrka na okno in ponese želvo.

»Na vrtu!« je šepnil Merala, »nihče ne ve!«

»Ukradel si jo!« je planil Loboda pokoncu. »O, mežnar, ti si kradel! Kar tu jo pusti! Naj bo tu, da bom videl, če je res!« se je domislil Merala. »Vrnem jo, nič ne povej! Na vrt jo ponesem!«

Zunaj so se slišali koraki. Merala je položil prst na usta in skril želvo pod klobuk. Ves se je tresel v pričakovanju. V sobo je stopil upravitelj, razburjen in zaripel, jeza mu je sijala z obraza. Morala sta povedati, kako je Gregorec odšel in da Rihar ni drugega dejal, kakor da se oženi.

»In Gregorec je gotovo zapil mojega slanika!« je vzdihnil Loboda in stisnil pesti. »Le naj se vrne!«

Upravitelj si ni mogel pomagati. Spet so se odpirala in zapirala vrata, spet so se slišali trdi koraki. Merala je za hip prisluhnil, nato pograbil želvo in si posadil klobuk na oči.

»Zdaj pa grem!«

»Kam?«

»Nazaj jo nesem!« se je prihulil Merala.

»Le,« je mirno dejal Loboda in pobiral bergle.

Merala je kakor tat potuhnjeno prekoračil hodnik in s hodnika na vrt pred ženski oddelek. Prisluhnil je v polutemi pod oknom in rahlo potrkal na šipo.

»Jera,« je zaklical, »Jera, odpri!« Srce mu je burno bilo kakor mlademu fantu. Čudno junaštvo mu je bilo v duši. Ker se ni nihče oglasil, je udaril močnejše. Ženske so se prestrašile in obmolknile. Zunaj je bila silno nemirna noč in oljnata nočna lučka je plaho brlela sredi sobe ter metala strašne pošastne sence po zidu.

»Jera, Jera!« je ponovil in še potrkal.

»Oh, moj Bog, kaj pa je?« se je preplašila Jera ter drsala k oknu.

»Na!« ji je dal s tresočim se glasom in zeblo ga je v večernem hladu, da je šklepetal s čeljustmi. Spomnil se je podvez pri spodnjih hlačah in starega čika in suhega korenja. Žena je stegnila roko in segla po stvari, ki jo je nudil. Toda tisti hip je že zavpila, kakor bi jo bila pičila kača in se vsa trda sesedla na tla.

»Hudič, o, to je bil sam hudič!«

Želva se je bila zakotalila po tleh pod posteljo in nihče je ni pobral. Ženske so vreščale, Neža je planila k Jeri in jo spravila na noge. Mežnarica pa je s trdo roko in osteklenelimi očmi kazala v okno in ječala:

»Zaprite! Sam hudič mi je pomolil svoj gobec!«

Vse starke so bile grozno prestrašene ter si niso upale dvigniti oči v okno. Trkale so se po prsih in usehle ustne so jim gibale v molitvi. In ponoči je drsalo po sobi, kakor bi vlačil raztrgane šolne. Za ves svet bi nobena ne bila šla iz postelje.

IV

Gregorec je stopal po ulici in silna togota mu je grizla v dušo. Užaljen se je jezil na ves svet, brskal s hodnika smeti in pomarančne lupine. »Na, pa sem le ušel, pa sem le ušel!« Pljunil je, udaril s palico po kamenju in stiskal pest. Mimo se je peljal avtomobil, ki je dvignil oblak prahu, da je moral tiščati nos. Otepal je z roko in pršal okoli sebe.

Sam ni vedel, kam bi. Samo da je bil iz ječe. Čutil se je prostega; bil je spet na cesti enakovreden vsakomur, ki je hitel mimo. »Nikomur nič mar! Nikomur nič mar!« Bog ve odkod so se mu utrgale te besede; ponavljal jih je sam pri sebi in jeza mu je ponehaval. »He, komu kaj mar? Nikomur nič mar!«

Taval je po obrežju in hitel, kakor bi se mu nekam mudilo. Komotarja je bil čisto pozabil. Z zanimanjem je gledal za vozom, ki je peljal v visoki leseni kletki težkega bika na klavnico. »Eh,« je mahnil z roko, »nikoli ga jaz nisem tako vozil!« Poln zaničevanja je brcnil kamen v strugo. Slišal je udarec in rahlo so se razgibali valovi. Zmajal je z glavo ter nekaj mu ni šlo po volji. Poln nemira, kakor bi ga nekaj klicalo, je nadaljeval pot v pomladnem solncu.

Po cesti je pridirjalo par iskrih konj, visoko na kozlu je sedel košat kmetiški par. Bila sta še mlada in njej se je lice nasmihalo.

»Eh!« se je ustavil, »to pa to! Brez konca bi se tako vozil!« je mežikal za vozom. Obšla ga je čudna žalost; zrl je za vozom in lice se mu je od bolesti kremžilo. Stegnil je roke, kakor bi držal vajeti in cmoknil z jezikom: »Hi! — Eh, da,« se je zavedel, »kar je, je!« Toda tistega nejasnega nemira ni mogel utešiti. Bilo mu je, kakor da stoji pred nevidno steno in ko bo stopil v njo, se mu bo nekaj odprlo. Bog večni vedi, kaj. Nekaj, česar še ni bilo. Kakor sluti slepec nekaj, česar ne vidi. Nekam bi šel, nekam daleč.

Slanik na vratih Krivčeve trgovine ga je spomnil na dinarje v žepu. Ustavil se je pred trgovino in v grlu ga je žgečkalo; v oknu je stala steklenica in lepe modrikaste slive so bile na njej.

»Za slanika bom še naberačil!« mu je šlo po glavi. Morda bi se bil še premagal, da se niso odprla vrata. Znani duh po petroleju, milu, kislem zelju in slanih ribah mu je udaril v nos. In vmes se mu je zdelo, da vonja žganje. Zagnal se je in vstopil.

»Za tri dinarje močnega!« je rekel odločno ter težko položil denar na mizo.

Pomočnik mu je nalil frakelj geruža, ki ga je Gregorec polagoma in skoraj pobožno nagnil k ustom. Samo par kapljic si je vлил na jezik. Slastno je srknil pekočo pijačo in pogledal frakelj proti svetlobi. Vzdihnil je, obšla ga je čudno žalostna misel. Zmajal je iznova z glavo in dejal vdano: »Vsega bo konec!« Zamižal je, vлил vase sunkoma ostanek pijače in odšel na cesto: »Vsega bo konec! Zdaj sem še Lobodi slanika zapil! Vsega bo konec!« je ponavljal in ne bi bil mogel povedati, zakaj in čemu bo vsega konec.

Ustavil se je na voglu ter opreznil, kje je stražnik. Naglo je snel klobuk, zaobrnil levo oko, da se je pokazala krvavo obrobljena belina ter začel s pojočim jecljavim glasom: »Usmilite se ubogega slepca, očeta osmih nepreskrbljenih otrok, usmilite se!«

Ni stal dobro uro, ko je nabral že peščico drobiža. Videl je, da se od daleč bliža stražnik. Zavrtel se je na peti in oddrsal v veliki vhod sosedne hiše, šel čez dvorišče in v stransko ulico. Stal je spet pred Krivčevo trgovino.

»Imenitno!« si je dejal, kajti želja po pijači mu je bila narastla. »Samo tiste tri dinarje za slanika v drug žep, da jih ne zapravim!«

V trgovini je stalo nekaj delavcev; čutil je pred njimi še stari odpor, ki mu je ostal iz boljših dni. Še preden si je naročil žganja, je ukazal zaviti slanika v papir. »Da ne pozabim. E, poznam se!« Šele ko je čutil ribo v žepu, se mu je zdelo v redu. Naročil si je spet močnega. Sedel je na prazen zaboj v kotu, postavil frakelj predse in šel za svojimi mislimi. Pri tretjem fraklju se je spomnil spet tistega para konj in Komotarja. »In prav on je vsega kriv!« je oslinil stisnjeno pest. »Zažgem mu!« je sklenil in naročil četrti frakelj.

»Zdaj bo pa dovolj!« je dejal pomočnik, ki ga je poznal, da se pijan razjezi. »Zaprli bomo!« Plačal je in omahnil na cesto. V žepu je čutil še en dinar. Ves svet se je sukal okoli njega, noge so mu

čudno spodletale v kolenih, lovil se je z roko ob zidu in solze so mu silile v oči. »Zdaj nimaš, kam bi glavo položil,« je govoril, »in Komotar ima tvojo hišo! Zakaj ima Komotar tvojo hišo?« Ustavil se je, zaokrožil s palico v zraku ter jezno udaril po nevidnem sovražniku: »Zakaj, da, zakaj? Zakaj ima on tvojo hišo?«

In v glavi mu je vstal sklep, da mora Komotarju zažgati. Stiskal je pesti, taval in omahoval po ulici. Ker so se prav tisti čas zapirale pisarne in trgovine, je bilo na cesti polno ljudi. Zaletaval se je vanje in govoril z nevidnim nasprotnikom: »He, he, kdo mi pove, zakaj vse to? Jaz v hiralnici, on v moji hiši. On s parom konj, jaz — he, kako pa jaz? In kdo mi ubrani, da bi pil, he, kdo?« Vihtel je palico po zraku in napadal.

Stopal in omahoval je po cesti naprej, zavil v predmestje, čez most in naprej. Ko so gorele v hišah luči, je stal pred Komotarjevo hišo. Mogočna domačija se je bahato šopirila ob cesti in svetla okna so mežikala vanj. Trpka žalost mu je legla v srce, noge so mu bile trudne in glava težka. Zavil je počasi po travniku do hleva za hišo in obstal ves prevzet. V hlevu so hrzali konji in bili s kopiti po lesenem podu. Luč je udarjala skozi široka vrata. Hlapec je žvižgal ter nastiljal. Tik za hlevom je stal kozolec, za kozolcem sadovnjak. Drevesa v njem so se rahlo zibala, kakor bi ga pozdravljala. Vse je bil sam zasadil. In zadaj za sadovnjakom je rahlo klokotal potok in nizko jelševje je šumelo kakor roj čebel.

Stopil je počasi h kozolcu. Grenak in potrť se je spustil na slamo in misli so se mu čudno medle in križale. Nobene ni mogel zgrabiti. Loteval se ga je spanec in nekje v daljni podzavesti se mu je oglašal sklep, da mora zažgati. »Kje?« je odgovarjal. »Kje, ko nimaš žveplenk! Saj nimaš žveplenk! O, pa imam še dinar zanje! Prav, pa zažgi z dinarjem. O, pa bi, če bi imel žveplenke!« Slišal je še, da hodi hlapec po dvorišču in spravlja v kraj komate in voz. V svoji zaspanosti je še dojel, da bi se rad nekam peljal, vseeno kam, samo nekam prav daleč.

Dremavica in žganje sta ga premagala; čez čas se je slišalo pod kozolcem iz slame samo njegovo smrčanje.

Nič ni vedel, kdaj se je zbudil. Mraz ga je tresel, v ustih mu je bil suh grenak občutek. Na cesti je še slišal vozove in ljudi. Potegnil si je z roko preko čela, kakor bi se hotel nečesa domisliti. Nič ni prav vedel, kje je. Šele ko je z roko zadel ob kosmato žival, se je streznil. V mesečini je pred njim sedel veliki pes Karo ter se mirno oblizoval. Tega psa je pripeljal še majhnega k hiši. Zdaj je sedel pred njim in mežikal potrpežljivo ter čakal, da se zbudi. »Karo!« ga je poklical. Pes se je zleknil in pomahal z repom. »O, ti Karo!« Karo je stopil bliže in tiščal z gobcem v njegov žep. »Da ti to diši?« se je nasmehnil Gregorec. »E, to je Lobodov slanik!« Že je vlekel ribo iz žepa, da bi jo odvil, ko jo je spet sunil nazaj: »Ne, Karo, to je Lobodov slanik! Misli, da mu ga ne prinesem. Pa se bo čudil!«

Šele zdaj mu je prišlo na um, da ga v hiralnici pogrešajo in da bo imel nerodnosti, ko se vrne. Spomnil se je, tako so govorili, da zapro nepokorneža v temnico. Vse v njem se je upiralo. »Mene ne bodo!« se je postavil na noge. »Mene, čigar je bilo vse to! Da, Gregorec, pa si imel konje in si se peljal, kamor si hotel in si spal na beli postelji!«

Mesec je sijal iznad hriba ter obseval hišo in hlev in kozolec. Drevesa in poslopja so se zdela, da plavajo v mlečni bleščavi. Gregorec je oprezno taval proti cesti, veliki pes Karo je počasi stopal ob njem ter zvesto strmel vanj.

Že je hotel vstopiti in prositi prenočišča, ko je zapazil pred hišo v senci prazen zapravljivček. Konj je nemirno grizel žvale ter bil ob tla s kopiti.

Kakor bi bila nevidna moč šinila vanj. V čudno pijanem navalu skritega nemira je prijel za vajeti. Konj se je rahlo vzpel. Gregorec je ves trepetal, bilo mu je pri srcu kakor otroku, ki najde dolgo pogrešano igračo. V njegovi pameti je bila samo zavest, da drži za prazen voz in se lahko odpelje. Kam vseeno, samo da nekam gre. Za tajnim klicem, ki mu kljuje v srcu. Spravil se je na kozla, pograbil za bič, odvrnil voz in udaril po konju. Žival se je iztrgala v dir, da je voz odletaval. Gregorec pa je samo pridušeno vzklikal od neizrekljive sreče in blaženosti. Karo je zvesto tekkel za vozom in težka ovratnica je veselo pocingljavala.

»Teci. Karo!« ga je Gregorec oblastno klical s kozla.

Bil je spet gospodar in se peljal v neznano pokrajino. V njegovih mislih je gorelo nekaj svetlega, ožarjenega, ki ga je klicalo. Zdaj se je peljal, peljal v divjem diru v mesečini, mimo dreves in hiš, ki so dremale ob cesti. Bil je po živali, da se je gnala kakor splašena. Voz je zdrkal in odletaval kakor pero. Gregorec je mežikal, strmel pred se in se zmagoslavno smehljajal. Zdaj se odpelje, zdaj uide, zdaj je gospodar. Od strasti in nepopisnega prevzetja je ves gorel, čudna muzika mu je brnela v ušesih, od krvi, ki mu je plala v glavo.

Ozrl se je, da vidi, ali še teče Karo za njim. »Teci, Karo!« mu je spet klical ter ni pazil na konja. Voz je zavil v ostrem ovinku na ozek most. »Teci, Karo, teci!« je vzklikal, ko je zadnje kolo udarilo ob kamenito ograjo. Voz je odskočil in se zavrtel. V loku je dvignilo voznika ter ga zavihtelo zviška v valove.

Konja so nekaj ur pozneje ujeli z razbitim vozom, par streljajev dalje na travniku. Nihče si ni mogel obrazložiti, kdo ga je splašil in pognal v beg.

Valovi pod mostom so se bili že umirili in se skrivnostno bro-nasto svetlikali med vrbami. Kakor mrtvaška senca je sedel Karo na bregu ter žalostno zavijal v noč.

Rihar je bil dohitel Mano v parku. Bila se je opravila, kakor ji je naročil, čakala ga je na klopi ter tiščala prstanec ukrivljen, da ji prstan ne pade z njega. Prstan, to čudno znamenje zaobljube, ki jo je čakal za sive dni. Vsa je drhtela in njen stari beli obraz se je blestel kakor poveličan. O, bila je nevesta in pekoča skrivnost je šla skozi njene ude. Od daleč se je belila njegova mogočna brada; tudi on je bil silno razburjen in čutil je, kako mu bije srce. Čisto v grlu ga je tiščalo.

»Pojdiva!« ji je slovesno ponudil roko, da je vstala.

»V božjem imenu!« je sramežljivo pripomnila Mana. »Kako hitro hodiš! Stopaj počasneje, da te bom dohajala!«

O, Mana je bila že uganila, da Rihar težje prestavlja svoje otrdele noge in da mu srce nagaja. Pa ni hotel priznati ter se je trudil, da bi spešil korak. Mana je to vedela in je sama nalašč pridrževala korak.

»Saj tudi ti hodiš kakor sedemnajstletna!« si je pogladil brado ter se pokroviteljsko nasmehnil. »Da, še v bokih se ziblješ!«

»Oh, kakšen si!« se je rahlo zardela ozrla vanj in pogled njenih čisto nedolžnih otroških oči je obvisel na njegovem licu.

Obstala sta pred župniščem in se spogledala. Bila sta v zadregi. On je pohrkal, pljunil, in podrsal z nogo, ona pa si je tlačila kos rute v usta. Nato je on potrkal, a ni čakal glasu, temveč odprl vrata. Rogoznica pred pragom se mu je rahlo zadela ob drsajoči korak.

»Amen!« je dejal župnik ter pogledal preko očal. »Kaj pa vidva?«

Zbegana sta obstala; Rihar je snemal klobuk, Mana se je umikala za njegov hrbet. On je čutil, da se mu ustne pregibljejo, a ni mogel spraviti besede iz sebe. Soba se je meglila, okna so mu plesala pred očmi in nekakšen kip nad pisalno mizo je poskakoval proti njemu.

»Kako pravite?« je dejal župnik, ki je bil že nekoliko gluha. »Kako pravite? Za maše? Za koliko maš?«

»Ne!« je odkimal Rihar, ki mu je srce tolklo od razburjenja.

»Da!« je dejala ona. »Za eno!«

»Ne!« je odkimal Rihar. »Potem! Najprej poglavitno!« Stisnil je klobuk v roki ter se podrsal proti mizi. »Oklice sva prišla pisat!«

»Da, oklice!« je prikimala ona.

»Kako?« se je nejeverno dvignil župnik. »Ali prav slišim? Oklice? Za sebe?« Njegov obraz se je daljšal od začudenja; tako je bil presenečen, da je snel naočnike z nosa. »V teh letih?«

»Komaj dva in sedemdeset imam!« je dvignil glavo Rihar. »Da, komaj in —«

»Jaz jih še nimam šest in šestdeset!«

»Ali imata dukumente?« je vprašal župnik.

»Nimava! Teh nimava!« je besedil Rihar tehtno in važno. »Poštena sva in po pravici bova vse povedala. Jaz sem učitelj Rihar in to je moja nevesta Mana Hreščak, oba sva neporočena in stanujeva —«

»V hiralnici!« se je nasmehnil župnik, ki ju je spoznal.

»Da, v hiralnici!« je dahnila Mana.

»Kako bosta tam stanovala skupaj? Saj tam ne moreta stanovali skupaj! In še za pogreb ne bosta imela, kako bosta plačala poroko? Oh, poslušajta me, tu imata vsak po pol dinarja in mislita rajši na smrt!«

Rihar pa se je tistikrat zravnal v vsej svoji dolžini in brada mu je jezno zatrepetala.

»Nisva prišla beračit! Jaz sem učitelj Rihar in to je moja nevesta Mana Hreščak!« Glas se mu je tresel in zaletaval; ves ogorčen je mahal s klobukom. »In za najin pogreb je še čas in ko umreva, naju ne bodo mrcvarili. Tako!«

Posadil si je klobuk na glavo in odprl vrata. Kakor plaha čopka, je šla Mana za njim. O, kako silen je bil, ko se je jezil! Kakor ogorčen prerok je bil in bolj redki sivi lasje so mu vihrali izpod klobuka.

»Nezaslišano! Za mašo bi rad, far, in pa tisti stotak bi rad pridobil hiralnici! O, takšni drže skupaj. Mi v hiralnici nismo nič! Takšna sita gospoda pa drži skupaj! Pojdi, Mana, pritoživa se!«

Prav za prav ni dobro vedel, kaj in kako bi, toda bil je tako ogorčen in razžaljen, da mu je srce razbijalo kakor divje kladivo, noge so mu klecale in v sence je tiščala kri.

»Vidiš,« je dejala Mana, »če bi bila najprej plačala za mašo!«

»Tako! Jaz naj barantam z mašami? Jaz sem pisal v Rdeči prapor. Lahko bi bil komandiral in dramo bom še napisal! O, jaz še nisem rekel svoje zadnje besede! In od mene hoče najprej dokumentov? Starec, ki mu je pamet splesnila! Pa bo mene takšen opominjal na smrt, mene, ki bom še dramo napisal!«

Mana se je tresla ob silni plohi besed, ki je treskala vanjo. Stal je vzravnal pred njo, krčil pesti in bela brada mu je kakor slap vzvalovala po prsih. Ko je omenil dramo, se je vsa stresla pred »grozno kletvijo«, tako trda in tesna se ji je zdela ta beseda.

»O, saj je še civilni zakon! se je domislil. »Na magistrat pojdiva, bomo tam uredili.«

Mana ni razumela besedice. Kakor zvesto vdana senca je šla za njim. Sklepala je svoje dolge prste in tiščala prstan, da se ji ni snel. Še zmerom ji je vrtala v glavi misel, da bi bilo vse dobro, če bi bila dala prej za mašo. Toda ni se upala črhniti besedice, na tihem je šepetala molitev in obljubljala, da bo dala za dve pri samem svetem Antonu, če se stvar dobro izteče.

Magistrat je bil zaprt. Riharju so roke padle kakor mrtve. Čudna slabost ga je obšla, in če bi ne bilo Mane poleg njega, bi se bil naslonil na steber. Tako pa je sunkoma vzravnal hrbtenico. Cestni ropot,

avtomobili, zvonjenje cestne železnice so mu dramili živce. Zdelo se mu je, da dostojanstveno stopa po stopnicah in mu noge še nikoli niso tako služile. V resnici pa je bil njegov korak tresoč se drsanje in na obrazu se je zrcalila nenavadna čudna plahost. Kakor bi ga bil kdo izpodsekal. Obraz mu je drgetaje sivel in beseda se mu je zapletala.

»Pojdiva!«

»Pojdiva!« je prikimala Mana.

Počasi sta šla po tihi stranski ulici ter zavila na travnike. Ozračje je smrdelo po gnojnici; po debelo nasuti cesti je ropotal kmetiški voz ter odskakoval po kolesnicah. Toliko, da sta se mu umaknila na svežo zemljo.

»Zdaj ne moreva več nazaj!« se je spomnil Rihar. »Župnik je gotovo že vprašal zaradi naju in maščevali se bodo. Ne, midva jim ne bova za norca. Tako nizko so pod menoj!« je pokazal z dlanjo nizko pred se. »O, mene ne bodo mrcvarili. Ko umrem, bodo za menoj pisali nekrolog! Tri stolpce dolg nekrolog, Mana! In ko napišem dramo, pojdeva v gledališče. Še častili te bodo. Jaz še nisem rekel zadnje besede!«

»Da, lepo!« je kimala Mana ter drobila z njim. »Hvala ti lepa za vse, predober si!« Kaj naj drugega reče, ko ni ničesar razumela, kar ji je razložil ta silni, nenadkriljivi mož!

»In čast je čast. O, te je še v meni, Mana! Le pojdiva, nazaj se ne vrneva in če drugega ne bo, prodam pesmi in dramo napišem. To, da bodo vedeli, kaj je čast! In ta je še v meni za celega moža!«

»Da, lepo!« je pritrjevala Mana. »Hvala ti lepa za vse, predober si!«

»Pa bi me mesarili. Kakopak, moja brada. Z njo bi brisali korito. O, je preveč časti še v meni!«

Mana ni razumela njegovih skrivnostnih besed, samo drobila je poleg njega in sta šla preko travnikov do vasice pod hribom. Postala sta pred veliko gostilno.

»Oho!« je dejal: »Tu je gostilna!«

Zavila sta vanjo; Rihar je naročil pol litra vina in kmalu izvlekel kovača, da plača. Bog ve, odkdaj je hranil zmečkani in razcefrani bankovec, kajti natararica mu ga je vrgla nazaj, da tako raztrganega ne sprejme. Ves obupan in strt je uprl svoj pogled vanjo, da nima drugega in —

»Nič in!« je rohnela. Da njej nihče ničesar ne daruje in beračev da ne bo napajala.

»Nisva berača!« se je razgrel ves v zadregi in razžaljen. »Tu je ura, ki jo zastavljam. Vse bova plačala!«

»Ta čebula ni vredna počene pare!« je zasukala staro uro po mizi. »Taka šklemfal!« In njena kretnja je bila strašno zaničljiva in uničujoča. Gledal jo je belo iznad trepalnic in brada se mu je tresla od razburjenja.

»Ali je ta prstan zlat?«

»Da, ta prstan je zlat!« je potrdil Rihar.

»Zastavita prstan!« je dejala natararica nejevoljno. »Če ni ukraden?«

»Ukraden?« Toliko, da se ni sesedel. »Veste, gospodična, jaz sem učitelj Rihar in to je Mana Hreščak, in ta prstan sem kupil jaz, ko sem bil star pet in dvajset let, ko vas še ni bilo!«

»Že dobro, že dobro! Jaz nimam ničesar od tega. Dajta vendar, jaz nimam časa z vama! Pokličem pri tej priči orožnika!«

»Orožnike? Kam me je zaneslo? Jaz sem učitelj Rihar in to je moja nevesta!« je ponovil.

»Lep par!« se je zahrohotala.

Ta odgovor ga je presunil, da ni mogel do sape. Obračal je preplašene oči ter lovil besedo. Pravkar je našel izraz »neotesana oseba«, ko ga je Mana prehitela:

»Če bi ne bil hud! Če bi ga zastavila —«

»To je strašno,« se je dvignil razburjen s stola; še vedno se ni mogel umiriti.

»Saj samo zastavim! Ko prideš in plačaš, mi pa vrnejo! Saj samo založim,« ga je prepričevala Mana.

»Da, naj bo, toda zavijte v papir do jutri! To zahteva moja čast. In zraven še to uro. Ta ura ni šklemfal!«

Natararica je potegnila z mize prstan, ki ga je dala Mana, ter hitela v pivnico. Onadva sta se dvignila.

»Strašno, strašno!« si je segal v lase. »Kaj si boš mislila o meni!« Bil je žalosten, pobit in ponižan do groba in na čelu mu je stal pot. S tresočo se roko je segel po njeni desnici in jo nesel k ustnam. Mana je odrevenela od zadrege in čudne sreče.

»Kakor kakšni gospe!« ji je šlo skozi možgane.

»Kako si razumna!« je dahnul.

»Hvala lepa,« je šepetala Mana, »ker si tako dober!«

Zavila sta v hrib. Mrak je že padal in veter je pihal skozi gole veje. Po brežini so se kakor plahe lučke belili zvončki. Kolovoz se je vzpenjal polagoma. Rihar je prestavljal počasi in previdno noge čez kamenje; zdajzdaj mu je rahlo spodrsnilo na vlažni ilovici. Bil je utrujen, da je umolknil; vino mu je bilo v začetku pognalo moč v ude, toda polagoma mu je v pljuča lezla upehanost; sladkotrpka dremotnost mu je padala v mišice. Zakaj je lezel v hrib, bi ne mogel povedati. Morda je hotel podzavestno v stran od velike ceste. Nenadoma se je kolovoz pred njima zaletel strmo navzgor. Učitelju je spodrsnilo, da se je opotekel.

»Pazi,« je rekla Mana.

»Oho,« se je dramil.

»Ali se vrneva?« je vprašala. »Prestrmo je!«

»Povlekel te bom! Nič se ne boj, Mana!«

In je res zbral vse svoje sile ter se pognal navzgor po strmini.

»Ho ho! Zdaj pa še ti!« ji je ponudil roko od zgoraj, se prevesil ter omahnil z glavo navzdol. Čutil je oster udarec na koleno in po licu ga je opraskala korenina.

»Marija, kako si padel!« se je stresla Mana. »Ali si se udaril?«

»Spodletelo mi je!« se je v zadregi opravičeval, ko je prišel do sape. »Na tej korenini tu!« Grabil je za brežino, da bi se dvignil. Z velikim trudom se je obrnil ter obsedel na obronku. Ves se je tresel. Bilo mu je, kakor bi mu pod srcem upadale vse opore.

»To pa je kar pravcata klop!« je spoznala Mana. »Trudna sem, da bi se odpočila. Sapa me duši. Tako prijetno se lahko sedi na brežini!«

»Sem sedi!« je počasi dejal. »Na mojo suknjo sedi!« In ji je odgrnil ob sebi. Praprot je šumela okoli njiju in v resje sta se mehko vdirala.

Mano je sladko spreletelo po vseh udih. Samo enkrat, ko je bila stara šestnajst let, ji je mlad fant ponudil, naj sede na suknjo. Svetilo je tistikrat solnce in njej je tiščala vsa kri v glavo. In spomnila se je, da mu je zbežala. Petdeset let je bilo od tega in zdaj so svetile zvezde in je prišel spet iz daljav ter ji ponudil suknjo, da sede na njo. O, in zdaj jo bo poljubil! Skrila mu bo glavo v ramo, on ji bo dvignil k sebi obraz in jo poljubil. Nič več se ne bo lagala. Zdaj bo v resnici. Njene suhe ustne so drhtele od pekoče misli. Njen beli obraz se je blestel v somraku od blaženega pričakovanja.

Učitelj pa je čutil v glavi lahno omotico. Kakor nekje v daljavi, izven njega mu je kljuvala bolečina v kolenu. Zatisnil je oči, slišal nad seboj šelestenje vetra v drevesih in mišice so se mu rahlo razklepale. Mana je sedela krotka poleg njega v borni toploti, ki sta jo izžarevala. Nad njima je šla nemirna mesečna pomladna noč; drevesa so se skrivnostno majala, kakor bi nekam potovala, slišalo se je škrtanje veje in kriki nočne ujede. »Naj me ne mrcvari!« je zašepetal. »In nekrolog —«

Nenadoma je Mana čutila, da mu glava rahlo leze na njeno ramo.

»Poljubil me bo!« se je zdrznila in njene ude je prešinila omo tična sreča.

Ozrla se je ter privzdignila svoj blede obraz. Da, njegov obraz se je sklanjal k njej, v njegovih naočnikih je bil blesk meseca. Nastavila je ustne. Takrat se je njegova brada zganila in zavalovila kakor slap. Oster drget mu je pretresel ude, kakor bi švignila strela skozenj. Glava mu je klecnila in omahnil je trd in svinčen v njeno naročje. Zavpila je od groze in strahu, toda njen klic je bil brez moči kakor rahel klic obstreljenega ptiča.

»Matija!« je klicala obupno ter iskala njegove trpke ustnice v košati bradi.

Matija Rihar, učitelj brez skušenj in prerok, je umrl svoji prvi nevesti v naročju, ne da bi jo bil poljubil in ne da bi bil povedal svojo zadnjo besedo.

Mano so drugo jutro našli vso prezeblo, zmedeno in onemoglo pod hribom; v roki je držala šop dračja in praproti ter si ga tiščala na prsi. Zaudarjala je po gnilem listju in močvirju. V temi je bila zašla v potok ter imela čevlje in obleko blatno in mokro. Na razpraskanem licu in rokah se je videlo, da je padala. V očeh ji je gorel plah daljen svit, mahala je z rokami ter tiščala nejasne besede. Iz njih se je s težavo dalo posneti, da je nevesta in da se ji mudi v cerkev.

VI

V sobo je privihrala Polona. Vsa je bila zasopla, na rokah je nosila dveletnega otroka in vpila:

»Skrijte ga, skrijte ga!«

»Kaj boš z otrokom?« so se zgrnile starke okoli nje. Obrazi so se jim svetili od veselega presenečenja. Zvedavo so tiščale glave skupaj in zrlle dečka, ki je bil ves od čokolade okoli ust. Z radovednim prezirom je zrl vanje ter utripal z očmi.

»Za dolgčas sem ga vzela!« se je otresla Polona. »Takšen je, kakršen je bil sin! Čisto izrezan mu je iz obraza.«

»Ali si ubežala?«

»Kdo pa naj bo tam? Hvalite Boga, da ste tu!« je gnala v eni sapi. »Kakšen dolgčas je.« Nihče nima niti za noht časa zate. Tiho, Branko, tiho, nič se ne boj. Tete ne bodo nič hudega storile!« je tešila vnuka, ki se je začel kremžiti, ker so ga starke od neizrekljive radosti in zanesenosti začele ščipati v lice.

»Da si se vrnila?« je vlekla iz nje Neža.

»Ali pa naj častim tisto coprnico? Nak! In naj jo gledam v lastni hiši? Nak! Tu smo doma in nikomur na poti. Še mački sem bila na poti, pa sem ji jo utopila. Se mi je opletala pod nogami, jaz sem jo krcnila, snaha pa pokoncu, da jo bom ubila in naj pustim njeno mačko na miru. In sem jo pograbila in jo treščila v lug!«

»Snaho?« so se zgrozile ženske.

»Ne, mačko, coprnici satanski!«

»Ojoj!« so vzkliknile starke.

»Da, v lug! Vreščala je, kakor bi bila njo samo. Zdivjala je po sina v delavnico. Jaz pa sem pograbila kos čokolade v omari in z otrokom na vrt in cesto. Pa sem ji ubežala!«

Ženske so jo začudeno gledale. Vrnila se je po čudnem junaštvu in prinesla s seboj še otroka. Vnučka. Deček je bil že nabral lice v jok ter se začel dreti. Vsaka ga je hotela tešiti. Cela vrsta rok se je stegalo po njem. Vsaka ga je vlekla k sebi. Fantek se je drl in bil okoli sebe ter jim pršal čokoladno slino v obraz. Vmes pa jih je Polona ljubosumno krcala po prstih ter potiskala v stran.

»Pustite ga! Tak pustite ga!«

Deček pa je vreščal iz polnih pljuč in njegov krepki glas je nenavadno odmeval v pusti zatohli sobi.

Tisti čas je krehal v sobi št. 3 Loboda. Ležal je na postelji, predstavljaj bergle ob postelji in zaman čakal Gregorca.

»Nikoli več ne dobi denarja, nikoli več!«

»To ti je kavelj!« je drobil Merala po sobi. »Ali ti nisem dejal, ne dajaj denarja?«

»Če bi pa rad slanika!« je vzdihoval Loboda. »Kdaj mi prinese slanika? Ti ne veš, kako bi rad jedel slanika!«

Čez dva dni je bil Riharjev pogreb. Merala je bil zvedel zanj. Rihar je ležal v mrtvašnici miren in pokojen, brada mu je veličastno ležala na prsih. Lice mu je rumenelo in ob plahem svitu sveče se je zdelo, da mu na ustnah trepeti neizgovorjena zadnja beseda.

Merala je bil pristopil, sklonil se nad njegov voščeni obraz ter ga poljubil. Vsi so bili prevzeti po tej veliki nenavadni nežnosti. Solze so jim stopile v oči in nihče ni opazil, kako je oprezno in rahlo pocukal mrliča za brado.

Kakor velik kamen se mu je odvalila skrb od srca. Njegovo lice je preletel nenavaden mir. Pohrkal je, da bi se prikrl; kmalu bi bil prevrgel svečo.

»Nič ga niso razrezali! Brada se ga še drži!« je zašepetal ženi. »Vsakega pa le ne razrežejo!«

Njej pa je šla po glavi druga misel: Mane ni bilo nazaj in Mana ji je obljubila stanovanje. Mana je nanjo pozabila in se potajila. Zelo je bila razočarana in bridka bolečina je bila v njenem srcu radi te težke prevare. Nič ni slišala moža, ki je drobil poleg nje za mrličem. Ves pomirjen mu je bil obraz in ko je vrgel prst na borno krsto, se mu je obraz skrivnostno nasmihal:

»Vsakega pa le ne razrežejo!«

Čisto prevzet od te misli, je celo pozabil, da mu je škof umival noge in da se je hotel pri njem pritožiti.

JOŽE KASTELIC

CARMINA PASSIONIS

MESEC

Mesec smo fantje v zlato kovali,
ko smo mu peli
in vriskali:
otroci zemljé,
sinovi noči,
zgubljeni v srebrne širine poljá.

Kdo je zavriskal,
kdo je zapel?
Ali je človek razpel srce,
ali prišlo je iz dna sveta?

Ta noč varljiva ne pove:
v ljubezni še glasove spaja
in nas in svet z isto strastjo prepaja
in vse preliva v začarani spev.

Odmev od tu, odmev od tam,
mesec pa vedno bolj zlat in sam —
Nič več ne kujemo, več mu ne pojemo,
vsakdo pod svojim oknom stoji —
mesec pa vedno bolj zlat in sam
vse više v nebo od zemlje beži
in smrtnikom pušča smrtne poljube.

BRIDKOST

Nagiblje se k meni češnjev cvet,
uglaša škrjanec mi pesemco;
češnjev cvet vedno bliže diši,
pesem zapušča mene in svet.

Sredi neba še solnca ni,
v rosi se koplje poljanica;
solnce se vedno svetleje smehlja,
rosa se bolj in bolj suši.

K meni nosi pomlad svoj kras,
češnjev cvet, solnce, deklica;
deklica vedno bliže gre
in cvetje ji pada in pada iz las.

OPOLDNE

Med travo zvijačno beži preplašena zver
smer spreminjaje,
ker je začula na gozdnih stezàh
lajež samotnega lovskega psa.
Visoko,
še nad vrhovi mladolistnih bukev,
še nad zelenjem ponosnih hrastov
gredo čez jasni svod neba
penaste grive belih meglá,
pred njimi teman oblak kot zvest pastir,
pa je sam brez smeri.

Trava šumi od tisoč nevidnih bitij
in zrak je poln dvojic v ljubezni pijanih.
Na kamenu bije z vijugastim, prožnim telesom
zvit gad ob skalo.
Grm — stoglasen ptič — cvrči.
Breze so bele haljice skrile
pod valom svojih kipečih las.

Tvoje minljive poljube pijem
in večnosti sladko zavest iz njih
jasno razbiram sredi poldné.
Nikjer ni noči,
tako so svetle najine zveste roké.

ZIBKA

Bogastvo rož
se s tvojim verno druží,
z lepoto rok, dveh belih golobic.
Na tvojem čelu mir gori,
pri tebi slonim kot stražar in klic.

Večerne zvézde sijo iz temè
nevidnega neba.
Jasmin opaja
pota, lan cvete.

Na zibki bodočnosti
se zibljeva sredi sveta.
Mesec vzhaja.

JUTRANJICA

V najino srce
so pale solzé grenkih spominov.
Kako sva šla po srebrnih stezàh
in nisva nič vedela,
kaj je bridkost noči.
Za naju so bili vsi časi svetlí.

V najino srce
sta pali dve krili ptice Bridkosti.
Kako sva iztezala v belih rokàh
še rosne cvetove zvézdam v pozdrav,
kako sva se klicala: Eva, Adám,
pri nama tovariš Bog Oče sam.

V najino srce
so pale goré težav in vse pokopale.
Ti si obstala na bregu morjá,
jaz pa ne vem,
kako gre moj čoln.
Tako je samote in groze poln.

EVA IN ADAM

Dan je mimó.
Mesec sije spev
in poljublja tvoj obraz z menoj.
Drevo z drevesom svatuje nocoj.
Trava je polna nevidnih glasov,
ti pa si zame spev, viden in nov
kakor nikdàr do te noči.

Noč šumi
in v sijočih snih cvete,
jaz s teboj nad njo in svetom vladam.
Od tvojim rok nebo žari,
kot mladi meseci zvezde sijo,
svetleje midva, Eva in Adam.

MORNARJI

Belo jadro jutra nad menoj,
v njem natkane blede zvezde,
rožna zarja, zlat oblak,
vrh jambora lunin kovinasti soj.

V rosi plava žitno poljé,
pisana ladja, pisani svet,
potniki, zbrani iz vse noči,
Noetov zarod sredi vode.

Veter vstaja iz tišin,
jadro ziblje, solnce vabi,
veter nas edini ne zabi,
Duh, ki veje, koder hoče Sin.

Veter nam póti odpira nove,
v novo deželo nas varno pelja;
ladja brez teže plove lahno
in vendar vsak nosi težkó s seboj
ogenj krvi in trohljivost mesa.

TINE DEBELJAK

IVAN PREGELJ

(Monografična studija ob petdesetletnici)

»Saj veš, kako je z glumcem? Da je v igri kralj in za odrom glup! Tako tudi pisatelj! Tako vsaj jaz! Zato me imej iz knjige in ne vprašaj, kaj pravi moj telesni obraz!«

Pregljev faksimilni napotek v »Tolmince« 1927.

IVAN PREGELJ stopa v vrsto petdesetletnikov, torej v čas, ko se že lahko izmeri delo, ki ga je polstoletni človek opravil na svoji njivi. Danes stoji v popoldnevnem žaru sredi naših ozar med naj-silnejšimi slovenskimi kulturnimi težaki, še ves v delu, pa že z roko pred očmi, da oceni sam svojo žetev, ki jo že veže v snope. Mi pa gremo za njegovo roko, pobiramo stopinje od snopa do snopa, kakor je padel, tudi pozabljeno klasje obrnemo, da mu za petdesetletni jubilej spravimo v kaščo ves pridelek, od prvega zrna, ki ga je — še snetljivega — pridelal, do zadnjega, ki še zori, ga razvejamo, pretehtamo in ocenimo po današnji valuti.

Prišla sta namreč že čas in prilika, da se označi in opiše celotno njegovo literarno delo, kar pred desetimi leti še ni bilo mogoče: takrat se je komaj začelo pisati o njem kot o dnevnem vprašanju, kot o osebnosti, ki je šele osvajala občinstvo, da je strmelo v njegovo najnovejšo problematiko. Takrat je Pregelj šele razgibal duhove in bil deležen pri dominsvetovcih tako redkega priznanja, da »kot umetniško prizadeven poet zasluži pozornost tudi v naprednih literarnih krogih« (Govekar v Jutru 1922, št. 295). Njegovo delo pa je bilo že tako samosvoje in vidno, da se je ob cankarjanstvo že postavljalo — pregeljanstvo, pa tudi njegova stilska manira ironizirala s »klinčorbo« (Jutranje Novosti 1923, št. 227). Prva pa sta esejistično opozorila nanj v goriški Mladiki (1922, 92) Bevk s portretom in Res s karakteristiko Plebanusa, potem Pregelj sam z lapidarno avtobiografijo v Gledališkem listu (1923/24, št. 1) ob priliki uprizoritve Azazela, ko so tudi tedanji časopisni ocenjevalci najbolj razkričali njegovo ime (Zarnik, Govekar, Remec... poleg revijalnih ocen). Šele pozneje je postal pravi aktualni problem revijalnim kritikom, pa le radi svojih zadnjih knjig, tako J. Kozaku v LZ (1923, 182, 244), ki ga je skušal vitalistično-naturalistično razumeti, F. Koblarju v DS (1924, 36), ki je dozdej najgloblje in najpravilneje razložil njegove probleme in stil, N. Velikonji v Času (1922, 285), ki je izredno plastično doumel gotiko plebanusovega Krucifiksa. Potem sem tudi jaz skušal najti njegovo duhovno osnovo v prvih njegovih literarnih početkih (Križ na gori, 1924/25) v prvem poizkusu lit. hist. studije o njem, ki pa je ostala torzo, v kolikor je ne dopolnujem s pričujočo razpravo. Od tedaj

se pri nas esejistično ni nihče več razpisal o njem, pač pa je kratek portret o njem napisal Maraković v Hrvatski Prosveti (1926 in 1929), B. Vybíral v češkem prevodu Plebanusa (1930) in Lj. Janković v drugi izdaji Slov. čitanke (1932). Sicer pa so vsako njegovo knjigo resno spremljali ocenjevalci (njih razbor do Mlade Brede glej Križ na gori, o. c.), pozneje pa v DS zlasti Koblar, Debeljak, Šilc, v LZ in v Sodobnosti Vidmar, v Modri Ptici Grahor, J. Lenček, v Mladiki Finžgar itd., poleg ocen v dnevnikih (Koblar, F. Vodnik, Borko itd.). Zanimiva so tudi glosiranja njegovih del, ki so vodila do dnevnih lit. aferic, tako ob Plebanusu in Matkovi Tini (goriški nadškof Sedej), ob Domu m. Serafine (Slovenka 1919, prim. Bevk, Prepovedan vhod, DS 1919, 174), ob »žaljivi idili« Osmero pesmi (Jutro 1926, št. 18, 21), ob Umreti nočejo, do zadnje in največje prav za jubilej ob Thalita kumi (Slovenec 1933, 112). Z izbranimi spisi, ki jih je v svet pospremil Koblar (Slovenec 1928, št. 82), pa je stopil med svoje ocenjevalce še Pregelj sam, na platnice, v opombe in celo v tekst svojih knjig, deloma prav po geslu »dobra reč se sama hvali«, deloma pa nepravilno skromno in kriv sodbe po krilatici: »Kdor ponižuje se sam...«. Tako se mu je tudi zgodila krivica, da v zborniku »Slovenačka« (Srp. Knj. Zad. 1928) med modernimi slov. pisatelji ni niti imenovan, dočim motijo med njimi razne literarne enodnevnice. Tudi zato je neobhodno potreben celotni stvarni pregled njegovega dela pod enotnim kritičnim pogledom, čeprav samo v obliki jubilejne studije.

Pregelj je danes petdesetletnik. Ni to njegova zasluga. Njegova zasluga pa je, da se obenem spominjamo tudi njegovega tridesetletnega književnega delovanja, če vzamemo, da je stopil prvič v lepo knjigo — v Govekarjevega Slovana — l. 1903. In še tretji jubilej: pet in dva set leposlovnih knjig njegovih leži pred menoj, brez Val. Vodnika, Srb. hrv. slovnice, V štirih urah hrvatsko, Slov.-nem. slovarja in bogve kakšnih Spisovnikov ljubavnih pisem, izišlih pri podeželskih zakotnih založništvih. Takole se vrsté: 1. Majske spominčice (?), 2. Adria-Klänge, 1908, 3. Romantika, 1910, 4. Ribičeva hči, 1913, 5. Resje in brezje, 1913, 6. Naši najbližji, 1913, 7. Mlada Breda, 1913, 8. Plebanus Joannes, 1921, 9. Peter Pavel Glavar, 1922, 10. Zgodbe zdravnika Muznika, 1923, 11. Azazel, 1923, 12. Božji mejniki, 1925, 13. Kamposteljski romarji, 1925, 14. Otroci solnca, 1927, 15. Tolminci, 1927, 16. Peter Markovič, 1929, 17. Umreti nočejo, 1930, 18—25. Izbrani spisi I—VIII. Poleg tega še druga izdaja Plebanusa (1925) in Vybíralov češki prevod ter dvojni ponatis Božjih mejnikov (v Gorici in Ameriki 1926) in trojni hrvatski natis (Božji Medaši — prev. Petar Grgec, 1926). In če pomislimo, da je Pregelj sotrudnik skoraj vseh slovenskih, zlasti primorskih časopisov, od najvišjih revij do vzgojnih organizacijskih glasil in političnih dnevnikov, da je pisal Hrvatom v Hrv. Prosv., Luč in Književni jug, Nemcem v Lit. Echo, Prager Presse, in da še veliko njegovih del ni zbranih, še nič pa pesmi, kritik, znanstvenih studij in predavanj iz poetike, je njegova literarna

žetev ob 50letnici že po samem številu vsekakor veličastna in hvaležen predmet lit. studiji, ki naj iz te grmade papirja pokaže tudi notranjo vrednost in Pregljevo pravo duhovno lice, kakor bo živelo v naši kulturni zgodovini. Zato ob 50 letnici gledamo v njem samo lep-slovnega umetnika, oblikovavca našega duha in naše besede, čeprav bi morda radi še kaj drugega, kar so nam poleg umetnika bili Prešeren, Levstik in Cankar.

Toliko pa le ne smemo iti mimo njegove osebe, da bi prezrli kratek, v Vodnikovi maniri lapidarno napisan curriculum vitae, kakor ga je sam podal v Gled. listu 1923. Na njegovi osnovi in na drugih virih (Jahresberichte) spoznajmo zunanji obris njegovega življenja, samo toliko, da ga postavimo v čas in prostor. Kako se je nujno iz takih življenjskih pogojev razvila taka umetnostna osebnost, kot jo poznamo, in koliko njegovih osebno človeških elementov je v osnovi njegovih del in tipov, ostaja za drugačno, sociološko lit. studijo, ki se ji sedanjí čas in prilika umikata.

Ivan Pregelj se je rodil 27. oktobra 1883 pri Sv. Luciji na Tolminskem, očetu-veseljaskemu godcu in materi iz pisateljske rodbine Carli, ki sta mu pa že v rani mladosti umrla. Tako mu je mater nadomestovala »mati matere njegove«, očeta pa — župnik Jožef Fabian, izrazit in učen mahničevce, ki ga je 1916 v cerkvi raztrgala italijanska granata. (O Fabjanu glej: Ilustr. Glas. 1916, 29, KMD 1917, Šarabon: Svetovna vojna, 79, Slovenec 1916, 12. in 14. II.) Ta ga je poslal kot »farovškega rejenca« v goriško malo semenišče, kjer mu je bil vodja Mahnič sam, in je imel za profesorje Kraglja in Orešca in Ozvalda, pri katerem je pisal maturitetno nalogo: »S pomočjo pare in elektrike je človek premagal svet«. Ko je jeseni 1903 po devetih letih maturiral, je stopil v goriško bogoslovje, iz katerega pa je po nekaj mesecih izstopil in bil advokatski pisar, dokler ga Fabjan ni poslal na Dunaj studirat slavistiko (Jagić) in germanistiko (Seemüller, Minor), pa tudi z očitó željo, da se uveljavi med Daničarji, s katerimi je bil že v zvezi. (Glej Listnico Zore 1903/04, št. 1). Kot Daničar je urejeval Zoro (1905) in bil letopisec, ki je pisal sestanke celo — v verzih. (N. pr. medklic tov. Puntarja: »Fraze, puhla ničla, dim — smrad in gnoj, stagnacija. — Lahko vas je sram, lakaji. — To je situacija.« Zap. sestankov Danice.) L. 1908 je promoviral pri Jagiću z disertacijo: *P. Rogerius Labacensis: Palmarium Empyreum. Analyse der Sprache und das Verhältnis zu den Quellen bzw. Vorlagen* (slov. v Voditelju v bogosl. ved. 1910). Ob njej je moral proučiti vso baročno teološko literaturo. Pozneje je služil kot profesor v Gorici (1909—1910), v Pazinu v Istri (1910—1911), v Idriji (1911—1912), v Kranju (1912—1924) in v Ljubljani od 1924 dalje, kjer živi od bogastva treh deželá, od Tolminske, Istre in Gorenjske, pa še od one, ki mu dehti iz knjig o vseh dobah in zemljah, večno hvaležen Bogu, da je »berač in Tolminec ostal« (DS 1927, 213).

Ob štivu klasično izobraženega Fabjana, ob Gregorčiču in Veselovih Opsalmih je rasel Pregelj v dijaških letih, in prva njegova samo v odlomku tiskana pesem je bila gregorčičevsko patetična prigodnica ob Kragljevi smrti (*»Gorica«* 1901, št. 93, prim. Križ o. c.). V revijo pa ga je uvedel Govekar, ki je tiskal Ivu Zoranu pesmi v Slovanu l. 1903—1906. (Prim. Pregljevo glosa LZ 1923, 254, Finžgarjevo repliko v DS 1923, št. 5, pl. in Koblarjeve *»Balade«* Govekarju, Preglju in Finžgarju istotam.) Te Pregljeve pesmi pa so zapete v župančičevski maniri, erotično objestna *»Opolnoči«*, sicer pa mladostno pesimistična razpoloženja. Prav tisti čas pa je tudi Fabjan pisal Plesničarju, s katerim je budno čuval nad Pregljevimi talentom: *»Pregelj je rojen pisatelj, ostanimo z njim v dobrih odnošajih, da si ga ohranimo«* (pismo 20. I. 1904). Tako se je imela takrat po maturi odločiti njegova pot. Ko je stopil v bogoslovje, je uničil vse svoje spise, prevajal iz italijanščine za Primorski list (Fabjan o. c.) in prispeval za almanah slov. bogoslovcev *Za Resnico* (1904) dve črtici (*Dve sliki, Iz tajen umetniškega srca*), ki sta izšli, ko M o h o r o v že ni bil več teolog. Obe ti prvi črtici sta pisani v stilu bogoslovskih Pomladnih glasov, v meškovo prikrojeni lirični prozi, z motivom, ki se je odslej ponovil v vsakem njegovem delu: misel na mater spreobrne grešnika, v njej nevernik pred smrtjo najde Boga. Seveda ni v teh črticah psihologije, ampak so postavljeni v čustveni kontrast različni momenti istega dogodka, nasprotna doživetja istega človeka, z namenom, da ena slika uniči in premaga drugo in s kontrastom svetlobe in čustva potrdi idejo. V svojem početku že se je Pregelj pokazal kot izrazito idejni in idealistični pisatelj. Za spominsko knjigo Danice *»Po desetih letih«* 1904 je prispeval sliko *Iz življenja šibkih*, z istim motivom in v isti začetniški prozi kot zgoraj. Naslednje leto pa je prevzel uredništvo *Zore* (1905/06) in napisal na čelo: *»Boj vsaki laži in vsem njim, ki nosijo razdor v srcu. Boj njim, ki bodo blatili naše ideje in vzore. Boj do konca njim, ki trosijo potujčevanje med nas in naše ljudstvo«,* in na koncu ves letnik posvetil J. Fabjanu, *»dobrotvoru svojemu«*. Tedaj je veliko pisal, da je celo *»Gorica«* v dopisu od Sv. Lucije poročala, kako *»nekdo piše na Kuku Pušcarjevem kar pod milim nebom in mu burja razmetava rokopise«* (Zora 1906, št. 8, pl.). V leposlovju tega letnika je svojemu osnovnemu motivu materinske ljubezni dodal še drugo svoje najbistvenejše doživetje: borbo med strastjo in čistostjo, žalost in obup in zaupanje v Boga. V poeziji, ki jo piše ciklično v Sardenkovi maniri, je ta njegov boj dosegel višek: same črne barve, krakanje črnih vranov, nočne melodije in kljuvanje srca, obup, želja po grobu, prošnja k Mariji in credo *»Živi Resnica in je Bog«*. V prozi pa se mu vedno znova in vedno v isti svetlobi spovrača žena kot simbol tihe, trpke ljubezni: svete mučenice in varuhinje moža, pa najsi bo mati ali žena ali dekle-učite-

ljica, ki se žrtvuje za učence. Istočasno z motivom odrešujoče, žrtvujoče se ljubezni pa se pojavi tudi motiv Iškarijota, ki odslej spremlja vse Pregljevo delo kot nujni proti-tečaj, kot kompozicijski in čuvstveni kontrast: materi, simbolu svetlobe — stoji nasproti Juda, simbol temè. Pregljev miselni in doživljajoči svet se je razdelil na dvoje, v luči teh simbolov je gledal ves svet. Vendar pa ta proza že pomeni lahen korak k realizmu, to je v — spomine, dočim je prejšnja bila še vsa komponirana na miselni kombinaciji. Najbrž pade v ta čas tudi izdaja male knjižice *Marijine spominčice*, ki jo smatram za prvo Pregljevo knjigo. So v Sardenkovi ciklični maniri prigodno spesnjene Marijine pesmi za vsak dan šmarnic. V l. 1907 je manj pisal v Zoro, in sicer pod psevdonimi Cirilov, Peter Petrič, Mohorov, Zoran. Tudi v Vrtnu se je oglasil (1907, 1909, »Ko je bil Mirko bolan«), sicer pa se pripravljajal za doktorat in prevajal Gregorčiča na nemško, kakor mu je pesmi izbral Mahnič sam in mu jih izdal župnik Fabjan pod naslovom: *Adria-klänge, Auswahl aus den Gedichten des Simon Gregorčič*, 1908. Tako je zorel zbirki pesmi *Romantika* (1910), do katere se je pojavil v DS samo dvakrat (1909, 304, 404). Kako jo je sprejela javnost, sem pokazal v Križu o. c., kjer sem ji tudi poskušal najti pravo mesto v takratni pesniški konstalaciji, in jo podrobneje karakteriziral. Snovno je ostal Pregelj isti kot v Zori: bedni samotar z razbolelim religioznim obupom v boju s svojo dvojno naravo, padanjem in vstajanjem, molitvijo in grehom in kesanjem, z vso silo hoteč priti iz ječe strasti, kar je v resnici pristno romantično razpoloženje, nihajoče med žgočim problemom velemesta: Li Venera li križ? Poleg te intimne osebne lirike so v zbirki še poetične definicije, sentence, epigrami, gregorčičevske domorodnice, aškerčevske legende, stare pripovedke iz srednjeveških in baročnih pridigarjev, kralikovsko zamišljen ep »Nova komedija« ob Faustu in Danteju, moderne balade, lenauska razpoloženja, verzificirane povesti in jugoslovenske morske vinjetice. Eklekticizem ob literaturi, ki jo zahteva studij germanistike. V celoti pa je zbirka izraz močno čuvstvujoče osebnosti, religiozno razvnete in filozofsko premišljene, naslonjene na Goethejev klasicistični realizem, Faustovsko romantiko, živi srednjeveški dualizem angelov in vragov, na historizem duha in stila, ki se je zdel modernistu Majcenu »l. 1910 tako zelo španski« (Straža, št. 117/8). Danes pa vemo, da prav ta historizem in stilsko iskanje popolnoma ustreza Pregljevemu umetniškemu pojmovanju, le da v poeziji ni mogel uspeti tako kot pozneje v prozi. V toliko ima zbirka izrazito svojsko lice, še toliko bolj, ker so vsi mlajši iskali za župančičem v realizem polja, pa so našli le osladno romantiko škrjančkov. Pregelj pa je živel pravo romantiko religioznega, globokega duha. Tako Pregelj s pesmijo ni šel v moderno, ampak je ostal bliže tradiciji, golemu verzu epično-liričnega realizma, v alegoričnem deklamatorstvu, preveč subjektivnem, da bi mogla biti epika, in preveč opisnem, da bi bila čista lirika. Vrednota je samo potencirano doživetje misli in

resničnost tragosa in lit. hist. pomembnost: prvi znak, da raste nova velika umetniška osebnost, ki išče v literarni preteklosti svojo pot v naš čas.

V tem času je Pregelj prevajal za goriški Čas »Valerijo« (1911) in pisal za Mohorjev Koledar, da »kaj zaslužim, kjer sem dobro zapisan in tudi dr. Krek in Meško hvalita moj način« (v pismu Plesničarju 27. I. 1909). Prav ti dve imeni sta tudi označba za te doneske: poljudno vzgojno narodno delo in čuvstveno lirična epičnost. Od l. 1907 do 1913 je priobčil v njem več krajših epizod iz kmečkega življenja (Iz težkih dni, Brata, Hrvatov Miha, Pijančeva hči, Preslepljeni in oteti) in dve — prvi svoji — zgodovinski skici (Blagovestniki, Kranjski apostol Hren), v katerih je sicer že poskušal dati malo arhaističnega sloga, pa sta sila prozorni in otipljivo tendenčni. Slike iz kmečkega življenja pa so prav tako zavestno vzgojne, in pomenijo napredek samo v tem, da so plastičnejše in širše, sicer pa zelo romantične in nepsihološke, in ga je prav radi tega najbolj preganjal Glonar (Veda 1911, 107), pa ne po pravici. Glonar je namreč gledal na povest kot realistični analitični psiholog, Pregelj pa je ustvarjal kot poet razpoloženske balade, stilizirane z ozirom na končni svetlobni efekt in kontrast paralel.

V tej lirično naivni epiki je pesnil Pregelj za Koledar tudi svoje verzificirane povesti Sosedje, Vinograd, Jurko pastirček. Nekatera mesta so resda podana v klasični preprostosti, v celoti pa so preveč razsekana na posamezne idile in komplicirana v zunanjih zavozlajih. »Epi brez epske prozornosti« jih je krstil Glonar (o. c.), jaz pa bi rekel, da so obložen in razbit Valjavec. Zanimiv pa je motiv teh koledarskih povesti, ki je skoraj redno isti: človek, v bistvu dober, se po smrti žene ali matere (vsekakor žene) zapije in sovraži tistega, ki ga še z večjo žrtvijo ozdravi, da spozna greh in se spokori. Vendar ta katarza ne izvira iz problema stvari same, ni toliko etična kot moralistična, kajti poveznjena je od vrha na snov, ki se po njem ravna. Moralistična tendenca v ideji in romantika v tipih. Povesti so natrpene z idioti, naivnimi dobrodušneži, sramežljivimi ljubezenskimi idilami. Redno pa možu pijancu stoji nasproti žena mučenica. Romantični svet z bolnodobrimi ljudmi in čudežnimi spreobrnjenji. To so povesti, za katere velja Pregljeva vzklik: »I glejte, včasih bi tudi rad malo vplival na naše ljudstvo... ukaželjno je in rado čita« (KMD 1913, 42). V njih osnovi so vzgojne zapovedi: Ne pričaj po krivem, ne pijančuj, posvečuj praznike, ne neti razpore, kakor dobljeno tako izgubljeno, in še — ne veruj liberalnemu učiteljstvu, kar je izzvalo protest (Ilešič, Slovan 1912, Gorenjec 1913, št. 8).

Ta prva rast Pregljeva — Pregelj pesnik in kolednik — je zanimiva zato, ker nam daje spoznati njegovo najosnovnejšo miselnost, njegovo gledanje na svet, ki je gledanje v kontrastih, v simbolu in iz ideje, obenem pa njegovo najosnovnejše doživetje, ki je misel na mater, s katero je stopil v literarno areno, in mu je postala simbol

otroške vere sploh. Ob materi je dvignil tudi vse žrtvujoče se ženstvo v ideal in ob njem doživel, da je vsaka boleost iz ljubezni, kar je najbolj preprosto izrazil takoj v početku svoje literarne poti v pesmi, posvečeni njegovi nevesti: »Ljubezen je na svetu bila, da bi bridkosti delila.« (Zora 1906, 71). Obenem spričuje ta začetek odločno religiozno vzgojo in polnost njegove osebne tragike, ostro zavest greha in višino čistosti, vero v lepoto in smisel tradicionalnega idealističnega življenja, ki je realiziran in simboliziran v liku slovenske matere. Skrivnost prav takega literarnega dela, ki ga je zavajal v vzgojno socialno delo, pa je morda v tem, kar je napisal svojemu krušnemu in duhovnemu očetu v nekrolog: »Gospod župnik, Mostarski fajmošter! Vi ste me navajali pisati in beležiti, kar čutim in kakor čutim in nisem je napisal črtice, da nisem zraven mislil, Vam li bo napisano ugajalo.« (Slovenec 1916, št. 37.) Tako vendarle ni Govekar uvel Preglja v leposlovje, ampak ubogi preprosti mahničev, revež s suho roko, nesrečni tolminski fajmošter Jožef Fabjan, »katerega edina strast je bila — Cerkev«. (O. c.)

II

...pregelj nehče do ojesa.

F. Levstik v pesmi: Vole ženem ... (Vrtec 1880, 45.)

Svojo prirodno pisateljsko nadarjenost, čuvstvenost in fantazijo je Pregelj že od vsega početka skušal tudi izpopolnjevati s književno teorijo in se bogateti ob svetovni književnosti, ki jo je vedno bral s pridom kot objekt, vreden studija ne pa zabave. Mrzlično je iskal svoje lastne poti, ki jo je po vzgoji začel zavestno odklonjeno od zvenceh fraz moderne brez duha« (Zora 1906, št. 3), naslonjen na klasično in romantično literaturo, na realizem pred moderno, pa je vendar po nujnosti dobe služil individualistični tendenci in izrazitemu subjektivizmu, kateremu je hotel dati objektivno obliko z golo formo in logično mislijo. Vendar pa je odklonil objektivnega, hladnega Medveda (Zora 1906, 54), kakor tudi lahko melodioznega Sardenka »Romarja« (Zora 1906, 171), ki se ni znal vživeti v svojstveno klimo Rima. To se pravi, da je bil Pregelj tedaj realistični impresionist, subjektivistični realist. Na platnicah svoje Zore (1906) je odprl pravo pravcato literarno šolo, kjer je stavljajl v rešitev polno nalog, ki so se mu spočenjale ob bežnem čitanju literatur. N. pr.: Tuji elementi v slov. literaturi, Dialog slov. nar. pesmi, Srednjega veka simbolizem in moderna, Panteizem in naše slovstvo itd. itd., ki jih ni nihče reševal, pač pa jih je sam v predavanjih v Danici in doma: Pojem nadčloveka v svetovni literaturi, Simbol in njega pomen v umetnosti s posebnim ozirom na slov. pesništvo, O slov. nar. pesmi, O Gregorčičevem svetovnem nazoru itd. (Zora 1906, 148). Tako je hotel doumeti

moderno, proti kateri se je sicer boril iz tedanjega kat. lit. nazora, prav tako pa je hotel tudi doumeti vso lit. preteklost in jo na eklektični način asimilirati svoji umetniški individualnosti, napraviti uporabljivo za svoj izraz, kakor smo videli že v Romantiki. Tako je z goethejevsko-renesančno komedijo Harlekini (Zora 1911) hotel ironizirati vse protikrščanske mislece. Sploh se je tedaj bavil z dramo. Tako je napisal s čitalniško tehniko prigodniški Boj za gimnazij (Zora 1911) in mogoče prvo slov. dramsko trilogijo Vita (1913), ki je na ljubljanskem Ljudskem odru propadla (prim. Mentor 1918, 216). V tem času pa je prišel Pregelj v Kranj (1912), v mesto Prešernove in Jenkove smrti, kjer se je šele razbohotil, in to najprej v »Gorenjcu«, ki je malo prej čez noč (7. X. 1911) postal iz liberalnega lista glasilo politične frakcije dekana A. Koblarja. Takoj po svojem prihodu je Pregelj postal Gorenjcu podlistkar, slovstveni in gledališki kritik in polemik. S seboj je prinesel enodejansko spevoigro »Ribičeva hči« (Gor. 1913, št. 1—5, ponatis v Gorenjski knjižnici št. 12, 1913), ki je zelo zelo naivna ljudska igrice, melodrama s tipičnim jecljajočim bogatim ženinom in nepričakovanim komičnim presenečenjem, ki reši problem od zgoraj. Je to čitalniška šala s pevskimi vložki, kjer se pesem »Stari Janez, stara Špela, stare cvancgarce sta štela,« poje po melodiji himne »Lepa naša«. Neprimerno boljši so njegovi podlistki iz l. 1913, ki so izšli v ponatisu v Gor. knj. v Kranju pod skupnim naslovom »Resje in brezje« (14. zv.) in »Naši najbližji« (19. zv.). So to gorenjske novele, pa bolj po občutju kot po lokalizaciji, ki je še zelo nedoločna, bolj tipična, kot individualna. »Roženkravt in rožmarin« je v lepem gorenjskem jutranjem okviru plainristično, kozersko po Valvazorju skicirana slika slovenskega Romea in Julije na vasi. Iz vseh teh novelic, ki se jih dotika tendenca le mimogrede, ponajveč v dickensovskem apostrofiranju bravca in feljtonsko naperjeni aluziji na prosvetljeni liberalizem, veje neka mistična svetloba, ki srcu gorko približa preproste čuvstvene ljudi, umsko nedozorele, pa polne sanctae simplicitatis; romantične tipe sirot, ki se boje psov (Pic, pic); idiotov, ki edini ljubijo po svetopisemski besedi (Preklican); plastične družinske tragedije, povzročene po krivi prisegi (V mlinu), prikazane z nujnostjo moralistične kazuistike Tolstega; bolest sirot, ki dobe mačeho (Sirota). Torej romantično življenje na vasi, polno poetične tragike, lepote tihih in bolno svetih naših žena in naših mož, ki pijo iz nesreče in greha. Pa še en motiv: trpljenje hudobnega svetopisemskega moža Nabala, prestavljenega v bogomilskega gorenjskega kmeta, ki išče leka ob bibliji, pa mu prav ona sodi za mladostno goljufijo smrt, da se obesi. Tolstoj! Prvi biblijsko mistični problematični motiv Pregljev. Ti feljtoni, gorenjske novele, pomenijo v Pregljevem delu izrazito iskanje novega stila, ki bi bil izviren, realističen in moderen, to je dinamičen, dramatičen in neposreden, impresionističen, ne vezan po psihologiji, ampak po motivni raznolikosti. V šolo je šel k —

naturalizmu, od katerega je vzel senzualizem čutov, polno občutje zemlje, krajinsko impresijo, dočim je njega seksualnost zamenjal za angleški romantično altruistični realizem. Prejšnjo pridigarstvo tendenco je oprl na moralistiko Tolstega in katoliško liturgično mistiko (Velikonočna spoved). Idila in balada, druga ob drugi in njih menjavanje, je življenje teh novelic, trpka ljubezen in preprosta romantična dobrota pa osnovna ideja teh bitij, ki so zato najbližja svetlim Dickensovim osebam. Dickens kot baladni romantik mističnih strahov in realistični idilik dobrih otrok je sploh oni svetovni pisatelj, ki je najbolj blizu Pregljevemu romantičnemu realizmu in krščanski dobroti. Vse te novele pa so samo majhni drobci ob glavnem njegovem literarnem naporu tega leta, ob povesti *Mlada Breda*, ki je izšla jeseni l. 1913, kot 67. zvezek mohorskih Večernic, kjer je vse te stilistične in motivne posebnosti sintetiziral v svoj prvi večji tekst.

V Gorenjcu 1913, št. 39 je napisal kratek feljton *Huda žena*, kar se nikakor ne sklada z njegovimi dozdanjimi ženskimi tipi, zato jo je vrgel v legendo. Prav tako je tudi motiv svoje velike povesti razvil paralelno ob narodni pesmi in ga ob njej konstruiral. Že svoj čas sem poudaril (Križ o. c.), da je sploh ves Pregljev slog razumeti iz slov. narodne pripovedne pesmi, tako etos in preprosto tragično globino, gradacijo v kontrastih, paralelizem dogajanj, stilizacijo in baladni efekt. *Mlada Breda* naj bo sodobna konkretizacija narodno baladnega motiva kot moderna vaška povest, naj bo roman Anice in hudobne Katre, pa tudi Katre in sirote Jerice: bila bi torej povest z dvema vzporednima dejanjema, kot n. pr. v Dostojevskega *Panižani* in *razžaljeni*. Toda impozanten uvod, do takrat pri nas morda z najširšo ekspozicijo, s celo maso oseb (26) v stilu Dickensovem in z Ibsenovo retrospektivnostjo za 25 let, da misliti, da je s tem postavljen temelj za širok roman našega grunta, za historijo Peči in njenih prebivavcev. Toda ta široka kompozicija, ki se uvede s plastično slovensko svatbo, ne vzdrži: prvi del je osebni roman Anice, strastno napet do Jurijeve smrti, tragedija bolne ljubezni ob kruti tašči; v drugem delu pa se njen roman izgubi kot v pesku, stopi na vrh borba za grunt in je glavna oseba v resnici vsa Peč z vsemi, ki v njej prebivajo, usoda vsakega dobi svoj zaključek. Tako je vseh 26 oseb iz uvoda našlo v drugem delu svoje odrešenje, dočim je Aničin problem ves čas nepremakljivo visel na otrokovi usodi, ki je dejanje samo zavlačevala. Šele po otrokovi smrti, ki jo je Anica sprejela kot kazen za greh in očiščenje, stopi v akcijo, da sta se po Katrini smrti njena lastna usoda in usoda Peči umirili v lepi idili. Povest objema cel niz lepih vaških epizod, od rojstva, ljubezni in poroke do smrti, štirih strašnih smrti, ki so najlepše strani romana; vse življenje od jeseni do jeseni, v molitvi in delu in strasti, ljubezni in sovraštvu. Celo galerijo je predstavil Pregelj v tej povesti: vsakega je osvetlil z drugačno svetlobo, dal mu drugačno gesto in ga potopil v dinamično

razgibano maso, da se je pokazal spet na drugem mestu. Tipična impresionistična metoda, baročni blesk kretenj in svetlob migotanje, idila in balada istočasno, mistična videnja, romantična praznoverja in jagovske intrige ob Desdemoni Anici. Mlada Breda bi bil lahko zelo dober realističen roman, epopeja slov. grunta, da ni v kompoziciji neenoten in da je bolj — realističen. Tako pa ni zasidran v zemljo, ni niti točno lokaliziran, in ne gre za grunt: vse sovraštvo je le obup radi osebne nesreče. Tako je zdaj Katra prevzela vlogo Pregljevih nesrečnih mož in ni ostala ženska. Njen lik ni demonski, ni niti realen, ampak je le stiliziran simbol. Čisto nekaj drugega je v osnovi te povesti kot realistični motiv mlade Brede iz pesmi: v temelju je greh, je kriva prisega in zato vse, kar stoji na nji, propade. Ideja povesti je očiščenje od greha. Vsa družina od Katrine strani je nesrečno končala, in božje oko, ki je bedelo nad Aničino zibelko, je zopet vzpostavilo stari red. Ne gre za Peč kot grunt (to bi bil motiv pri Finžgarju-naturalistu), gre za Peč kot poti do krščanskega življenja, ki je v trpljenju, v odpuščanju in ljubezni. Tako je iz tega božjega reda upravičen tudi največji deus ex machina v tej povesti, spovednikova odveza od obljube, ki je vendar v svoji etični pomembnosti tvorila vrh in največjo globino v prvem delu. S tem se realizem, naturalizem pa še celo, spodmakne, in povest je mogoča samo v religioznem svetu. Vendar pa gresta oba elementa, realistični in idejni tako nezlita drug ob drugem, da vpliva prvi še kot vsiljena tendenca, in je drugi oviran v njej. Ni še tradicionalni realizem prekvašen z duhovnostjo, vendar pa je že početek razvoja, v katerem slov. realizem dobiva metafizično usodnost v svoje dno. Ni polnokrvni organizem, je nekako na sredi med bujnostjo življenja in njega nasilnim stiliziranjem, pisan z veliko vero in ljubeznijo in umetniško silo, ki je iz shematizirane tipičnosti iskala v individualen motiv in izraz, pa je še ostala v mohorskem realizmu, z vzgojnim naukom v osnovi: kakor dobljeno, tako izgubljeno. Zanimivo pa je, da so povest prav katoliški kritiki najslabše sprejeli (Perko v Času 1914, 71, 166, Mentor 1913, 37; Debevec; DS 1913, 435), dočim so ga drugi (Golar v Slovanu 1914, 28; Debeljak A. v LZ 1914, 50) vsaj deloma priznali. Tuma (Naši zapiski 1914, 62) pa se je celo navdušil, ker mu povest »utegne služiti kot pravi historični dokument o duševnem in kulturnem stanju velikega dela našega prebivalstva, onega dela, ki tvori danes mogočno armado dr. Kreka in dr. Šusteršiča, iz Marijinih družb in mladeniških organizacij... Posebno markantna pa nereligioznost teh ljudi...«. To pa je znak, da je Pregelj vendar umetniško polnokrvno gledal na našega človeka, ni ga idealiziral v človeških straneh, kar je Tuma pričakoval od mohorskih knjig, ampak je v metafiziko dvignil vse osrednje žarišče dogajanja, vso usodnost, kar ga karakterizira kot izrazitega duhovnega umetnika, ki vedno ustvarja iz idealističnega svetovnega nazora.

III

»Veliki slovenski pravi pesnik naše dobe mora ... ali stoprv ustvariti sintezo svetovnega estetskega nazora in slovenstva, ali pa mora to sintezo, če postavimo, da jo je izvršil Prešeren, poglobiti, realizirati izraziteje.«
Mladost 1916, 40.

Ta leta je bil Pregelj v najbolj mrzličnem iskanju za svoj izraz in za smer svojega umetniškega poslanstva, ki ga je sprejel nase z vso resnostjo borca za nove umetnostne oblike, v katerih bi najčisteje zaživel slovenski narodni duh. Ta njegov napor je najbolj viden iz kritik in člankov, ki jih je pisal v času Mlade Brede v Gorenjca 1913. Že prej pa je bil napisal za istrski zbornik »Biskupu Dobrili« (1912) članek o Slomšku in o Valvazorju in Istri. Govor o Slomšku je ponovil tudi v Gorenjcu 1913, kjer se je v leposlovnih ocenah ob Petruški izrazil proti artizmu; ob Deteli proti refleksiji v epiki; ob Finžgarju za psihično poglobljene nosivce dejanj v znamenju moderne, simbola; njegova dela so mu zakladnica zabave in vzgoje; ob Starogorskem proti zgodovinski povesti brez zgodovinskega znanja; v Bohinju je spoznal dupljanskega Jurčiča; ob Utvi pa je odločno nastopil proti substilnemu ljubkanju v mladinski literaturi, navdušujoč se za realnost ruske pravljice, ki je groteskna. Kot gledališki kritik pa je napadel Remčevo »Pavlo«, ki so jo uprizorili kat. akademiki v režiji phil. Fr. Koblarja, kjer se je pohujševal, »ko je občinstvo gledalo oduren škandal, nepoetično v igro potisnjen, iz gostilne zajet, ali pa poslušalo tisti cinični govor z vsemi mu lastnimi frazami iz krokarskih pajzlov, zabeljen s Kraftausdruckom: vlačuga. Občudoval sem dame ...« (Gor. 1912, št. 48). Tako se je iz neke družabne malomeščanske obzirnosti postavil proti naturalizmu v literaturi in proti kletvi, ki jo je pozneje prav on do potankosti doumel in jo vpeljal v literaturo v vsej baročni košatosti. (Tedaj pa je v Ml. Bredi poznal samo še omlednoblede mohorske: kura te brnila, kavka, dr..., ki smrdi, h... itd.) Prav tako nerazumljivo, pa prav tako umljivo iz opozicije frakcije dekana Koblarja proti Krekovicem, se je skandaliziral ob Grillparzerjevi »Prababici«, ki jo je uprizorila Gor. podr. SDZ v prevodu in režiji Fr. Koblarja, češ, da bi je kot usodna drama v obraz krščanskemu principu o večni Vsepravičnosti ... »niti vzgojna ni ... in pomeni madež na vzgojnem polju izobraževalnega zavoda« (Gor. 1913, št. 14). Priporočil je Ibsena. Ta ocena je imela za posledico ostro debato med Koblarjem (Zora 1912/13, št. 9, 1913/14, št. 2, 3) in Jalenom (Zora 1913/14, št. 3) na eni strani in Pregljem na drugi (Gor. 1913, št. 48). Tedaj je Koblar branil proti Preglju moderno kat. literaturo, prav tako, kot jo je začel tisti čas pisati Pregelj sam in kot je ni mogel priznati Tuma: »Žalostno, da vidimo na odru danes krščanstvo le v svetniških dramah in javen katolicizem v političnem klerikalizmu — v problemih sedanjosti in v besedi greh pa že bor-

delsko igro» (Koblar, o. c.). In prav pred vrati takega ustvarjanja, ki naj bi zajelo katoličanstvo ne od malomeščansko-moralističnega videza, ampak v vsej metafizični globokosti in idejnosti, je stal Pregelj sam, in je zato njegova obramba starega nazora še manj umljiva. Sam še ni poznal svoje poti. Še ga je motila *v z g o j n o s t*. Ni mogel z mladimi Zorani, ki so šli za istim ciljem v metafizični realizem; ni mogel z moderno, ker mu je bila preveč neslovensko kozmopolitska; ni mogel v tradicionalne realiste, ki so mu bili preveč epigonski, prehladni in premalo individualno svojski. Sicer je tedaj napisal Bohinju (DS 1914, 30) za 50 letnico zelo laskav članek, pa mu je vendar povedal, da je samo Jurčič, pripovednik, a ne umetnik, in je pozneje svoje navdušenje popravil (nekrolog v DS 1919, 300). »Ni se znal učiti pri tujih pisateljih«. To pa je Preglju skrivnost uspeha. Toda brati tuje pisatelje in ob njih dati nekaj povsem našega: to je problem slovenskega pisatelja, kot ga je zamislil Pregelj. Zato ga je tako mučil kozmopolitski dekadentizem, necepljeno prenesen v našo literaturo. Zato je bil »proti kultu vnanje tehnike Ivana Cankarja in proti Izidorja Cankarja »božkanju internacionalnih mladinov« (Gor. 1915, 31. XII, proti DS 1915, 70). Bil je že tako bolj za tradicijo: »Kmalu si bomo želeli nazaj tistih časov, ko so veliki pesniki ustvarjali vekovita dela iz domačih logov in so pri tem poznali tudi dobro svetovno literaturo... Protestiram proti temu, da bi naše ustoličene tradicije v leposlovju prodali za skledo leče, ki ni dostikrat niti užitna, kaj šele prebavljiva!« (o. c.). Ta problem med svetovljanstvom in domačijstvom ga je najbolj mučil v času, ko se je odločil, da napiše slovenski roman, katerega prve početke je videl v Lahovih Brambovcih in Podlimbarskega Gospodinu Franju. (Čas 1919, 217.) in ga moderna s svojim subjektivizmom ni mogla dati. Zase je rešil ta problem v članku »Nekaj misli k slovestveni izobrazbi slov. ljudstva v bodoče«, (ki ga je priobčil v orlovski Mladosti 1916, 403, in pomeni obračun s seboj in program za bodoče). Postavil je etični in nacionalni moment v žarišče umetnostnega ustvarjanja in se postavil zato na predmoderne romantične realiste (Keller, Bazin, ki ga je tudi prevajal, Mentor 1917/18, 193), ki iščejo »pravi narodni duši adekvaten izraz z vidno negacijo negativizma v naturalizmu. Kot nekakšen tak zdrav, pravi realizem, kot nekako tako slov. Heimatkunst si predstavljam smeri bodočega slov. leposlovja«. Izhaja iz stališča, da »ni naše, česar nam tujec ne pripozna kot njemu tuje, novo, in seveda privlačno kljub temu in lepo.« Sinteza svetovnega estetskega nazora, — t. j. oblikovnih struj in lit. vrst, predvsem naturalizma, — in slovenstva, — domača snov in slov. duhovni problemi — to je osnovni umetnostni problem Preglja-umetnika. Iz takega gledanja je v tem pozabljenem članku načrtal — kot Levstik v Popotovanju — nekaj snovi za tako bodoče slov. leposlovje: »Povest iz turških časov, pa ne v obliki Miklove Zale, temveč v obliki Sienkiewiczeve trilogije. Zgodovina slov. zaročencev, pa taka, da pojde

naivni Tolminec k domačemu župniku z goldinarjem za mašo, v zahvalo, ker sta se ona dva srečno vzela. Zgodba slov. skopuha, zapravljičca. Povest Belokranjcev, Notranjcev, Gorenjcev, Goričanov, Tolmincev. Povesti iz krajev vina, morja, hmelja in enciana. Zakaj tudi ne v Flaubertovem stilu Salambo slov. pisanih povesti iz dobe Estere, iz dobe arabskega kraljestva v Španiji, problematičnih povesti o Judežu Iškarijotu, Alkibijadu, Trajanu? Zakaj ne o Metodiju in Cirilu in Svetopolku? Zakaj ne o pravem slovenskem Robinzonu...?« Tako se je postavil na stališče, kot ga je pri dominsvetovcih že prej glasil Šilc (studija o Handel-Mazzetti, 1914), ki je že l. 1908 v Gorici predaval o takem domačijem pojmovanju zemlje in so tedaj dvignili Preglja-deklamatorja na rame (Zora 1908) in s tem poudarili simbol; na stališče Iz. Cankarja, ki je vedno proti Ivanu poudarjal potrebo realizma, le da ga je Šilc razumel bolj provincialno, Cankar pa kozmopolitsko. Pregelj pa ga je strnil v sintezo v smislu Prešerna, ki je tudi z evropstvom romantičnih oblik poudaril izrazito svojo slovensko prabit, ki je v osnovi idealistično-realistična, ne naturalistična. Kot pa je snov delil v domačo in priznal tudi tujo, ki bi zajela historičnega duha v domači besedi, tako se je v koncu tega članka tudi sam delil v dva pisatelja, v enega, ki je glasil: »V slovensko slovstvo več prnarodnega in narodnega« — ta je odslej pisal v Dom in svet, — in v drugega, ki je v istem stavku klical: »V ljudstvo več leposlovja, več umetnostne izobrazbe in vzgoje«, »slovenski pisatelj mora biti ljudski pisatelj.« — Ta pa je pisal v ljudske književne družbe.

IV

»Če je naši duhovnosti kje prerčenje, možno je le... iz osebnega trpljenja... Iskanje za prvotnim od vekov v nas, po naravi, Bogu in vsem našem etosu pa je dolžnost nas vseh, ki hočemo po Bogu v umetnosti služiti domovini kot svečeniki.«

Izbr. sp. 8. zv., 180.

»Tvoja bridka lepota dehti.«

Istotam 153.

Tako je prišel Pregelj do svoje Tolminske, do geografske plastike, do miljejskega naturalizma, ki ga v Mladi Bredi še ni pokazal. Najprej je šel nazaj v svoj rodni kraj po spomine, po plastična lica iz mladosti. »Stric Lovrč« (DS 1913) je samo še stvarna anekdota, portret. »Ožep« (DS 1914) pa je že več, je že relief poti od Sv. Lucije do Sv. Gore, barva in vonj romanja in še simbol slovenskega zdravja in trpkosti — poleg »polaja, rožmarina in pelina«. Ni iskal samo v spomine, iskal je v vso preteklost Tolminske, kakor jo je opisal njegov rojak S. Rutar. In v njegovi fantaziji je zaživela množica obrazov, ki so tlačani s stisnjenimi zobmi svojim valptom in umirali za svoje tlačansko pravo. Finžgarjevemu »svobodnemu solncu« je postavil na-

sprotje tolminsko tlačansko trpljenje v svojem dozdej največjem romanu *Tlačani* (DS 1915/16; pozneje Tolminci, Gorica 1927, str. 415).

Ivan Cankar je želel pisati roman iz slovenskih kmečkih puntov, kjer bi bili tudi plemiči ljudje, ki bi prav tako zastopali svoje interese iz svoje vzgoje. Šele Pregelj je napisal tak roman, ki naj bi bil tudi gosposki pravičen; zato je krivdo pomaknil v nižjo eksekutivno oblast. Plastično je prikazal svet tlačanov, pa tudi svet gosposke, ki v svojem visokem akademskem humanizmu ni videla stvarnega stanja pred seboj. Na vsakem dotiku teh svetov so se interesi križali in rodili krivice, ki so vpile do neba. In ekspozicija teh osebnih krivic od človeka do človeka v nešteti posameznikih, ko vsakemu vidimo v lice in v rano, ki ga boli, upor in bridka smrt, je glavna vsebina povesti, ki je mogoče naš prvi kolektivni roman, pisan celo v isti impresionistični filmski tehniki kot na pr. Molohova »Sibirski punt«. Kot pri Schillerju na Rütliju se zbirajo uporniki pri »tolminskih jogrih« in punt dozori sam ob sebi, zavalovi in — se uniči v grozno smrt goriške tragedije l. 1713. Demonski protest užaljene človečnosti, ki združi v en udarec tisoč rok, predanih s pobožnostjo v božjo usodo: to so Tolminci; in še film stoterih krivic, dramatični niz malih tragedij in ena sama vizija človeškega življenja, ki ima svojo dušo in svojega Boga. Prav ta mistična usodnost in religiozni etos, ki ga vzdržujejo skozi vsa dejanja videnja slepe Polone, svetopisemska razlaganja Andreja Laharnarja in muke Šime Golje za tuje grehe, poleg romantične zgodbe Petra Duše in legendarnosti Gradnika, daje realnim likom Tolmincev irealne, metafizične daljine in spremeni roman iz opisa socialno razredne borbe v krščansko etični problem. Vendar pa je ta — poudarjam — religiozna mistika Laharnarja in prerokovanja Polone še zelo v ozadju spričo romantične zgodbe, ki se pri izpovedi Defacisa pokaže kot pravi usodni vzrok punta in zelo škoduje realizmu romana. Vendar pa vkljub historičnemu verizmu, mestoma naturalističnim potankostim, zaradi svetlobe, ki je razlita čez človeške usode, moremo o Tolmincih govoriti kot o prvem našem baročnem romanu. Zato roman vkljub vsej stvarni epičnosti in zgod. draperiji ni roman, ni epos, ampak drama, sestavljena iz baladnih prizorov posameznih tragedij, človeški tragos med seboj povezane skupine življenj, »čudno strašna pesem o štirih poslednjih rečeh«, o človeški usodi, ki je »pod božjo mislijo...«. V dnu vseh življenj ni morda sovraštvo in punt, kot kaže realno postavljen problem, ampak: trpljenje, groza, prividi, mistika, skratka — smrt in Bog, metafizična vrednost življenja.

Iz Tlačanov gre snovno in oblikovno pot v *Zadnjega upornika* (DS 1917/18; pozneje Štefan Golja in njegovi, Izbr. sp. 1. zv.), ki ga je pisatelj posvetil spominu Krekovemu. Zadnji upornik je nadaljevanje tolminskega punta v sinu, o katerem napoveduje že v prejšnjem romanu oče Šime, da »se bo tudi on puntal — a drugače«.

Tlačani so se upirali proti davščinam in tlaki zaradi nemogoče biološke eksistence pa tudi zaradi krivic od strani svetne gosposke — Štefan, duhovnik, pa se bori proti svetni gosposki za cerkveno neodvisnost, ki se pozneje razvije v dušnopastirsko borbo proti pohujšanju v fari, proti grehu izven sebe, proti Tagliatu, ki je obenem eksponent gosposke. Ta ga zaplete v nasprotje tudi s cerkveno gosposko v disciplinskih zadevah, ker ni ravnal po črki ampak po vesti. Nasprotja med svetno in cerkveno gosposko trpi Golja na sebi, kar ga ne more odvrniti od njegove duhovniške gorečnosti, zvestobe službi in individualni vesti. Do sem je Golja zgodovinska povest iz duhovskega življenja s problemom prava in vesti, in s postranskim dejanjem: idiličnimi epizodami ljubezni njegove varovanke Lucije. Roman Lucije in borba župnikova z oblastjo gresta vzporedno do viška, ki nastopi istočasno: župnikova pritožba na cesarja in usodni sestanek Lucije in Kamila. Tedaj pa se hipno ob grehu v hiši njegova zunanja upornost zlomi, dramatična črta, ki se je dozda pelala nakvišku, se vsa obrne navznoter, v globino, v duhovno rast sproščenja od vseh strani, v krščansko askezo, ki z odpuščanjem, pokorščino, z ljubeznijo in odrekanjem zori svoji popolnosti v Bogu, ki se mu rodi v uporni borbi s samim seboj na prelepo božično noč. — Tako je Pregelj zadnjega upornika proti svetni oblasti pripeljal do prvega upornika proti grehu ob sebi in v samem sebi, v najponižnejšega hlapca Gospodovega, v pravega duhovnega človeka, ki mu stan že obenem pomeni simbol. Župnik Murovec v Tlačanih prebira še — zakonik, Golja pa je prvi duhovnik, ki gre samo za klicem svojega Boga v sebi, je prva res religiozna postava v naši literaturi. Da pa je pisatelj v drugi izdaji spremenil naslov v Štefan Golja in njegovi, samo priča, kako je pisatelj dobro čutil, da je ta roman šele v koncu dvignil v tako individualno duhovno problematičnost, in da še vedno ob njej živi sama zase polnokrvna novela Lucije in tragedija Tagliatove Tinice, ki je morda najlepša epizoda v Pregljevem delu in ima pendant samo še v smrti Jutini v Bogovcu.

Zato pa je v *Plebanusu Joannesu* (DS 1920, 1921², 1925³, češki prevod Vybíralov, Olumouc 1930) samo ta problem osebnega duhovnega očiščenja še enkrat ponovil in ga postavil v središče kot individualno borbo vikarja samega, ki so mu vsi njegovi samo stopinje v dosego notranje harmonije v Bogu. Takoj v začetku prikaže problem v videnju »golega ženskega telesa, ki sije, se kreče in vabi«, in to zlo v sebi ubija duhovnik prav do zadnjega, ko ga prav tako golo žensko oprsje, ki ga hoče podojiti v preveliki ljubezni, ozdravi od sle. Spozna namreč, da ni vsa sla od telesa, ampak tudi iz njega največja ljubezen. Prav zaradi porodnih žena ni Gospod pokončal sveta, kot kaže freska v njegovi sobi: zaradi človeške ljubezni Njegove deviške Matere, katere doječe prsi so preprosile ribofaroniko. »Omne humanum... a v dnu je Bog, nezatajen, živ in svet« (173). Med to duhovno katarzo pa je Pregelj podobno kot v Zadnjem

uporniku vpletel tragiko vikarjeve varovanke in nečaka, ki propadeta ob telesni sli, pa ne tako romantično kot v Golji, ampak bolj naturalistično. Prav v scene, kjer bi se naturalist izpisal, je dal Pregelj največje duhovne poudarke, in prav višek takega poduhovljenja vidim v sceni, ko se kamenčkata blazna nezakonska mati in iz Cerkve izobčeni ubijalec-dijakon, oba dobra, oba sveta, najboljša otroka božja. Božja ljubezen daje tudi izobčencem... Gotska razdvojena duša se je umirila v baročnem soglasju, ki je naturalistični misticizem. Prav to potrjuje lik Križanega in freska v Merežkovskega stilu Sodba sveta. — Ves roman je pisan v grozni ustvarjajoči vročici, v umetniškem ognju, ki ga mučijo vsi kontrasti življenja, predvsem telo in duša; ki vse realne dogodke vidi v njeni pravi metafizični religiozni podobi, ko telesne oči kriče: »Svinja!« in duhovne blagoslavljajo »Sancta«, ko izobčencu iz Cerkve da piti od Njegove Krvi... Je to roman duhovne osebe, ki je šla za svojim Bogom skozi pekel telesa in muko duše, skozi šibe obeh oblasti, samo da ohrani v sebi lik božji, ki ga najbolj spozna v usodni kugi kot Ljubezen, ki daje sebe za svoje ovce. In to je poslanstvo duhovnika, ki je simbol za vsakega duhovnega človeka: Ljubezni služiti z ljubeznijo. V dnu vsega človeškega je Bog, in edina človeka vredna podoba življenja je religiozno-metafizična. — Pregelj je postavil plebanusa v konec XV. in začetek XVI. stol., v čas prve reformacije Savonarole, katerega smrti na grmadi je vikar prisostvoval, in mu je bila povod, da je iz naturalistično renesančne Italije bežal v čisti gorski zrak. S seboj pa je prinesel duha — Savonarole, prvih reformatorjev, individualističnih vernikov, po besedah iz biblije. Ali ne pelje iz plebanovega duha direktna pot v protestantizem? Da ga je vodil napuh in književna modrost, mogoče: kajti religiozna osnova je brezdvomno sorodna istodobnim borcem proti hierarhiji. Toda njegova ponižnost in pokorščina, preprosta religioznost in trden stik s kat. slov. tradicijo, so ga obdržali v Cerkvi, ki jo je z vsem srcem doživljal v vsem njenem občestvenem misticizmu. Plebanus je slovenska katoliška podoba reformatorskega duha XV. stol. in — modernega duha XX. stol., novega rodu, ki je ta zgodovinski roman prevzel za svojo sodobno izpoved in ga zato tudi smatra za najglobokejše slovensko delo zadnjega desetletja.

Mogoče je Pregelj čutil, kako blizu protestantizma je pripeljal svojega vikarja, pa je hotel njegovo katoliško podobo podpreti z negativnim likom iz protestantskega duha. Katoliški vseosrečujoči, vseodpuščajoči in žrtvujoči se ljubezni je hotel kot nasprotje postaviti protestantsko modrost iz besede, njega vseubijajoče sovraštvo; veri v večno Razodetje — vero iz tistodobne razlage Apokalipse, ki ni našla slovenskih tal. Obe reakciji pa ob istem duhovnem problemu: ob borbi s seksualnostjo. Tako je Pregelj že l. 1922 napisal roman *Jernej Knafelj in njegovi*, iz katerega je priobčil nekoliko

odlomkov (v DS 1922), sicer pa ga sežgal (Izbr. sp. 2, 247) in na novo napisal *Bogovca Jerneja* (DS 1923, Izbr. sp. 2), ki ga smatra »za eno svojih najboljših povesti« (o. c.), in je »dozdaj najtežje njegovo delo« (Koblar, DS 1929, 50).

V *Bogovcu* je šel Pregelj najdlje v duhovnost in idejnost, tako, da ima človek komaj nekaj realnih oporišč, na katere more opreti potek romana. Vse je samo duh in njega muka. Prav za prav je ves realen svet, v katerem se giblje bogovec, le projekcija iz njega ven: mi vidimo vso realnost le skozi prizmo bogovčeve osebne muke, njegovih prividov-duhovin in možganskih razkrajanj. Bogovec je najtipičnejša naša ekspresionistično-individualistična umetnina, zgodba brez epike, samo drama notranjih duhovnih premikov: nahajamo se ves čas na samem dnu človeškega življenja, kjer komaj čutimo, da se nad njim ziblje razgibano jezero. V dnu se samo od časa do časa premaknejo tla. Štiri žene: Gertruda, Meta, Juta in Judita, motajo preroka v čudno strast brez lica, v blagoslavljanje in kletev, v obup in sovraštvo. Če je bil Potrebujež prvi reformator, ki je rasel ob sli v Ljubezen, je Knafelj zadnji protestant, ki je prisoten razpadu svoje verske občine in svojemu lastnemu podiranju, ko se ruši ob sli v sovraštvo in ne najde miru v besedi. Ves duhovni lik njegov je čudno pasiven; le enkrat je aktiven: ko iz sovraštva do osebe, ki jo ljubi, podere božje znamenje otročnic. S tem je udaril kat. slov. tradiciji v obraz. Potem pa zopet pade v svoje brezno nerazumljive in neutešene sle, patološke religiozno-seksualne mistike, ki ga ni rešila. Šele za smrten klic ob misli na svojo mater, se je umiril: tedaj mu tudi konjska obnožnja Meta ni bila več v slo, ampak v obhajilo... Ni ga rešila njegova vera in tudi drugim je bil v pogubo. Tako Wassermannovemu vitezu, ki trpi isti erotični razkol, zlasti pa logarju v Kokri in njegovi sestri Juti, ki živita iz Kalvina kot mož in žena. Pot v koč, smrt logarja in samomor Jute je najbolj grozen, najglobokejši in najelementarnejši prizor, ki ga je kdaj Pregelj napisal. Vsi ti ljudje živijo iz Pisma, ki jim je po čudni usodi v pogubo, in ne v rast kot plebanusu, ki raste individualno v živo telo Cerkevnega občestva s preprosto vero v šest resnic. To mislim je tudi osnovna misel in razlika duha v obeh Pregljevih umetninah, ki se skladata kot vrh in globočina.

V razvoju Preglja-umetnika pa pomeni zadnje dno, kamor je šel direktni oblikovni način od *Mlade Brede* dalje: to je — iz realistične ljudske povesti z jasno vzgojno tendenco v socialni kolektivistični roman s poudarjeno metafizično mistiko, odtod v romantično povest z individualnim romanom duhovnika v borbi proti grehu izven sebe, pa tudi že v sebi; odtod v izključno religiozno borbo duhovnega človeka z dvojno naravo v sebi, pa v realnem miljeju, ki se je završila v baročni harmoniji; v subjektivnem trpljenju bogovca z isto muko pa je vsa realnost miljeja izginila, pred nami se zvija samo

mučeni duh, ki grize samega sebe. Iz bolesti mesa se je rodila bolest duha, ki je mnogo težja od prve. Od vzgojne vaške povesti je preko slovenskega baroka prešel v najčistejši ekspresionizem. Dlje tudi Pregelj ni mogel, in vse, kar je med tem razvojem (1916—1924) napisal, se da uvrstiti v omenjena oblikovna stanja. Zato sem to razvojno linijo od Brede do Bogovca potegnil samo po vrhovih, ki pomenijo obenem tudi najglobokejšo sprostitev njegovega duha in višek njegovega umetniškega ustvarjanja.

V

»Rastli smo v tradiciji umetniških oblik nazaj
in v okusu časa naprej.« Čas 1919, 221.

Sploh vse Pregljevo leposlovno ustvarjanje je v osnovi naslonjeno na teoretični studij poetike, na razmerje oblike do snovi, in to ne v tem smislu, kakšna oblika se prilega tej snovi, ampak često prav obratno: išče teoretično dognanim lit. vrstam primerno snov. To ga karakterizira kot estetičnega dogmatika, kakor bomo še videli ob njegovih kritikah. Pa tudi v osnovah njegovega leposlovnega ustvarjanja se vidi prečesto le — problem iz poetike, prav po njegovi misli: »mnoge literarne senzacije bistvo je prenos forme in sloga iz ene umetnostne vrste na drugo. Kakor da cepimo.« (DS 1918, 14. misel.) Tako je Pregelj naš najbolj zavestno - u m e t n o s t n i oblikovavec, prav v smislu Flauberta. Ob času v prejšnjem poglavju omenjenih velikih del je napisal množico drobnarij, kompozicijskih domislekov ob tujih snoveh in lastnih invencij, ki jih je samo nakazal kot primeren motiv, ne pa izdelal. To so njegove *Balade v prozi* (DS 1917, 34 po številu, večinoma v Izbr. sp. 2. zv.), ostro paradoksirane misli z romantično ironijo. Tako kot sedaj leposlovne motive, je nekoč postavljjal literarne naloge. Včasih so to pristne balade, prav često pa je baladno razpoloženje samo v romantični ironiji, to je: nasprotje med idejo predmeta in njegovo osebno sodbo. Nekaj jih je priobčil tudi v *Mentorju* (1917/18), kjer je še posebej iskal v legendarni slog (Mati, Legenda o papigi, Legenda o gobah, Brusnice), ki so postale šolski vzor zgoščene karakteristike, baladnega razpoloženja in legendarne tipike in stilizacije. Kakor da cepi. Tudi poskusi v dramski obliki pomenijo iskanje v nov stil. *Berači* in *Katastrofa* (pozneje *Vest*; DS 1917, Izbr. sp. 6) predstavljata novo označbo miljeja v slov. drami in pridvig naturalizma v romantični ekspresionizem, prvotno še v smislu Hauptmannove *Hannelles*, s personifikacijo metafizičnih sil v Boga in Mefista. Ostra naturalistična karakteristika beračev, kot sem jo bral samo še pri Dygasińskem (Beldonek) in še ostrejši notranji duhovni kontrast vodi v karikaturu, v grotesko. Ni pa v tem bujno košatem, početnem ekspresionizmu notranje duhovne

drame: nož med berači in strel v kinu dobro označujeta le zunanji efekt, baladno spremembo razpoloženja. Prav tako zanimiva je pravljčno-otroška groteksna igrca *Za mamico* (Slov. Družina 1918), kjer je hauptmannovski naturalizem nasičen še z maeterlinkovsko romantiko čarovniške kotline in ptičjih glasov (Sinja ptica), ob motivu tradicionalne materinske ljubezni. Vsi ti doneski so zelo posrečene lit. naloge ob tujih stilih, cepljenje balade z legendo, naturalizma z romantično ironijo, kar da grotesko in aforistični paradoks.

Kot Mohorov pa je tudi še pisal stare ljudske vzgojne povesti v *Ilustr. Glasnik* (1917/18), tako *Mati in hči*, in romantičnovaško *Gozd* (pozneje *Ograjnica*, Izbr. sp. 7), povest iz »l. 1911« na Gorenjskem in mestoma zelo polna občutja, tipi, ki vodijo v *Otroke solnca* (čudaški France). Prav posebno vrsto povesti, ki jo je pozneje po svoje krstil za »ženske povesti« (Izbr. sp. 7), pa je ustvaril s prelepo-bolno idilo *Dom matere Serafine* (Slovenka 1919, od 1.—4. pogl., na kar je bilo nadaljevanje ustavljeno; prim. Bevk, *Prepovedan vhod*, DS 1919, o. c., in je izšla šele 1923 v goriški Slovenki). Ob *Prešernovi Nuni* in *kanarčku* je zamislil napol slepo samostanko in njeno samostansko romantiko, riše s polnimi barvami tipe redovnic, njih mistično erotično občutje s simbolom »krvava lilija« in aristokratizem. Predvsem pa boj sestre *Anaklete*, ki se za hip vda sladki misli, da zanjo prostovoljno sprejme težko pokoro — večno slepoto. Nekoliko sentimentalna romantika, namenjena za tradicionalno žensko čuvstvovanje, vendar pa nikakor ne osladna ampak zelo realistična, z globokim etičnim očiščenjem in s čudovitimi barvami. Nekak pendant tej slepi redovnici pa je v *Idili* (Mentor 1918) pokazal slepega meniha v prav taki bolestni idili, ki se konča žalostno s smrtjo novomašnika takoj po novi maši. So to otroci bolezni, dobri in tihi, ki zore smrti v jetiki. Nasproti pa je postavil tipe veselih ljudi, ki živijo življenju v noveli *Otroci solnca* (DS 1919, 1927² kot 27. zv. *Ljudske knjiž.*). *Idila* in balada, malomestna novela in hribovska slika. Z njo je hotel *Pregelj* rešiti poseben problem: prikazati idilično življenje našega podeželskega trga z znano trško gospodo in institutko, kot jo poznamo iz *Kersnika* in jo je zadnji opeval *Finžgar*; ustvariti pesem v duhu polupreteklosti in s polupreteklimi motivi, pa z uporabo modernega krajinskega občutja in romantičnega demonizma. In tako občutimo romantiko mlinarjeve ljubezni in naivnost strica, čisto sramežljivost *Helene* in dunajsko ponočevanje *Poznikovo*, gostilniško družbo pri *Zofiji*, karikiranje učitelja in podjetnost *Koširja* res kot pravo motivnost *Kersnikovega* poetičnega realizma. Toda hribovske poti *Poznikove*, jedrost njegove kletve, skrivnostno razpoloženje ob *Tinetovi* smrti, groteska treh gracij, groza strasti v človeku (mlinar) in zemlji (povodenj) in ne pregloboko očiščenje *Poznikovo* ob sentimentalni ljubezni *Helenini* je napravilo iz *Otrok solnca* moderno malomeščansko novelo, ki bo še dolgo veljala za naše najsočnejše branje. Stari

Kersnikov milje v moderni »baladili« (Pregljev izraz!). Z drugim delom *Gloriosa* (Gor. Mladika 1920) pa je pokvaril čisto razpoloženje solnčnih otrok že s tem, da je vedrega slavčka Slavijo spremenil v alegorično Jugoslavijo in v shemo še prisilno vrnil Srba in Hrvata. S tem je idilo uklenil v železje prispodobe in njeno svežo prvotnost ubil. Prvikrat tedaj Pregelj s svojo razumsko kombinacijo ni uspel. Pač pa je uspel s svojimi malimi novelami iz Tolminske, s katerimi je istotako dopolnjeval motive prejšnjih povesti. Tako je priobčil kot starinski rokopis jedrnato pridigo plebana Joannesa *Rutharius christianus* (DS 1921) in jo zvezal z župnikom Tomažem Rutarjem, ki je odslej stopil na njega mesto. Tudi motiv Gradnikove ljubezni iz Tlačanov je dopolnil s čudovito lepo epizodo Matkove Tine prečudežno romanje (Mladika 1922, Gorica), kjer je najčistejši naturalizem prelil v strašno legendarno mistiko, v najpristnejši barok, surov do skrajnosti in religiozen do dna: smrtna pot nezakonske matere k ženinovemu obglavljenju in rojstvo otroka, ki mu babiči sama Marija. Tudi ta zgodba je bila v pohujšanje. Prav tako močna, a bolj umirjena je mistična legenda Gospoda Matije zadnji gost (DS 1921), z uvodnim okvirom o domačnosti tolminskih župnišč. Kot ob Tininem porodu prikazen Marije posveti ljubezen porodnic, tako v tej črtici sam Jezus kot gost počasti znano gostoljubnost slovenskih župnišč na način, ki priča o Pregljevi najvišji oblikovni moči. Njegove personificirane vizije iz prej omenjenih enodejank so prešle v pravo baročno mistiko, kjer je realnost zunanega in notranjega sveta samo še ena resnica. Še enkrat jo je ponovil v svetopisemski tragediji *Azazel* (DS 1921, 1923²). Drama pade v čas med Plebanusa in Bogovca in ji je vsebina isti problem, ki ga zdaj Pregelj simbolizira z Azazelom, ki je: duh mesenosti, ki v noči blodi kri. Drama rešuje duhovni boj človeškega razkola ob osrednji postavi Jezusu, ki je enim v očiščenje, drugim v smrt. Erotični problem med Judom iz Kerijota in Mirjamo iz Magdale je samo zunanji pripomoček, da ima drama sploh kaj dejanja, sicer pa je poudarek — kot v Bogovcu — samo na notranjih momentih, ki so komaj vidni. Zato drama pri realistični režiji propade, rešil jo bo le tisti, ki bo iz natrpane stvarne in motivne eksotike znal poudariti duha, simbol Azazela, duha teme, v borbi z Lučjo, ki je Jezus: kako se duše, ki ga ljubijo, čiste obračajo v njegovo smer; duše pa, ki jim je telesna ljubezen več od duhovne, pa padejo v izdajstvo. Do tedaj pa ostane knjižna drama, zanimiv poskus moderne stilizacije v biblijskem slogu in na Flaubertske folkloristični način, realizacija motiva, ki ga je spremljal že od vsega početka in ga napovedal že l. 1916. Ob bogati svetovni lit. je na svoj način rešil dramo Marije Magdalene in Judeža, obenem pa tudi svojo lastno, ki jo je takrat živel: boj za ravnotežje med besedo iz Pisma in strastjo iz Erosa, ki je vodila naravnost v Bogovca.

VI

»Naš leposlovni umetnik stremi za lastnim slogom in najde največkrat svojo — maniro.«
DS 1918, str. 56.

Kot za oddih od mučnih problemov — tako duhovnih kot oblikovnih — se je Pregelj obrnil v svoj početek, v tematično večerniško povest, v ljudsko socialno delo, prav v smislu zaključnih besed svojega članka iz l. 1916. V tem času je vnovič napisal: »Služimo narodu v imenu Lepega in Dobrega in ne strezimo romantiki subjektivizma. Zdrave, močne, katoliške umetnosti Slovincem treba. Bog vari, da bi celo koketirali za pohvalo komilitonov drugega svetovnega nazora.« (Čas 1919, 224). Kot se mi zdi, pod zdravo kat. literaturo ni razumeval katoliške problematičnosti, ki je prav njega izmučila do bolesi, ampak tradicionalni kolektivni verski nazor, kot je dan njim, ki verujejo v živi veri brez boja. Prezirajoč priznanja nasprotnikov pa je poudaril prvenstvo Dobremu, to je ideji vsebine, in ji podredil Lepo, to je — obliko. Do tu v redu. Toda, ker je ljudi teh svojih povesti vzal že kot notranje popolnoma dograjene, jim je odvzel vsako duhovno rast, torej očiščajočo problematiko in globino, in so se zato mogle izživljati samo v položajih, ki jih niso one ustvarjale, ampak so bile postavljene vanje, da se v smislu svoje dograjene osebnosti izžive. Taka osebnost pa je lahko postavljena kot dobra ali slaba, in taka tudi ostane v vsej povesti. Zato so te povesti ostro deljene po svetlobi in temi, kot sila in proti-sila v smislu ideje, ki ji ni predmet rast v nosivcu samem, ampak zmaga nad nasprotnikom. Tematičnost. Ker pa je tudi oblika podrejena, oz. ne tvori problema, kajti samo novi duhovni problemi zahtevajo nov stil, in se situacijska kretanja opišejo z manjšim naporom, piše pisatelj take povesti s svojim običajnim izrazom, ki postane — manira. Taka povest je lahko lepo branje, pa ni novo; prijetno, pa ne zajame duše; zaspiš pri njem in ne trpiš. Plastičnost in živopis, napetost téme in spretnost v dejanju, pa tako povest vendarle dvignejo iz diletantizma v umetnost — pri pravem umetniku. Pregelj pa je že l. 1913 napisal: »Kdorkoli piše povest za ljudstvo, ne misli, da taki povesti ni treba umetniškega značaja.« (Gorenjec, 19. IX.) Iz tega hotenja je ob Bogovcu tudi že pisal romantični življenjepis znanega slov. preporoditelja P. P. Glavarja, kakor ga je bral v LZ 1885, in prav ob njem je dosegel priznanje »komilitona drugega svetovnega naziranja« Govekarja (Jutro 1922, 295). Peter Pavel Glavar (Večernice 75 zv., 1922; pozneje Odisej iz Komende, Izbr. sp. 3.) je romantična povest novega tipa Pregljevega duhovnika, ne borivca s seboj in Bogom, ampak zvestega služabnika in očetovskega prijatelja ljudstvu. Ker se ne bori s seboj, se bori z okolico, ki ga ovira v njegovem cilju, radi česar se je moral sprostiti — v širino, v svoje odisejane. Ko jih premaga, je on duhovno prav tako kot v svojem početku, samo v drugem poklicu. Duhovnik, sicer

pa Odisej in Don Kichote. S to gorenjsko storijo, ki ni nikak kič, kot skromno misli pisatelj (v op. Izbr. sp.), ampak vsa lepa v srebrnem romantičnem blesku, se je Pregelj populariziral med našim ljudstvom, kateremu je pisal »v vedro zabavo in pouk«. Sicer pa ga je pisal »katoliškemu slovenskemu duhovništvu v čast« in mislil predvsem na Fabjana, kot da slutiti v koncu. Drugemu tolminskemu župniku Plesničarju pa je posvetil svojo goriško večerniško povest *Zgodbe zdravnika Muznika* (Gor. Matica 1923; Izbr. sp. 4), ki jo je rahlo navezal na tolminski punt kot življenjske dogodivščine tlačana, ki doživi svojo starostno idilo med deželnimi veljaki. Zdravje duše in zdravje telesa, sočnost goriške pokrajine, poštenost in plemenitost in kaznovano izdajstvo, vzdušje tridesetletne vojske in legniško bojišče, vse to je lepo opisano v tradiciji vzgojnih zgodb, je epika brez tragike, je zdravje v veri in iz vere. Obe povesti sta lahno postavljeni v okvir XVIII. st., da stoje v času, primernejšem za romantično genljivost. Obe ti povesti pa sta tudi zgled, kako se Pregelj zna vživeti v vsak literarni problem in je moderni ljudski povesti šel iskat korenin v Ciglerjevega Svetina, kjer ima ta izrazito naša lit. vrsta svoje poreklo, ki ga je potrdil sam Levstik (Koblar, DS 1929, 188). Gorenjski in goriški večerniški povesti je Pregelj pridružil še istrsko in pozneje koroško, tako da je v njih zajel folklorno največ naših pokrajin. Tudi istrske *Božje mejnike* (Moh. knj. 10. zv. 1925) je posvetil duhovniku, biskupu Dobrili, istrskemu Slomšku, čigar molitvenik »Budi volja Tvoja« je postal motiv in ideja povesti. Je to analitična povest neproblematičnega duhovnika, zastopnika dobrega, ki se bori proti zlobnemu odpadništvu, je zgodba ljudi, ki so vsi v rokah usodnosti izven njih, pasivno v vdanosti božji: Budi volja Tvoja. Ne zajame nas povest po svoji človeško etični strani, ki je v povesti, razen v koncu, ni, ampak s svojo tako lepo otožno naricalko in himno naši Istri, Jobu v deželi Hus, ki umira z veliko skravnostjo za krivdo Milohanovichev... Za goriško Družino je napisal kratko tendenčno protiliberalno vzgojno povest iz začetnih časov našega ljudsko prosvetnega gibanja *Zvodnik* (Izbr. sp. 7), ki je pisana vprav v ostrini mladostne Preslepljeni in oteti (KMD 1911), in ni storil prav, da jo je vzel v Izb. spise, kamor tudi ni uvrstil — zanimivo sicer, a preveč vzgojno tendenčno — popotovanje svetnikov in Marije po slovenski zemlji v orlovskih povestih *Slovenska legenda* (I. del Mladost 1924, II. del *Rožamogota* 1925). Sicer so bile te črtice pisane bolj mimogrede, ad usum delphini, in jih ne bi smeli resno ocenjevati, kot ne ocenjujemo njegovih pesmi prigodnic. Pravo ljudsko povest pa je napisal zopet za goriško Družino (1929/30) *Magister Anton* (koncipirana že l. 1925, Izbr. sp. 5), ki pa ima že vrednost pravega romana. Da ga uvrščam v to skupino, je vzrok v tem, da je roman ostro deljen na svetlobo in senco, v dobrega pastirja in izgubljeno ovčico, da je tematičen v smislu gornje parabole in — tudi vržen v širokost, ne v globino. Pravega Preglja pa odkriva plastika časa ob početku protestantizma in tipi iz dobe našega sholar-

stva, uvodni prizor treh kraških žerjavov, farovška šola, ginljivost nove maše in samo škoda je, da je povest razširil v drugi del, ki je samo motivna in terenska romantika, ter da je tako tendenčno postavil v nasprotje nosivce naziranj v nasprotnem smislu kot Tavčar svoje luterane. — Mogoče najboljša njegova večerniška povest pa je Peter Markovič (Moh. knj. 29, 1929). V študentovski povesti o »Strahu ljubljanskih šolarjev« slika isto okolje, isti čas in isti motiv v prozi, kot ga je poprej obdelal dramatično v »Ljubljanskih študentih« (DS 1928). Poleg pristne časovne karakteristike in zanimivo novih romantičnih elementov ima tudi ta povest še največ človeške globine. Strah je našel svojo čudovito polno prisodobno v grozi premrlo. Prav to baladno razpoloženje ob strahu, ki pusti sive lase, smrt Leopoldinega brata in historični milje so največje odlike te dobre ljudske povesti. Najmanj pa je uspela »povest slovenske bolečine na Koroškem« Umreti nočejo (Večernice 83, 1930), ki jo je napisal priložnostno ob 10 letnici koroškega plebiscita kot pendant Božjim mejnikom z istim osnovnim motivom: »Dokler Bog hoče tako«. Morda zato vpliva tako medlo, ker je snovno najbliže sodobnosti, o kateri vemo, da je Pregelj ne zna tako prikazati kot zgodovino. Snov, prepisana iz političnih dnevnikov, ki so nam še v spominu, ni prečiščena v enoto z zgodbo samo, ki pa je tudi zelo shematična. Zlasti drugi del ne zadovoljuje, kjer so s preveliko naglico nametani dokumenti naše nesreče, prava povest pa je samo nakazana. Kot v Mejnikih rešuje naš manjšinski problem moralno: tudi Korošcem svetuje krščansko potrpežljivost, ki je etična zmaga nad fizično krivico. Pasivna usodnost, ki jo je mogoče ublažiti samo s prosvetno narodnim delom in politično lojalnostjo. Knjiga je bolj izraz stvarne potrebe, pisana za Korošce v sedanji čas, kot pa umetnina. Ta knjiga, ki je ena zadnjih Pregljevih povesti, pa je dozda tudi zadnja njegova ljudsko vzgojna povest iz literarne vrste, ki prav pri njem tvori posebno poglavje. Vse te knjige, samo po sebi dobro branje, so pisane vzporedno ob velikih delih in so izraz njegove dobre pisateljske tehnike, ki je že postala manira.

VII

»Erudicija je ime Azazelu moje stvariteljnosti.«
Gledal. list 1923/24.

V svojem zrelem in zavestnem umetniškem delu od Bogovca dalje pa je iskal od religioznega vprašanja v ožji problem slovenske boli in slovenske pesmi. Ni načenjal tega vprašanja samo v kritikah in literarnih člankih, v katerih je pisal slavospev slovenskemu jeziku (Čas 1919), ampak ga iskal tudi v smislu slovenske literature, ki jo je pritegnil v leposlovno oblikovanje. Tako je napisal literarno črtico Arcana febris (Mentor 1921), kjer je slov. književnike postavil ob tujega duha. Klasično pa je potrdil v času preizkušnje slovenstva

ob malodušnosti Prilagodinov — kot pozneje ne več — vero v slovenstvo s Slovensko legendo (DS 1923), kjer je dal v dantejevskih nebesih govoriti rajnkim slov. velemožem o smrti njihovega slovenstva, dokler s Krekom ni obudil vere v eno edino slovensko mater, ki še živi. Tudi v orlovski Slovenski legendi (Mladost 1924/25), ki sicer nima zveze s prejšnjo, je vzgojnost podčrtana z veliko narodno ljubeznijo. Prav iz takega problema slov. psihe je nastal tudi svojstveni Šmonca (DS 1924, pozneje Simon iz Praš, Izbrani spisi 8), z zanimivo sodobno refleksijo ob Jenkovem grobu: »Ali si iz moje zemlje in matere, sodobnik moj, ali nisi? Kako pa učiš? Da smo plemenska čeda in da nismo narod in ne bomo?... Zato te kolnem: hudič, hudič, hudič...«, z mottom torej, ki ga ni prevzel v Izbrane spise. Šmonca ni analitično biografski roman v smislu kakega Ludwiga in kdor ga tako gleda — in gleda ga J. Vidmar v Sodobnosti 1933, 244 — ne bo dojel njegovega smisla niti njegove lepote. Je to tipično pregljevska problematična studija s prav novo svojstveno kompozicijo: šest baladno ubranih slik, šest prereзов od rojstva do smrti, uglašeni na osnovno Jenkovo romantičnost: »Kaj je življenje naše? — Sanje, jek mi reče.« In to romantično melanholijo, iz katere rasto pesniki sploh, je Pregelj skušal prikazati ob Jenku kot naši najbolj pesniški naturi v času mladoslovenstva, ko smo se budili v narod. Ni to zgodovinska podoba Jenkova, čeprav je zgodovinsko točen material, ki služi kot ogrodje in motiv o Pregljevi svojski pesmi na njegov téma. Prav tako kot vse njegove zgodovinske povesti. Tako berem Šmonco kot pesem o Pesniku, ki gre sam s svojo skrivnostjo skozi življenje, s skrivnostno pesmijo poljá, s skrivnostjo ljubezni iz knjige, iz seksusa in erosa-meglenice, iz katerih se rodi romantična pesem. Je pesnik kot deseti brat: po sili rojen, brez materine ljubezni vzgajan, uhajač iz bogoslovja, mučen pri dunajski Kalipsi, od katere mu Pregelj dá bežati — ne da reši čast Jenka, ampak da reši pesem, ki je vedno duhovna. Vera v srečo, strast do igre, nesojena ljubezen, čistost in spolzkost, muka samotarjenja: to so elementi romantičnega pesnika in ni nujno, da prav Jenkovi. Zato Pregelj tako malo uporablja Jenkovo pesniško vsebino in jo celo po svoje potvarja, pesniško izmišlja (Samotar), ker pri Jenku pač ni tistega elementa, ki ga on potrebuje za svojo podobo Pesnika. Po vsem tem, kolikor smo dozdej sledili Pregljevi življenjski poti in njegovi notranji rasti, se mi zdi, da je v tem romanu kot nikjer čudno dosti osebno biografskega ne samo, kar se tiče življenja, vse več, kar se tiče njegovega osebnega ustvarjanja. Sam je to potrdil kasneje (DS 1925, pl. št. 5) v dialogu: »Jenko: Ali sem res kot me je v Šmonci orisal? Levstik: Vidim, da ljubil je, a sebe le risal.« In Pregelj karakterizira to romantiko kot odsev nemškega duha. Ali ni s tem označil tudi svojega porekla? Ali ni priznal romantiko, ki je plod nemškega duha, tudi kot tipično slovensko misel in boleost, ki je jemala in se opajala ob severni alpski

kulturi? Prav tako pričajo Vurnikove etnografske studije o slovenski folklori in Steletove o našem slikarstvu. In to je najbolj naše, bistveno svojstvo slovenske misli, da je izmed vseh južnoslovanskih skupin najbolj potopljena v zapadno kulturo, in to germansko, za razliko od drugih, ki tonejo v romanstvu. In tega duha smo mi na svojski, slovenski način oblikovali. S tem pa je tudi odgovoril na refleksijo ob Jenkovem grobu, ki jo je postavil v motto.

Pregljev Šmonca je tako studija o slovenski pesmi, obenem pa izpoved in označba njegove lastne romantike: pesnik — romar. In še en romar je živel v Kranju pred njim — Prešeren, ki ga je tudi veliki romantični razkol pehal v zanko. Pregelj ga je prikazal v njegovem najbolj človeškem obupu v *Emavsu* (DS 1925, Izbr. sp. 6), ko je obenem v odrešenje sočloveku. Med dramatsko uprizorjeno parado ob njegovem pogrebu ga je razumel samo eden, ki ga ni bral: pijani Kovač, ki je ob njegovi pesniški maksimi 'Trpi!' našel voljo za življenje. Ta dramatski prizor je obenem najmočnejši donesek k 125 letnici rojstva našega največjega pesnika-romarja. V tem času, ko je Pregelj pisal te studije o slovenski misli in slovenskih umetnikih, so bile kulturne razmere pri nas take, da je zapisal: »Kdor ume, naj ume. Ni nesrečen, kdor je danes med Slovenci analfabet.« (DS 1925, pl. št. 5.) Glosiral je to stanje mestoma z novimi baladami v prozi z glosami v DS 1925 (Izbr. sp. 2), ki niso več toliko lit. snovi kot prejšnje, ampak miselne sentence, osebne impresije, mestoma z naslonitvijo na sv. pismo (Nikodem, Skušnjavec — pozneje *Torrentes Belial*), kjer z biblijskim slogom, globoko in plastično mislijo, z religiozno metafiziko označuje dvomljivca-pismarja brez vere, in ljubezen do pustinje, ki jo je odrešil prav tako Sin Božji. Treba nam je vere in ljubezni, pa čeprav so med nami Nikodemi in ne rodi zemlja kot drugod. Te drobnarije so sicer kulturni dokumenti, vsi poviti v globokost misli in besede, in nikaka politična pesem v smislu Župančičevem.

Zdi se, da Pregelj v tem času ni živel velikega notranjega problema, ki bi mu v vsej veličini sprostil fantazijo in pero. Kot da mu je v teh letih elementarnost doživljanja slabela in je sebe vsega že dal, do poslednjega dnà. Že Bogovec, še bolj pa Šmonca, je elementarnost notranjega trpljenja dvignil v studijski problem o slovenski religioznosti, misli in bolečini. V Pregljevo ustvarjanje je vedno bolj posegala ustvarjavna volja, oblikovna slà, ki je iskala motivov izven sebe v knjigah, bodisi tujih ali — lastnih, katerih motivnost je oblagal z novo oblikovno-artistično draperijo. Iz prvotnega ekspresionizma, ko je ljubil efekt in sproščene duhovne geste, zunanje in notranje potencirane, je prešel v rezljanje malih usod, ki so komaj vidne navadnemu očesu. Iz baroka v rokoko. Ne več koturnska tragedija — pastoralna idila. Ni stremil več, da odkriva velike izbruhe strasti, ampak da jih zakrije, obloži toliko z artizmom iz erudicije, da komaj čutimo toploto žive krvi pod prsti. V svojem gledanju na

umetnost je prišel v bližino Flauberta, v njegovo oblikovno kulturo in navidezno ne-ganjenost, objektivizem. Tako je njegova klasična »baročna idila« *Runje* (DS 1925, Izbr. sp. 1) do potankosti izdelan motiv iz Muznika, in je že pristen rokoko, povlasuljen stil in galanterijska erotika. Mogoče še večjo umetnino je dal zgledovaje se na Bogovca, v kratki protestantski črtici *Sin pogubljenja* (DS 1925, Izbr. sp. 1), ki je v osnovi teološki problem, zmota kalvinske predestinacije in iz nje izvirajoča religiozno-globoka tragika. Protestantizem tu ni gledan tendenčno kot v ljudskih povestih, ampak tragično, tako kot v bogovcu in v Jutini tragediji, in je ta črtica izmed najboljših Pregljevih umetnin. Intelektualen napor za novo vrsto, oblikovni eksperiment, je viden v idili *Osmero pesmi* (DS 1926, Izbr. sp. 6), ki je nekako prepletanje idile in stanovske groteske, povezano malo prisiljeno z osmero železniškimi vožnjami, ki precej motijo preprosto uživanje. V tej povesti so izrezljane idile v smislu najrazličnejših dob: od vergilske pastoralne do trubadursko romantične, baročno-groteskne, goethejevsko-klasične in novoromantičnega cyranizma do moderno-realistične. Delo je izrazito formalno problematično, zato vpliva malo hladno, dasi je postava klasicista Orešca, ki me je svoj čas zavedla v zmoto in sem s tem povzročil malo aferico o »žaljivi idili« (glej DS 1926, pl. št. 2), zelo živ tip profesorja pretekle dobe. Pravi biseri pa so do potankosti v stilu dobe in okusa izdelane in vložene pesmi o gorenjskih mestih, tako kranjska turnirska romanca in radovljiška rostandovska balada, dočim je škofjeloška baročna groteska premalo topla. Vse mojstrovine. Drugačen način izpričuje potopis *Na vakance* (Mladika 1927, Izbr. sp. 6), ki ni v stvari nič drugega kot v prozo prepisana vsebina Valjavčeve pesmi »Tako je bilo...«, pa se je pod njegovim peresom spremenila v slavospev »Storžčevi deželi«, v razpoloženjsko balado, v usodnost pokrajine in življenja na njej, čeprav je pisana v Pregljevi maniri ljudskih povesti, to je: ne kaže posebnega oblikovnega iskanja. Razpoloženje kot tudi časno obeležje je nam znano že iz Šmonca, vendar lahko označimo to prelepo balado kot gorenjski moderni pendant Levstikovemu feljtonističnemu dolenjskemu Popotovanju.

Če so *Vakance*, *Osmero pesmi*, P. P. Glavar in Šmonca iz gorenjskega pokrajinskega vzdušja, je Pregelj Tolminsko še vedno gledal z očmi baročnega naturalista, v besedi pridigarja Joannesa, le da mu je dal drugo ime, bodisi župnikov Tomažev Skočirja in Rutarja, ali prof. Kraglja in pijanega Jermola. Tako so nastale *Moje ceste* pesem (Mladika 1924), Tolminski Tit Manlij Torkvat ter pridige *Glejte človek*, *Pulver und Blei* in *Pustna pridiga* (Izbr. sp. 1), ki so pisane čisto po receptu, kot ga je zapisal v *Mentorju* (1917/18, 193): »Pridigar, pograbi v materialnost greha in dobe in grmi v analognem slogu in okusu! Več bo zaleglo, kakor tista čudna omlednost teatralne čuvstvenosti preštevilnih inter-

jekcij: Oh, ljubi Bog, oh, sladka Mati, premisli duša... Vzornik bodi propovedniku propovednik ob Jordanu: podobe je jemal iz okolice in njegova beseda je topla, topla... V strašni dobi živimo: živimo v govnu, krvi in krivici. V takih dobah niso bili niti propovedniki kar najbolj salonski.« Tako je v teh pridigah prikazan najpristnejši barok. V rokoko pa že prehajajo premišljevanja in *Zapiski gospoda lanskega*, ki jih je dodal Odiseju iz Komende v Izbr. sp. 3 (1929) in so variacija na biblijske motive (Pridiga pred ulnjakom, Confiteor sibi)... ali pa v duhu prosvetljenstva izdelane idile (*Moja krivda...*), med katerimi je najlepša Regina, Roža ajdovska, balada o narodnem motivu, realizirana v svoj viteški čas. Mogoče že preveč izrezljane v besednih stilizmi in izumetničene v klasicističnih periodah pa so *Zgodbe zdravnika Muznika II.* del (Izbr. sp. 4, 1929), ki so v stilu Runj zanimive stilistične naloge, pa kljub temu žive. Tako je *Vigilia prima* čudovit spev slovenskemu jeziku, kot najpristnejše poje v dialektu, in bi poleg Cankarjevih tekstov zaslužil mesto v vsaki čitanki; *vigilia secunda* gorka rostandovska skrajno idealistična erotika, kot tudi ostale, v stilu, kot bi ga pisali naši klasicistični umetniki pred Vodnikom, da smo jih imeli... Videli smo, da je prvotnemu Pregljevevu umetniškemu nastroju pozna gotika, ki je prehajala v barok, in od tu je z leti in vajo doumel stil rokokoja in prosvetljenstva: tako je Pregljev eklektični, s silno voljo in vajo vežbani duh obsegel vse dobe in stile in v vseh našel svoje navdahnjenje. Najbolj pa mu je bil soroden v poslednjih letih klasicizem kot stil, ki temelji na erudiciji, in ki se več zavzema za izdelanost podrobnosti kot notranjo veličino problema. S tem se skladajo njegove gornje novele, in prav tako tudi petdejanska drama *Salve virgo Catharina* ali *Ljubljanski študentje* (DS 1928). Preglju lebdi ves čas pred očmi ideal Rostandovega Cyranoja, tako po svoji idealistični romantični erotiki kot po dognanosti stiliziranega historizma, klasicističnega artizma. Tako je tudi Preglju glavno v drami življenje ljubljanskih jezuitskih študentov, milje sholarjev, njihovi pretepi in serenade, občutje italijanskega humanizma, prenesenega v akademsko Ljubljano, z rahlo romantično ljubeznijo, ki se konča — prav kot Cyrano na fronti — ob turškem obleganju Dunaja. Preveč je natrpana s časovnim in lokalnim okoljem, staro romantiko in premalo z močno notranjo dramo, kateri bi morala vsa ta draperija biti podrejena in ne sama sebi namen. Tako pa je ob vsem spretnem dialogu le dramatisirana groteska in idila, ne drama, tipični prizori iz stare Ljubljane pa premalo povezani podtalno z duhovno dramo. Ob režiji, ki bi se ji mogoče posrečilo ob plastiki okolja oživiti dramo, bi delo mogoče uspelo, in le čudim se, zakaj je slovensko gledališče ne poskuša uprizoriti vsaj za pisateljev jubilej? Prav taka miljejska preobloženost, kolektivno razpoloženje mase, romantično vzdušje legende in romantična viteška snov je vsebina Pregljevega libreta za Sattner-

jevo romantično opero Tajda, naslovljen Kamposteljski romanji (1925), o kateri je — po Valjavcu — sanjal že l. 1919 (Čas 213). To pa po svoji primitivnosti in melodramatičnosti že bolj spada v Pregljevo — ljudsko prosvetno romantiko.

Presenetil pa je Pregelj l. 1930 z odlokom iz velikega zgodovinskega romana iz časov sv. Cirila in Metoda, »Lebupha« (DS), ki ga pa za javnost — žal — ni nadaljeval in dá samo slutiti, da bi z njim morda dosegel svoj višek. Ex ungue leonem... Upajmo, da nas bo še nekoč presenetil z njim, kajti napoveduje ga za izbrane spise, ko bo — dozorel...

Sodobnosti pa se je dozda najbolj približal s svojim »fragmentom« Usehli vrelci (DS 1930, Izbr. sp. 8), ki pomenijo zopet nekaj čisto novega v njegovi umetnostni težnji. Pisatelj sicer pravi, da »ni imel za prikazana lica nikakega modela, da je torej ekspresionistično zmišljen fragment« in mu lahko verujemo v toliko, da je tudi to pot imel pred seboj — samega sebe, in to svoje literarno delo, ki ga je hotel opravičiti, razložiti in karakterizirati z romanom. Tako piše to povest kot kritik, ki ima pred seboj svoje poslanstvo in literarno delo kot predmet, ki ga resnično ekspresionistično personificira z dvema osebama, ki ju zaplete v nekako zgodbo. Kajti da sta Zornik in P. Placid samo dve obliki Pregljapisatelja, je jasno. Zornik je pisatelj laik, ki se proti dekadentizmu in naturalizmu bori za idealistično umetnost, ki bo zopet odkrila nepresahljive studence umetnosti. Ti pa so metafizična trojica: prvotno, dobro in večno, ki so v moderni literaturi usahnili ob esteticizmu. Torej problem idealistično-religiozne literature ob koncu stoletja. Zornik si vendar ni svest svojega poslanstva: kajti svoja dela piše kot subjektivist iz svojega najglobljega doživetja, in visi zato med skrajnostima: ali blagovestnik ali zvodnik? P. Placid pa je zastopnik stare slovenske lit. tradicije, mahničevskega estetskega nazora, objektivist, človek, ne prizadet od moderne skepse in piše iz vere. Pozna dvojno besedo, ki ne bo prešla: dobra in slaba. Pa je dobrotar nad lepoto, in je Bog tisti vrelec, ki je usahnil. Moramo v celotnost doživljanja in v slovenstvo. Proti dekadentizmu in naturalizmu, pa tudi proti subjektivističnemu idealizmu hoče religiozni objektivni realizem, ki bo gradil na tradiciji in domačinstvu. Tako se Zornik in P. Placid dopolnjujeta: v individualni religiozni realizem. In to je Pregljev literarni nazor. Vendar pa Zornik šele po hudi bolezni preboli svoj subjektivizem in esteticizem v bolnici, kjer doživi največjo žrtev iz vere: žrtvovanje samega sebe — smrt sestre Majele. Ob njej in ob svetlem spominu na mater najde ob polnočnici — kot Golja ali moderni Claudel — svoj izvor: Križano Usmiljenje. Tako umre Zornik kot sodoben svetnik in umetnik. Umetnik naj bo svečenik. — To je smisel tega literarnega romana, ki je nekaka poetika v leposlovni obliki, kot je Cankarjev S poti umetnostna stilistika. Je to duhovna borba modernega religioz-

nega umetnika, borba Preglja samega za sintezo v smislu zgoraj podanega nazora, v iskanju umetnostnih smeri in cilja. In sta Zornik in P. Placid tudi dva simbola, ki dobro karakterizirata dvojnost Pregljevega dela: njegove individualne religiozne borbe za Boga in njegovo neproblematično ljudsko pisateljevanje. — Viden je nov izraz in stil, ki ne gre toliko v baladno pointeliziranje, kot v logiko mišljenja. Vidi se, da ne piše kot leposloven pripovednik, ampak kot analitični kritik, pa vendar ne morem reči, da bi bil roman kot umetnina zgrešen. Verjamem pa, da je marsikomu težko priti v njegovo problematiko, še težje kot v Šmonco. Pa se tako lepo dopolnjujeta: Šmonca je problem slovenske pesmi, Usehla vrela pa problem slov. katoliškega umetnika. Čez petdeset let naj novi izdajatelj Zbranih spisov za Pregljevo stoletnico samo zamenja ime Zornik za — Pregelj, in imeli bomo zgodovinski roman o zgodovinskem literarnem pojavu »Pregelj«, pisan od njega samega, ki bo bolj točen kot za Jenka njegov Šmonca. Tedaj bodo tudi doumeli, da je bil to res pisatelj, ki je pisal po svoji maksimi:

»Zdrav kot Zemlja in dober kot Luč.«

VIII

»Ne maram, da bi kdo govoril o mojih pesmih.«
Izbr. sp. 2, 233.

»Slovenski kritik imej mimo slovenskega obzorja še obzorje v teorijo, ki je zdaj v slovenski poetiki, stilistiki in estetiki ne dobi. Lahko zapišete tudi okus. Pa še nekaj: tudi slog in obliko in — osebnost.«
DS 1924, 35.

Morali bi govoriti še o Preglju-pesniku, ki se je od Romantike samo mimogrede pojavljal, največ v l. 1912—1914 v DS, pozneje v Slov. družini, Slovenki in Mentorju, v Mladiki in sporadično v DS (1917, 1920, in zlasti 1925 z balado Lady Godiva), kar vse so večina ekstemporativne domislice, vržene mimogrede na papir, in neizdelane. Najboljše in prav svojstvene so njegove rapsodije, epično-lirično verzificirane kozerije v stilu znane Od Kranja do Brezij (DS 1917, Izbr. sp. 7). Te so: Od Brezij do Kranja (Ml. 1924), Rapsodova zahvalna molitev (DS 1917), Katoliškega dijaka molitev (Mentor 1921), Kako je na Gorenjskem (Ilustr. Gl. 1917), Malega Janezka kesanje o. c. in Božična rapsodija (Slov. 1928). Sicer pa je pisal večinoma prigodnice, tako Jugoslaviji, Vidovim dnem, Koroški, kat. shodom in veljakom Mahniču, Sedeju, Jegliču, Kreku, Korošču itd. itd. Sam se zaveda, da je kot pesnik samo prigodnični deklamator in zato ne mara, da bi kaj več govorili o njem-pesniku. (Moja balada, Izbr. sp. 2). Tudi ne moremo govoriti o njem kot o politično-prosvetnem člankarju, dasi je napisal nekaj tovrstnih doneskov večinoma v orlovsko Mladost (Slava Kreku, Orlovska in sokolska organizacija, 1919, št. 4). Zato

pa moramo govoriti o njem kot o slovstvenem kritiku in lit. esejistu, kot voditelju prvega slov. sistematskega seminarja o poetiki in stilistiki.

Že prej sem omenil njegovo prvo lit. šolo v listnici Zore (1905/06), ocene o Medvedu in Sardenku kmalu potem, ko je napisal svoj prvi lit. portret umrlemu tovarišu J. Urbasu, pisatelju malih idilic (Zora 1904/05). Tedaj je zorel disertaciji, ki jo je priobčil v slov. jeziku v mariborskem VBV 1910 s podnaslovom: »doneski k poznavanju tako zvane frančiškanske pridige v slov. slovstvu«. Kot Jagičev učenec je v filološko eksaktni metodi ugotovil vse one značilnosti domače in tuje baročne duhovne literature, ki jo je pozneje s takim pridom uporabljal v svojih tolminskih pridigah. Glavna ugotovitev: »Posebnost frančiškanske propovedi je, da skuša na osnovi konkretnih lastnosti tega ali onega vidnega objekta razložiti duhovne reči,« — je isto, kar sam terja — kot sem prej omenil — od modernega pridigarja. Zato pa: kdor bo hotel doumeti duha njegovih župnikov, stil njihovih pridig, zlasti pa njihovo simboliko, se bo moral zateči k tej njegovi teoretični razpravi, edinemu njegovemu filološkemu znanstvenemu delu. Doneske v Dobrilov zbornik (1912), ocene v Gorenjcu (1912-13), jubilejni portret Bohinjcev v DS 1914 in njegovo izpoved v Mladosti 1916 sem omenil že prej. Toda njegovo tovrstno delo se je šele pričnalo. Nekako iz svoje profesorske dolžnosti in stanovskega zanimanja je pričel v Mentorju (1915/16) priobčevati prevode klasičnih nemških balad, ki se nahajajo po šolskih knjižnicah (14), obenem pa tudi »Zanimivosti iz nemškega slovstva«, ki so kozerije ob odprti nemški lit. zgodovini, z namenom, da zainteresira dijaka za svoj predmet. Prihodnje leto (1916/17) je odprl v Mentorju svojo drugo šolo o moderni slov. literaturi s »književnimi pomenki«, ki so stritarjevska pisma o književnih novostih, pa prvi povsem strokovno in metodično karakterizirani portreti sodobnih pisateljev (Finžgar, Detela, M. Elizabeta, Meško, Opeka itd.). Pregelj je namreč ob vsaki novi knjigi vzel pisatelja kot celoto, v zvezi z vsemi prejšnjimi knjigami, in je dijaka učil zgodovinsko gledati na vsako književno novost, obenem pa jo znati karakterizirati s termini iz moderne poetike. Ob teh književnih pomenkih smo se tedanji dijaki učili književnih stilov in umetniškega ustvarjanja, z veliko muko sicer, kajti s slovarjem za tujke v roki. Kot šolnik je tudi vedel, »da potrebuje šola svežih esejev o slovenskih pisateljih krčeviteje nego učne slovstvene knjige« (DS 1918, 39 misel). Zato je kot šolski pripomoček napisal »Dve sliki iz moderne slovenske lirike« (1916/17), Župančičev in Sardenkov portret. V l. 1917/18 je tem podobam dodal še Cankarjevo literarno podobo kot »Literarni uvod v Podobe iz sanj«, ki je takrat — še za življenje Cankarjevega — edina slov. označba celotne njegove literarne poti. V istem letniku je pričel sistematsko uvajati v lit. teorijo s poglavji »iz poetike«, kjer je podal zgodovinski razvoj in notranjo vsebino svetovnega romana, novele, moderne drame, impresionizma in lirične

pesmi. Poleg tega pa je nadaljeval »Literarne pomenke« ob novih knjigah. Drugo leto je mogel ob zgod. poznanju lit. vrst soditi že najnovejšo slov. moderno ob zgledih »iz slov. moderne« (Lovrenčič, Pregelj, Majcen, Bevk, Velikonja, Golar, Pahor, Župančič, Lenard, Plot), kjer jo je tudi on skušal šele razumeti. Ko je začel v l. 1921/22 Mentor po enoletnem molku zopet izhajati, je Pregelj povedel svoje učence že v evropsko »svetovno literaturo« in čital z njimi v izvirniku Konopnicko, Vrchlickega, Tetmajerja, Dehmela, Vealainea, Sully-Prudhomme — po večini parnasovce, umetnike velike oblikovne kulture, kar ustreza njegovemu eklekticističnemu literarnemu okusu. Tak je bil Pregljev privatni tečaj iz poetike, katero med Slovenci najbolj pozna. Ta poetika je tudi v osnovi vsega njegovega ustvarjanja: iz njenega studija je zrasla vsa njegova oblikovna klasičnost.

Na tej poetiki so zgrajene tudi vse njegove literarne ocene, s katerimi je v zadnjem desetletju polnil Dom in svet, Čas, Mentor, nekaj malega Mladiko itd. in ki jih lahko naštejemo okoli 200, brez prej omenjenih pomenkov. Že radi tega lahko Preglja imenujemo med najbolj plodovitimi slov. ocenjevalci, ko se mu po številu lahko približa samo še kakšen časnikar, revijalni kritik ne. Zato ne bodo mogli mimo njega-kritika molče iti niti — Izbrani spisi, v katerih dozdej ni predviden njihov izbor, mogoče zato, ker Slovenci še nismo dozoreli, da bi tudi kritiki lahko videli svoje revijalne ocene zbrane in rdeče povezane. Razume se, da take množine ocen ne morem razbrati, kot bi bilo treba: zato bi bila nujno potrebna posebna studija. Radi tega bi hotel bolj označiti njegovo kritično metodo kot njegov slovstveni nazor, ki je nam že poznan. Pregelj ne gleda rad književne novosti kot samostojen pojav: če je ne more postaviti v genetično zvezo s predhodnimi knjigami istega pisatelja, jo postavi ob svetovno literaturo, vsekakor jo gleda primerjeno, to je z ozirom na pisatelja in obenem z ozirom na nivo domače in tuje literature. Ocenjuje pa jo iz bistva tiste literarne vrste, v katero — po njegovem mnenju — spada, ter ugotavlja, v koliko je zadostila teoretično ugotovljenemu njenemu principu — karakteristikonu dotične vrste iz poetike —, in v koliko je nje formalno možnost razširila oz. ostala v mejah tradicionalnega oblikovanja. To Preglja označuje kot estetskega dogmatika. Poleg te oblikovne ocene pa jo skuša opredeliti tudi po novosti motiva, v koliko jo zrasla iz domače tradicije in tuje književnosti, in v koliko je nova invencija pisateljeva. To ga zopet označuje kot kritika sociološke snovne metode. Vsekakor deli umetnino v snov in obliko, ki pa sta vendar tako neločljivo povezani, da ena nevrednota uniči drugo vrednoto. Tip velikega pisatelja je Preglju tisti, ki je nov v vsebini in nov v obliki, in ker ni ničesar novega pod solncem, točneje: kdor je tradicionalno obliko obogatil z novim elementom in že znan motiv pogledal z novimi očmi. V svojih kritikah išče torej evolucije literarnih vrst in motivov: novo knjigo gleda z očmi —

literarnega zgodovinarja. Prav tako pa je tudi njegovo gledanje kot umetnika, ki tudi sodobno in bodočo snov opiše na način svojih zgodovinskih studij, in je torej to gledanje bistveno vsej njegovi umetniški osebnosti. Tako je kritika izraz njegove osebnosti in — zapišemo lahko — okusa. Ima to sicer objektivno gledanje iz poetike in komparativne lit. zgodovine tudi svoje subjektivne sestavine: da točneje označi knjigo, ji poišče analogij v svetovni književnosti po svojem okusu, in so te analogije polne samo za njega, za večino pa je samo spretno žongliranje z erudicijo. Sicer so največja vrednost njegovih kritik prav njegove natanko načrtane in ostre literarne karakteristike, dočim često motijo njegove impresionistične opazke, ki so vzrok, da prav njegove kratke ocene niso drugega kot bežni vtis, dobljen ob hitrem prelistanju, kar ni čudno pri toliki množini prečitanega gradiva — in to zvečine manjvrednega — iz slovenske, srbskohrvatske in nemške literature, ki jih je pri nas zasledoval do zadnjega. Prav tako razumem iz njegovega umetnostno ustvarjavnega okusa, da mu je Finžgar preopisen, Detela premalo liričen, Cankar preveč pesnik, premalo objektivni pripovedni oblikovavec... V tem se namreč ločijo od njegovega ustvarjanja... Pregelj je kot kritik torej dogmatični esteta iz klasične šole, ki pa priznava evolucijo oblik in motivov, ter zato ne ocenjuje iz psihologije, ampak iz poetike in komparativne literature, tip Brunetiera in učenec nemške estetske šole; ko opazuje, sodi iz svojega okusa, iz svoje ustvarjalne osebnosti.

Prav iz tega svojega kriterija je pisal svoje največje kritične vrednosti, monografične eseje o sodobnih slovenskih pisateljih, prigodne literarne portrete, ki prehajajo že v prave studije in znanstvene razprave. Prigodni so bili že njegovi prvi portreti ob Urbasu in Bohinjcu (1914, 1919), prigodne njegove šolske kozerije ob Župančiču, Sardenku in Cankarju. Tako je ob Cankarjevi smrti proučil vse njegovo delo in ga označil za Mentor (1918/19), Lit. Echo (1918/19, 999), za DS (1919 in še posebej 1920 esej »Cankar in naturalizem«). Vodnika je ob stoletnici očrtal v Mentorju (1919) in celo v posebni knjižici (Lj. 1919). Ob Mahničevi smrti je napisal temeljito studijo o njegovem razmerju do slov. slovstva (Čas 1921) in še posebej kot o originalnem pisatelju podlistkov (DS 1921). Jubilejne portrete je napisal ob Tavčarjevi 70 letnici (DS 1921) in 50 letnici Finžgarjevi (DS 1921). Analogno tudi o Aškerčevi umetnostni obliki (DS 1923), kjer je našel zanj novo ime rapsoda; hotel pa je razčistiti tudi problem njegovega antipoda Medveda, ki ga je razbral kot lirika in kot dramatika (DS 1923) in mu poiskal pravo mesto. V teh njegovih portretih odpadejo vsi sociološki in biološki momenti, ves vpliv miljeja; pred našimi očmi je samo njegova literarna produkcija in ocenjuje se samo kot umetnik v luči prej označenega literarnega nazora in metode. Zadnje njegova kritična studija pa je v leposlovni obliki pisani frag-

ment Usehli vrelci, kjer je kritično označil kot k r i t i k svoj literarni problem, kot bi ga bolje ne mogel nihče drugi.

Poleg teh prigradnih portretov in bežnih književnih ocen je Pregelj pisal tudi drobnarije, sam bi rekel »slovstvene drobtinice« iz primerjavne slovensko-nemške lit. (DS 1917, 127, DS 1919, 173 itd. itd.), epigrame na slov. slovstvene razmere (Iz dnevne kulture, Satira, Iz pasjih dni... DS 1925), in tehtne slovstvene domislice, aforizme, Misli (DS 1918, 1919), ki so zanimive že zato, ker se razlikujejo od istodobnih Tratnikovih in Bevkovih že po tem, ker niso niti filozofske niti narodnopolitične, ampak izključno — samo literarne. Poleg takih drobnarij je pisal tudi literarna pisma v Lit. Echo (1917—19), kjer je poleg Cankarjevega nekrologa pisal tudi o vplivu nemške kulture na slovensko, in je še enkrat v nemški preciznosti izpovedal svoj program: »Aus der reichen heimischen Volkslyrik schöpfend erstreben die slov. Modernen eine Synthese des bodenständig Klimatischen und des ausländisch Kunstmässigen« (o. c. 427). V Čas pa je pisal svoje koserije in članke, tako Misli o slovenskem slovstvu (1919), ki so se mu spočenjale ob čitanju Grafenauerja, ki ga je takrat izredno propagiral, ter ob njem iskal v najbolj bistveno slovensko umetnostno obliko. Dalje je podal deskriptivno sliko Svetovne vojne v slovenskem slovstvu (Čas 1920), ki je sicer tako malo odjeknila v njegovem ustvarjanju. V imenu slov. leposlovnih umetnikov pa je posegel tudi v borbo za slovenski jezik ob času prvega ilirskega navala po zedinjenju z zanimivim člankom Pismeni jezik in pesništvo (Čas 1920, 291), kjer je potrdil domači jezik, da celó dialektični odtenek kot edini mogoč material za umetniško oblikovanje. Govoril je samo kot besedni umetnik, zato o estetski plati vprašanja, in je izčrpal vrednost arhaističnih idiotizmov za umetnostno oblikovanje do dna tako nekako kot pozneje v Muznikovi himni tolminskemu narečju (Izbr. sp. 4) ter je Rakovec lahko krstil članek za »slavospev domačega jezika« (Čas 1921, 98). Ta članek, kot izraz Pregljevega besednega oblikovanja in članek v Mladosti kot izraz njegovega snovnega hotenja sta vogelna kamna, na katerih stoji Pregljeva umetnostna stavba. — Sicer je tudi ta članek priložnost, namreč kot odgovor časnikarjem, zakaj slovenski umetniki molče v pravdi za »jugoslovanščino«. »Živijo pač iz Zoisovega pravca: Iz ljudstva za ljudstvo... in vedo, da je književni slovenski jezik plemenitena slov. nar. pesem.« Ne veruje sicer v »jugoslovanščino« naših »načrtnikov«, veruje pa, da bo zmagala nacionalna ideja v Jugoslaviji, »pa ne po centralizaciji jezika in občila, ampak z uveljavitvijo nove idejnosti v narodnih jezikih.« Zato se je kot navdušen Jugoslovan zavzemal v »Potrebni pripombi k novemu učnemu načrtu za pouk slovenščine na humanističnih in realnih gimnazijah« (Čas 1920, 322) za to, »da bodi slika jugoslovanske kulture vsaj v šolskem pouku ena celota, kakor je slika nemške kulture«, in zahteva, da se kot učna knjiga južnoslovanske literature uvede ena knjiga v smislu Murkove sinteze. Tako je po tej svoji nesrečni misli

prav v svojem petdesetem letu doživel, da slovenske dijake uči slovenske književnosti — iz srbskega Popovića, knjige, pisane v Murkovi sintezi — za Angleže. Tako je prav ta njegov članek »slavospev domačemu narečju« postal za sila aktualen tudi ob njegovi petdesetletnici.

IX

»Še v tem petdesetem letu me preganja in bega, da gorim vsako pomlad kakor živinče, ki se mladi in popje poganja.«

Plebanus Joannes, 1921, 23.

Pregelj sam je zelo diskreditiral petdesetletnike. Tako je nekoč zapisal misel: »Ne daj mi, Bog, take ničemurnosti, da bi pisal še v svojem petdesetem letu« (DS 1918, 56), kar je razdražilo Tavčarja, da je proti njej napisal »Visoško kroniko« (Obiski). In ob Bohinjcu je spoznal »bolezen petdesetletnega pisatelja, ki je doživljal, da se je obživel, pa je le hotel rasti, padel v svečanost in neokusnost in se čutil zapostavljenega« (DS 1919, 300). Preglju pa se je v petdesetem letu znova zbudila njegova ekspresivno mladeniška strast, prav po misli iz Plebanusa, kot da hoče po Tavčarjevem zgledu dementirati sebe, pa je vendar po Bohinjčevem zgledu padel v — neokusnost, dasi še vedno raste in se ni preživel. Njegova zloglasna *Thabit kumi* (Sodobnost 1933, št. 3, 4/5) namreč izkazuje kljub duhovno bolealnemu problemu še vedno njegovo veliko oblikovno moč, njegovo notranjo dinamiko, celo njegovo težnjo, povrniti se iz rokokoja zadnjih let nazaj v naturalistični barok svojih najboljših črtic — pa je padel le v dekadenco kakega Ewersa, v bolno seksualno religiozno mistiko, kot jo poznamo iz Strindberga, Pontena in D'Annunzia. Ne moremo govoriti o naturalizmu, kot so ob tej priliki govorili, ampak laže govorimo o bolni religiozni mistiki, o sektantstvu, podobnem poljskemu mariavizmu. Tako je vendar Pregelj plebanusa Joannesa privedel — ne v protestantizem, kot smo mislili — ampak v sekto, v bližino Aškerčevih skakačev, le da ga ni gledal tendenčno, ampak ga je skušal razumeti iz njegovega duha, iz njegove zmote, ki izvira iz črke. Tako je svoj čas tragično razumeval protestante Bogovca, zlasti pa Sinu pogubljenja. In prav tak tragičen sektant je Potrebujež iz te novele, ki ob svojem subjektivno najvišjem trenutku, v bolealnem religioznem erotizmu spozna ob bebčevem blaznem smehu, da je najnižje pal... Škoda samo, da ta konec ni močnejši in bolj jasno poudarjen, kajti v sedanji obliki pušča vtis nedognanosti in mučnosti. Ne samo, da je z novelo, ki vsebuje čudovito pot plebanusa z oglarjem v gore, starega asketa Potrebuježa ponižal in da je uničil svoj najboljši roman, ker je tako njegova katarza samo prividna, literarna; ne samo to: napisal je delo, ki bi ga jaz imenoval »Pozabljeni Bog« analogno ob Tavčarjevem »Izgubljenem Bogu«. Vkljub vsemu seksualnemu dekadentizmu pa bi vendar dobili iz nje kato-

liškega duha: kot padec zavrženega angela, ki je bil sicer najsvetejši — Miha-El? Kdo kot Bog? — ki se — sicer ne iz upora — iz »pregrešnega zaupanja v Boga« uimišljene samovrednosti najde vrženega v najbolj človeško dno... Človek ne dela čudežev; in Bog se poslužuje posrednikov po svoji izberi. Tako je ta Potrebujež tragičen iz svoje uimišljene zmote in negativno potrди veličino svoje nekdanje zmage. — Proti pravemu duhovskemu liku Plebanusa in Golje je v *Usehli setvi* (DS 1933) prikazal nasprotni tip duhovnika, ki ne samo da trpi pohujšanje v fari, ampak mu tudi sam streže v svoji hiši, in tako spreminja cerkev v hlev. Grehu primerna je njegova tragična smrt, malo presenetljiva po originalnosti: italijanski tolminski župnik, naslednik vzornih fajmoštrov, umre za — sifilo. — Novela je pisana v Pregljevem priznani dobrem stilu historičnega opisovanja, dasi je snov vizija iz bližnje bodočnosti, iz Tolminske z balilo in s tujimi pastirji. — Obe noveli sta pisani zelo zrelo, samo mučno dojamemo njegov seksualni problem, ki je iz zdrave duhovne problematičnosti prešel iz borbe v bolezen. Vendar pa ti noveli nesporno kažeta, da je Pregelj našel v novo problematiko svojih duhovnikov, ki so zadnja leta postali že nezanimivo shematizirani. Kot je prej iskal v tragiko pozitivnih likov, tako jo zdaj išče v negativnih. Škoda je le, da je v obeh primerih vzel isto osebo. — Pač pa je *Idila v Sopotih* (DS 1933) izraz Preglja, kot ga poznamo iz *Otrok solnca*, s svežo impresijo z naših hribov, z žalostno ljubeznijo in razposajenostjo dijaško, celo z osebami, ki so nam znane iz omenjene idile. Brez dvoma je namenjena kot uvod v imenovano idilo kot celota h knjižnemu izdanju. Tu bi morali omeniti tudi Pregljevo popravljanje starih tekstov za novo izdanje v *Izbr. spisih*, ki so včasih povsem nove tvorbe. Bodoči monograf bo imel veliko dela s primerjavo izdanj, izmed katerih bo marsikdaj prvo boljše od drugega. Iz vseh teh zadnjih novel vidimo, da je Pregelj tudi kot petdesetletnik ostal na svojem gospodujočem mestu v naši literaturi, da se ni obživel, in da je še vedno zmožen presenetiti s kako oblikovno in motivno novostjo. In to pomeni, da je še vedno aktiven, še vedno v rasti.

X

»Ta lepa Vida naša: saj je grška Psyche in francoska gospa Bovaryjeva v enem liku.«

Izbr. sp. 8, 137.

Kdo bi mogel točneje označiti njegovo delo, kot ga je sam? Grška Psyche in francoska Bovary. To je: platonizem in naturalizem, ideja in čutnost, greh in askeza. Vse zemsko je poduhovljeno, vsa duhovnost je v zemskem. Noben slovenski pisatelj ni tako človeško krut, nihče bolj duhovno čist. Ta dva elementa sta njemu najbolj bistvena in vedno gresta vzporedno: zato ljubi sredi najtišje idile

gole naturalizme — vsaj v besedni odurnosti — in največje seksualne naturalizme dvigne v čudovite duhovne simbole. Demonizem je prava njegova oznaka. Romantičen naturalist. Barok. Tipičen »Weltanschauungs- und Problemdichter« v Ermantingerjevem smislu, ki mu je problem »svetovno nazorna borba med realnostjo in duhom, ki hoče biti realnost«. Ali se ni ta težnja kazala že od vsega početka v Preglju kot moralistična tendenca, in je šele v Mladi Bredi, ki je bila sicer stvarno zamišljena, notranje dozorela v duhovnost, da je pozneje z vso umetniško močjo mogla oblikovati metafizično resničnost po svoji podobi? In tako leposlovje ni toliko opis konfliktov med posameznimi osebami, kot se zdi naturalistu, je vse več: je pesnikova borba z usodnostjo v človeku; ni pripovedna epika, je duhovna pesem, najrealnejša vizionarnost, izraz pesnikovega svetovnega nazora, in zato v bistvu — avtobiografska. In kdo ne vidi v teh duhovnikih objektiviranih likov Pregljeve lastne večnostne boli, borbe njegovega duha proti materiji? In to ne na simbolični način kakega Cankarja, ki so mu osebe personificirani pojmi, ampak v naturalizmu objektiviranega življenja, v njega najbolj človeškem dnu. Tako je Pregelj naturalist in pesnik, prava sinteza dveh ostro začrtanih skrajnosti v globinah: v poudarku snovnosti in poudarku duha, kar da groteskno balado in ne meškoveškega lirizma, ki je podobna sinteza na površni gladini. Pregljev literarni početek pa je bil res prav v takem omlednem lirizmu, pa je v svojem razvoju šel v snovnost naših realistov nazaj in v duhovne simbole naših modernistov naprej, in tako je ustvaril nov stil in novo umetnost kot najvernejši izraz dobe po dekadentizmu, obenem pa navezal na tradicijo naših slovenskih korenin ter s tem vzpostavil organski razvoj slovenskega duha v leposlovju. Ta njegova umetnostna naloga pa je zavestno hotenje iz vestnega studija slovenske bistvene duševnosti, ki je vidi v veliki bližini alpske kulture. Zato je vse njegovo literarno delo — kakor je do srži slovensko — vendarle najbliže v rodu nemškemu ekspresivno-duhovnemu, trpko-resnemu čuvstvovanju, in sem zastonj iskal podobnega duha v srbsko-hrvatski literaturi, ki se naslanja na romanski osladni naturalizem. Njegova umetnost je istega duha kot naša cerkvena gotika in naš barok, občutje naših cerkvá. In Pregelj, »farovski otrok« je ves iz tega vzdušja. Prvi njegov motiv je bil: mati in njeno pojmovanje Boga, in zadnji v Usehlih vrelcih tudi: mati in lik Križanega. Bog in materina vera vanj: to je osnovno doživetje Preglja-človeka in Preglja-umetnika, duh njegove mladosti, ki je ostal nespremenljiv. In vse tridesetletno lit. življenje je samo boj za uravnovesje njegove individualnosti s to nespremenljivo, večnostno in edino slovensko osnovo, simbolizirano — kot pri Cankarju — v liku matere. To: kaj in kako se je trlo v njem pa je njegov človeški in umetnostni problem, notranja vsebina njegovega dela. Weltanschauungsdichter! — Temeljnih doživetij pa je imel Pregelj malo: poleg simbola matere je najgloblje doživel bolno ljubezen naših žená,

ki se žrtvujejo za duhovni blagor mož, brutalnost moških in romantično-svetlo erotiko deklet, duhovno občestvo župnikov in grozo smrti. To je njegova motivnost ob tragiki notranjega boja s seboj in Bogom. To pa je njegov ustvarjalni problem: vedno obnavljanje in poglobljanje istih doživetij, ki bi kmalu postalo dolgočasno, da ne išče v domači in svetovni književnosti novih sprostitve svojih oblikovnih sil, novih situacij in tipov, ki jih po študiju in intuiciji zna prilagoditi svoji in slovenski duševnosti. Tako svojo malo zalogo doživetij ob neizmerni oblikovni energiji prestavlja vedno v nova okolja, v novo časovno barvo in v nov teren, v historizem in eksotiko, v folkloro najrazličnejših pokrajin in dob. Tako njegova prava umetnost živi prav iz erudicije in je najjačji prav v risanju nove miljejnosti ali nove oblikovne posebnosti. Tako je Pregelj pisatelj, ki je uvel v knjigo največ naših pokrajin: Tolminsko, Goriško, Gorenjsko, Istro in Koroško, posebej staro Ljubljano in folkloro Palestine; in največ naših dob: od konca XIV. st. vse gori do današnjih dni in čez, in je vsaki dobi znal najti pravo barvo in stil in duhovni problem; in je Pregelj pisatelj, ki je opeval največ naših zgodovinskih mož — pa vse po svoji podobi, kar sem skušal pokazati ob Šmonci. Zanimivo je vsekako, da ni Pregelj napisal nobenega sodobnega romana s sodobno problematiko, in če je poskusil, se mu je ponesrečilo (*Umreti nočejo*) ali pa ima alegorični značaj (*Usehli vrelci*). Izjema je *Mlada Breda*, ki pa je v stvari realizacija narodne pesmi iz preteklosti, dočim so *Otroci solnca* in druge sodobne novele iz predvojnega časa in torej oblikovane kot zgodovinske. Čudimo se, da mu svetovna vojna ni dala snovi niti za eno malo posrečeno črtico, zlasti ko je sam monografično obdelal njene sledi v našem leposlovju; v usodnih narodnih trenutkih ne zna s svojo umetnostjo potrditi naših teženj. Iz tega vidimo, da se Pregljev umetnostni okus in njegova osebnost lahko izživi samo v romantično-umetnostnem historizmu, ne v vsakdanjosti, da je to zahteva njegovega artističnega izraza, pa tudi njegova notranja potreba, kajti Pregelj ne zna oblikovati problemov izven sebe, ne socialnih ne narodnih, kar smo videli v njegovih studijah o slovenski misli, ki je njegova lastna, in v *Tlačanih*, kjer ni rešil socialno postavljenega problema, ampak človečanstvo, sebe v tujih osebah, svojo notranje gledanje na smisel o življenju. Samo iz sebe je Pregelj aktiven, iz svoje osnovne umetnostne motivnosti. V njegovih delih živi vedno le človek s svojo človeško strastjo, ne s svojim družabnim problemom, s svojo religiozno tragično usodnostjo, kakor mu jo piše Bog, torej iz duhovnega vzdušja naše gotske in baročne cerkve, iz religiozne vizionarnosti. Pregelj je tako pesnik groze in smrti, svetle ženske erotike: nedolžne sramežljivosti in tragične vdanosti, bolešno lepega samožrtvovanja in asketične odpovedi, je pesnik človeške tragike: lirični baladnik. Zato je tudi najbolj vsečloveški, če hočemo — radi paradoksa — najbolj kozmopolitski, razumljiv vsemu človeštvu, čeprav je najbolj lokalno omejen, najbolj zavestno

slovenski. V tolminstvu in gorenjstvu je odkril elementarnega človeka, tako preprostega in vsesplošnega, da sem prepričan, da bi mogel v nemškem prevodu — ne francoskem — vsebolj osvojiti svet kot komplicirani Cankar. Kajti to veliko prednost ima pred Cankarjem: polnokrvno plastiko v postavah, v terenu in duhovnem problemu. Lahko bi govoril še o stilskem oblikovanju njegovem, o baladni tehniki njegovih ostro-lirično zaključenih poglavij, o njegovi mozaičnosti in romantični ironiji, o plastiki besednega izraza in njega izbranosti, o svetlobi, barvi in vonju njegovih pokrajin in historičnih draperij, o liričnem prepletanju poetičnega motiva v vsi povesti, o njegovi okvirni maniri, o njegovih besednih in motivnih naturalizmih, o vezanju idile in balade, in še, in še... Sicer sem nakazal bistvo njegovega oblikovanja ob poglavjih iz poetike in njegove kritike. Velja vsekakor, da je Pregelj slovenski Flaubert, pesnik in teoretik v eni osebi. In če so za Prešernovo formo hodili iskat v grške zlate črke, bo treba Pregljevi obliki iskati izvor v moderni poetiki, in predlog v nemški in svetovni predromantični novelistiki in bo marsikateremu tolminskemu motivu mogoče najti pravzor v Hugoju, Manzoni, Kellerju, Raabeu, Hauptmannu itd. Za petdesetletnico sem hotel samo označiti njegovo delo in razložiti njegov umetnostni problem, deskriptivno podati sliko pisatelja, ki je brez dvoma za Cankarjem stopil na njegovo mesto in postal predstavnik novo-realne podekadentske dobe kot tvorec novega stila in novega pojma »pregeljanstvo«, in ki bo za vedno stal v zgodovini slovenske umetnosti.

SILVESTER ŠKERL

BUKOVSKI DEMON MED IDILO IN GROTESKO

Duh pisateljevega osebnega značaja, ki se izraža v njegovem književnem delu, stopi iz okvira zasebnosti in terja priznanje kot obča stvar. Pisateljeva upravičenost pred svetom pa ni v tem, da s ponavljanjem dognanih vrednot potrdi, kar so drugi pred njim uveljavili, to se pravi, iz osebne sfere povzdignili v splošno sfero, marveč je v tem, da odkriva nove odtenke in kombinacije osnovnih etičnih elementov in tako izobražuje in dopolnjuje splošno podobo človeka. Je namreč tudi estetična plat človeškega značaja samo posledica njegove etične zasnove — in F. Mauriacova borba med poklicem romanopisca in katolika nam potrjuje gornjo trditev prav tako, kakor nam to pove sporočilo o Luciferjevi bleščeči lepoti.

Ko je Ivan Pregelj napisal šestemu zvezku svojih Izbranih spisov za naslov dva književna pojma: »Idile in groteske«, je morda nezavedno sam določil oba mejna kamna v razsežnosti svojega književnega teritorija. Dve tako ostro nasprotujoči si duševni razpolo-

ženji, kot sta idiličnost in grotesknost, sta v tem pisatelju našli značaj, ki ju je s prav virtuosno spretnostjo družil. Njegovo delo je nekakšen primer nujnosti, da na eni in isti njivi v medsebojnem soglasju in dopolnjevanju raste toliko nasprotje, pravi ekstrem, cepljen z ekstremom.

Dvostranost človeškega značaja, ki jo proglašajo antropologi za dognano resnico — saj nudi že osnovna delitev človeške narave v telesni in duševni del docela utemeljeno podlago za takšen nazor — se izraža pri Iv. Preglju prav v nasprotju med idilo in grotesko. Mostovi, ki jih gradi Pregelj od ene do druge skrajnosti, napajajoč tega s svojstvi onega, bi bili vredni izčrpne preiskave; k takšni preiskavi naj prispevajo te vrstice nekaj misli.

S posebnim trudom in ljubeznijo je Pregelj v svojih številnih delih oblikoval dve vrsti ljudi: duhovnike in šolnike. Tudi v katerikoli drugi osebi, ki jo je postavil v ospredje takega svojega spisa, zaslediš poteze učitelja ali duhovnika, in sicer s tako očitnostjo, da te mora presenetiti tembolj, ker so Pregljevi ljudje, ki teh znakov ne nosijo, samo čisto postranske podobe. Duhovnik in šolnik pa sta v najvišji meri moža »črke«, moža knjige; in »bukovsko« je prav za prav njuno življenje, dokler se idila žlahtne načitanosti in vne-manja za vzore iz književnega sveta od posameznih junakov do odlomkov in rekel pa vse do dobro skovanih krilatic ne razdere ob izkušnjah telesnega ali duševnega reda. Med gotovostjo in varnostjo idile in pa med človekovo skepso je namreč demon, ki reže na dve strani: bukovska »črka« je obenem blagovest in spak. Dobesednost pomena te reši, pa tudi pogublja. Duhovni pastir in idilik po svojem vzvišenem poklicu, šolnik pa modrijan in skeptik po svoji naravi. Kako je v Preglju dvojna narava, ki niha med pastirskim in faustovskim razpoloženjem, našla kakor za sladek strup rove, skozi katere se izvršuje proces križanja in izenačevanja nasprotij, tako da v brezoblačnost idile udari režanje mefistovske groteske iz ene praosnove, nam more razložiti edinole dejstvo »bukovskega« demona.

Čemur pravim »bukovski« demon, ni samo Pregljeva strast do oponašanja sloga, ki očito jemlje v svojo službo citate, in kjer citatov ni, si jih sama naredi iz bojazni, da bi književno delo ne obstalo brez zavestne oslonitve na močnejšega in modrejšega, na avtoriteto. To zavestno in artistično oslanjanje na avtoriteto pisane, tiskane črke, na avtoriteto »bukve«, ki je značilno za Preglja, je samo oblikovnega pomena: skoraj vse Pregljevo delo je naravnost edinstven primer hotenega oponašanja avtoritativnega sloga — »pastiche«, kakor temu pravi Francoz — v velikem slogu. Pregljev slog, ki se je oblikoval iz oponašanja svetopisemskega, iz sloga srednjeveške kronike in pa iz učenjaškega, je postal polagoma Preglju samemu avtoriteta v formalnem pogledu, in doživeli smo paradoks, da je v pomanjkanju izvirnega šel v oponašanje oponašanega sloga, to se pravi, da se je Pregelj, kjer ni imel druge avtoritete, oslanjal na

Pregljevo. Pa to poslednje nikakor ni zoper njegovo pisateljsko čast, marveč narobe, priča za Pregljevo izvirnost v akrobaciji, ki jo terja sleherni poskus, da uveljavlja nekaj novega v književnem slogu.

Seveda, slog mora ustrezati vsebini in jo mora čim enakovredneje nositi. Tudi v tem je Pregelj ustregel načelom, ki jih postavlja slovstvena kritika; saj je v resnici šele iz vsebine nastala oblika. Oponašanje avtoritativnega sloga, »pastiche« v oblikovnem pogledu — izvira iz istega studenta kakor notranji gon, ki sili Preglja k pisanju: iz »bukovstva«. A tu je stvar bolj zamotana, nevarnejša in bolj tvegana. Dobesednost pomena črke, dobesednost pomena s črko izražene misli, vsebuje lahko, kakor sem že dejal, blagovest ali pogubo. Dokler s pastirsko vero prebiraš črke, ne moti noben vihar idile, a bržko se jim približaš z razumarskim učenjaštvom, se ti rodi dvom. Za Faustom stoji Mefisto; idila je prepojena z grotesko... Da pisatelj doseže ta učinek, ne more postopati drugače, kakor da prepaja tudi grotesko z idilo in doseže s tem ravnovesje svojega značaja.

Iz Pregljevega književnega dela spoznaš z lahkoto dejstvo te dvostranosti pisateljevega značaja, ki išče harmoničnega izraza in iskaje ne najde druge možnosti kot zaplet. Zato so duhovniške osebe v njegovem delu obremenjene s težkim tovorom faustovstva, a šolniške maziljene z blagostjo svečeništva. Psihologa bi ta navidezna anomalija zapeljala iz splošnega etičnega načela, ki ga s to zamenjavo uvaja Pregelj v svet književnosti, v sklepanje o osebnih nagibih, ki so v Preglju sprožili omenjeno križanje osnovnih potez človeškega značaja.

Iz vsega tega bo morda nekoliko razumljivo, zakaj imenujem »bukovstvo« — Pregljevega demona. Konflikt, ki ga Pregelj v slehernem svojem pomembnejšem delu z večjo ali manjšo zapletenostjo okoliščin razklada kakor težko breme svoje lastne duše, je zmeraj eden in isti: vrtanje v dobesedni pomen tega ali onega nauka, nazora ali česar koli, sprejetega z vero ali z nevero. Moralna posledica dvostranosti značaja v svojem temelju. Ta konflikt je Pregelj izražal v svojih delih v najrazličnejših variacijah, radi česar imamo ob pogledu na skupnost njegovega književnega opusa vtis baročnosti, postavil pa je konflikt v povsem novi osnovni kombinaciji: duhovnik-šolnik, s čimer je dosegel resnično povzdigo zasebnega značaja v splošno sfero, saj so primeri življenjski in kljub svoji kompliciranosti v marsikaterem spisu le oznanjujejo neko doslej neodkrito možnost tolmačenja dvostranosti človeške narave. Obsedenost, ki žene Preglja do odkritja kreposti, junaštva, je osnova vseh njegovih povesti od preproste večerniške do dušeslovno zamotane. Fantazija, ki je pisatelju prva opora, se pri njem rada sprevrača v fantastiko, in večerniški junak, ki živi pestro zunanje pustolovno življenje, je v svojem bistvu podoben Plebanusu, ki ga notranji nemir žene v duhovne pustolovščine, nič manj pestre in nevarnosti polne od tveganih odisejad, ranocelniških karier ali tragedij pesnika samega. Demonska

poteza Pregljeve erudicije, ki ga je gnala v te pustolovščine, katerih izhodišče je črka, pisana ali tiskana, je več kot očita.

Nemir in negotovost našega časa sta kakor v zrcalu zajeta v tem Pregljevem osebnem in obenem nadosebnem, občem konfliktu, v njegovi težnji, da bi našel harmonijo in ravnovesje med idilo in grotesko. Preblizu smo tako Pregljevemu delu kakor tej težnji, ki je na dnu našega časa, da bi smeli tvegati naposled zaključno besedo, sodbo o kvaliteti in veljavi takšnega početja. Nedvomno pa je, da pričajo prav v teh vrsticah naznačena dejstva za to, da imamo v Preglju pisatelja, ki je sodobnost izrazil v vsakem zasnutku svojega dela, četudi se je skrival skoraj dosledno v preobleki preteklih dob, tako, da nam je ustvaril tako rekoč mimogrede še marsikateri odlomek našega zgodovinskega mitosa.

JAKOB ŠOLAR

IZ PREGLJEVE DELAVNICE

Pred leti sem se odločil, da bom z dijaki bral Pregljevega »Šmonco« — današnjega »Simona iz Praš« — v ponazorilo petdesetih let preteklega stoletja. Pa me je sklep spravil v hudo zadrego, zakaj stalo me je dokaj dela in časa, da sem se dokopal do tiste jasnosti, ki je potrebna za posredovanje tako samostojnega dela v šoli. Zdi se mi, da sem ob tisti priliki, ko sem si utiral pot do razumevanja, regresivno opravil znaten kos tistega dela, ki ga je progresivno moral opraviti pisatelj, preden je našel delu končno obliko. Saj se ta proces več ali manj vrši in se mora vršiti pri uživanju vsake umetnine, ali kadar se nam umetnina javlja v splošno znanih in dostopnih izrazih, se tega tako živo ne zavedamo; prav zaradi prevelike samoposebi-umevnosti teh izrazov marsikrat prezremo resnične vrednote v umetnini, prav zato se resnična umetnina nikoli ne more sprijazniti z obrabljeno formulo in stremlje vedno po novem, izvirnem načinu izražanja.

Naslednjim vrsticam ni namen raziskovati, kako Pregelj oblikuje poetično snov, ki plete iz nje zgodbo, naj bo že zgodovinska ali domišljajska, pač pa bi rad opozoril na tisto snov, ki jo uporablja kot izrazno sredstvo, ki tvori torej formalni element njegove umetnine. Bravcu, ki ne pozna te snovi, mora ostati mnogo Pregljevih mest nerazumljivih, nejasnih; poznati pa je ni lahko, ker tudi pri Preglju ne izvira iz splošnega znanja, marveč si jo prav namenoma za vsako delo posebej nabere. Na tak erudicijski način oblikovanja bi rad pokazal na nekaterih mestih njegovega »Simona iz Praš«.

Če je Pregelj v prvem poglavju hotel pokazati v smislu Taine-ove teorije, kako je Jenko otrok svojega polja, je pač razumljivo, da je

hotel z besedo zajeti vse podtalno življenje zemlje, da je hotel v polju pokazati živ organizem, ki živi iz svojih voda in cesta in potov, vasi, kapelic in cerkvic, gozdov, gmajn in njiv. Zato je naravno, da je hotel v bravcu ustvariti podobo pisanega bogastva in mu podati obširno pokrajino z izčrpnimi krajevnimi podatki. Pregelj je kot profesor v Kranju premeril to polje vzdolž in počez ter si ga osvajal z očmi in srcem. Opisu se dobro pozna, kako je pokrajino res prečutil in doživljal. Ali sila njegovega krajevnega gradiva je tako velika, da bravec omaguje pod njo. Zdi se, kakor da včasih pisatelju ni zadostovalo poznanje iz avtopsije in je segel po zemljevidu. V takih primerih postaja geometrično shematičen. Taka je na pr. podoba obeh savskih bregov, ko izčrpno našteva vasi in parcele v simetrični vzporednosti; ob kopici imen v prvi izdaji imaš čisto določen vtis, da je hotel biti v tem načrtavanju obeh bregov do zadnjega dosleden in izčrpen, dočim je v novi izdaji polovico imen črtal in deloma razdrl celo paralelizem. Prvotno našteva po vrsti vsa imena vasi, ki jih ima stara specialka: »Drulovka proti Hrastju, (Breg proti Prebačevemu, Jama proti Žerjavki), Praše proti Trebojam, (Mavčiče proti Mošam), Podreča proti Dobročajni«. V drugi izdaji je oklenjene dvojice izpustil, čeprav so Mavčiče osrednja farna vas vsem drugim na desnem bregu. Še bolj je ta težnja po geometrijskem načrtavanju vidna pri prvotni razporedbi parcel, ki jih je hotel vzporediti ob vasi: Hrastovec (vzh. od Kranja) proti Frajdelu (med Drulovko in Bregom), Srednje njive (za Hrastjem) proti Ledinam (za Bregom in Jamo zap. od velike ceste), Poline (za Bregom in Jamo vzh. od velike ceste) proti Velikim ločnam (za Prebačevim), Plesno (za Podrečo) proti Planjavam (za Dobročajno nad Hrašami); popolnost te simetrije bi motile le Velike in Smrekove Dobrave severno in južno Godešča ob gorenjski železnici, a še tu je možen paralelizem z Veliko dobrovo jzpd. od Šenčurja ob veliki cesti; prav tako paralelo vidim v »gmajnah«, ki jih je na obeh bregovih več: Gmajno južno od Mavčič in tisto južno od Podreče, ki sta obe pod Mejo (parcela za Prašami ob glavni cesti), vzporeja z gmajnami za Trajberkom in okoli Tragarice. V drugi izdaji je Hrastovec ostal brez para in je prvotno teženje za izčrpnostjo in doslednim paralelizmom ostalo na pol pota. Zdi pa se, da je prava moč takega kopičenja imen ravno v izčrpnosti, ker nam kljub verjetnemu nepoznanju večine teh krajev naštevanje vendarle vzbuja občutek neke silnosti v posameznih delih razsežnega organizma = Sorškega polja, dočim čutiš iz geometričnega načrtavanja neko podobnost s strukturo človeka.

Pregljev opis je hudo realen in zelo natančen, ali mnogokrat ostane vendarle nerazumljiv tistemu, ki mu opisana stvar ni znana iz lastnega opazovanja. Kako pravilno so označene vasi na desnem savskem bregu: »Breg, sto selskih hiš ob občinski cesti eno samo lice: trpki, dvočelni nemški dom, sam vase zaprt in brez cvetja v zapa-

ženih oknih in v senci...» Vse je zelo resnično, ali epiteta so taka, da ne veš, ali jih je treba vzeti dobesedno ali preneseno v oznako ljudskega in vaškega značaja. Kdor je hodil po teh vaseh, ve, da so domovi res »vase zaprti«, ker so s cestne strani kmetje postavili zidove med stanovanjsko hišo in hlev, da ne vidiš skoraj nikjer na dvorišče. Oznaka je torej resnična in pravilna, a namenoma postavljena tako, da pušča možnost še drugega, prenesenega pomena, da tako strne lastnost predmeta z življenjem človeka.

Še jasneje občutiš tak način opisovanja pri sv. Krištofu v Drulovki, ki mu prehaja v tip obraza s Sorškega polja. Zakaj? »Vsi so eno obličje: obraz svetega Krištofa na cerkvenem zidu v Drulovki. Lepo, bradato lice z žalobno zastrtim pogledom pod mirnim, kakor v znoju umitim čelom. Zagonetne oči... Lepo, moško lice z drobnimi, stisnjenimi ustnicami.« Opis obraza je izredno natančen, a komaj kdo bo dobil zvezo med tem in Jenkovim obrazom, ker sta mu sveti Krištof in Jenko tako daleč vsaksebi, da podobnosti sploh ne bo iskal. In vendar je Pregelj čisto pravilno opazil nenavadno podobnost obeh obrazov in nanjo zgradil tipičnost obrazov na Sorškem polju, kakor da je podoba sv. Krištofa odtis resničnosti. Danes je do takega razumevanja priti toliko težje, ker je podoba sv. Krištofa v Drulovki nova (Bradaška ml.) in sicer še malo spominja na prejšnjo, toda Pregljev obraz to ni več.

Najbolj otipljiva in težko umljiva pa je taka erudicijska forma v označevanju časa. V tretjem poglavju nas Pregelj z nekakim slovesnim kronističnim slogom uvaja v l. 1842: »Bilo je rojstno leto Blasheta ino Neshize v celjski nedeljski šoli, sedmo leto Ferdinanda Dobrotljivega na Dunaju, dvanajsto leto Gregorja XVI. v Rimu.« Za državno politično usmerjenost omenja Metternicha z njegovo konservativnostjo, za domačo pa ilirizem, a ne z idejno karakterizacijo, marveč s kronološkimi zapiski: »Ljubljana je ostala v Ljubljani, a Stanko Vraz je verjel, da so ljubljanski bogoslovci — Dalmatinci. Zato, ker so govorili takrat ob Sotli po ilirsko in pod Dobračem po vseslavjansko. Ljubljanski posvetnjaki so se zdeli Stanku ,kao crkva, koju je ostavio Bog'.« Kdor ne ve, da je bil 1841 Stanko Vraz v Ljubljani in da poroča v pismu iz Ljubljane: »Prekojučer pokuca netko u jutro na vrata. Kazivši naš ,slobodno' unidu tri ljubljanski bogoslovci, koji nas lepo ilirskim jezikom pozdrave. Ja sam scenio, da su oni rođeni Dalmatinci, koji tu nekakvim slučajem, koji Slavjanima vlada, u ovdešnju školu odnešeni. Nu oni me uvaravaju, da su rođeni Kranjci, jedan Gorenac, drugi Dolenac, a tretji Nutranjac. Umoliše nas, da jih posetimo u semeništu, što i mi učinismo. Tamo nas okupi sila mladih ljudi, koji svi za Ilirštinu dišu i živu te i više manje dobro ilirsko govore i pišu« — ta ne more prav razumeti Pregljeve označbe. Isto je s štajerskimi ilirci in Majarjevimi Pravili za vseslovanski jezik na Koroškem. Vraz je sicer rekel o narodu brez narodne zavesti, da je ,kao crkva, koju je ostavio Bog', a Pregelj

je prav s tem hotel označiti ljubljansko svetno meščanstvo v političnem pogledu.

Vendar so navedeni podatki taki, da jih lahko razume vsak količkaj literarno izobražen Slovenec. Drugače pa je z naslednjimi podatki. Kljub iskanju nisem mogel najti, kje in v kakšni zvezi je Slomšek tožil, »da sedlajo Kranjci kobilu pri repu«. Malavašič Franc je bil 1843 res nastavljen pri Novicah za prevajavca nemških člankov in je zelo verjetno, da je prevajal tudi Bleiweisove nemško pisane razprave. Kaj naj počne bravec, tudi literarno šolan bravec, z naslednjimi podatki: »Bilo je, večidel' mrzlo leto, vrabcev odveč, žganje škodljivo, na Češkem kakor navadno povodnji, na Turškem običajna goveja kuga, v Dubrovniku potres in na Španskem kameniten dež. Na Francoskem je mačka dojila podgane, na Nemškem je tekel vol iz krompirja. Splošno je veljalo, ker preroka iz Jolsve še ni bilo, da, lepo in prijazno svetega Pavla spreobrnjenje je rodovitnega leta oznanjenje'. Zares so bili »četverčki« na Ogrskem in pri Sv. Lovrencu ob Temenici, umrli pa so samo trije: eksclenca baron Ehrenberg v Dolu, ovsiški fajmošter Žemlja in dohtar Maurer...« Vse to nam o letu 1842 pove toliko kot nič. Kdor pa bi vzel v roke prvi letnik Novic iz l. 1843, bi dobil tam razmetana na različnih krajih takale poročila:

»Zakaj je letašno leto večji del merzlo? Imenit zvezdogled na Prajsovskim pravi tako: dnevi letašniga leta so zavaljo tega večji del hladni in dostikrat tudi merzli, ker so na solncu madeži poznati; to je: solnce nima prav čiste svitlobe...« (Novice 1843, 16).

Na več mestih ugibljejo to leto Novice, kako odganjati vrabce od črešnjevega drevja (str. 29, 80).

»Delovci skorej vsi mislijo, de je žganje potrebna pijača, ker človeku pri težkim in ojstrim delu moč daje in de je zavaljo tega dobra in nedolžna pijača. Pa nobena misel ne more bolj napačna, nobena bolj neumna biti kakor ta... Zdravilniki nekiga mesta na Nemškem so se prepričali, da je pijača žganja sploh škodljiva in de se v navadnih okoljstava življenja lahko brez njega prestane in de tudi zdravju ni škodljivo, če se ga kdo z nagloma odvadi.« (Novice 1843, 92).

»Dalje še pišejo češke novice: Včera ob šterih popoldne je začelo čudo deževati. Voda je vidama rastla in poslednič se je še strašan oblak vtrgal. Povodinj se je čez vse njive in setve izlila, jezove je reztrgala in v mestu Opicah (Eipel) je 8 hiš, v vasi Havlovici 4 hiše, v Velešnici 8 hiš in 2 mlina in v Lhoti Rešatovi 11 hiš podrla in več jih je zlo poškodovanih. V gromeči povodnji je več živine poginilo in tudi nekaj ljudi je vtonilo. Škoda je neizrečena.« (Novice 1847, 7 sl.).

»Goveja kuga. V Ibrailski sosedski v Valahiji na Turškem se je goveja kuga pokazala in goveja živina se ne sme iz tistega kraja čez turško mejo v cesarske dežele več goniti.« (Novice 1843, 8).

»Potres v Dobrovniku, 14. kimovca je bil strašan dan za mesto Dobrovnik (Ragusa) v Dalmaciji in za njegove prebivavce. V nič manj kakor 2 urah se je zemlja ta dan 5 krat potresla, kar je prebivavce tako oplašilo, de so iz mesta pobegnili, de bi saj svoje življenje oteli...« Itd. (Novice 1843, 68).

»Kameniten dež. Na Španjolskim v vasi Tores je 2. kimovca (sept.) popoldne ob šterih tako strašno začelo kamenje med dežjem padati, de je 42 hiš popolnoma razbilo in več ko 200 ljudi pobilo. Živine in blaga je veliko končalo, vinograde razdjalo in vihar je več del drevja podrl.« Sledi razlaga in zavrnitev, da to ni »coprnija«. (Novice 1843, 68).

»Mačka podgane doji. V mestu Amiensu na Francoskim ima nek kerčmar ali birt mačko, ki razun svoje mlade mačke tudi 3 mlade podgane doji. Če se ji podgane vzamejo, koj za njimi teče ter jih v gobcu nazaj v gnezdo nese in ravno tako zanje skrbi, kakor za svojo mlado. Ali ni to čudno?« (Novice 1843, 8).

»Pir ali vol iz krompirja. Nek volar ali prajar z imenam Zimmerman je v Berlinu, velikim mestu na Prajsobskim, iz krompirja pir skuhati poskusil in skušnja se mu je po sreči izšla. Prav dobro in zdravo pijačo je skuhal in upati se sme, de se bo ta nova pijača kmalo sploh od delovcov pila in žganje spodrinila, zavolj kteriga je že toliko ljudi pod zemljo prišlo...« (Novice 1843, 8). Stvar je bila v prvi izdaji toliko težje umljiva, ker piše Pregelj »na Nemškem je živel vol iz krompirja«, s čimer je človeka nujno zapeljal v zmoto, da je pod ,vol' treba misliti vrsto goveda, ne pa pivo. Pravilna slovenska knjižna oblika pa je ól brez protetičnega v.

Kar je danes nam po časopisju dunajska ali zagrebška vremenska napoved, to je bil Novicam v letih 1851 do 1854 vremenski prerok iz majhnega ogrskega mesteca pod Karpati Jolsva. Ker ga 1843 še ni bilo, so se ljudje morali zadovoljiti z domačimi vremenskimi izreki.

»Letašno leto je rodovitno otrok. Ne samo na Ogerskim v Tolnaiski stolnici (kakor se je v teh novicah bralo), je kmetica čveterčke, ampak tudi pri nas na Krajnskem na Dolenski strani per Sv. Lorenc v Temenici v Zatiški komisiji je nsparot žena nekiga gmajnskiga hlapca iz Male Loke 13. dan maliga travna tega leta čveterčice porodila, in 3 mesece pred časam. 3 sestrice so bile nekšne minute per življenju, pa so zavolj slabostnosti kmalu umrle — ena pa je bila mrtva rojena. Mati — per srednih letih — je zdrava in ima več otrok. Ne pomnijo še čveterčic v tem kraju, pač trojčke.« (Novice 1843, 76).

V vsem prvem letniku Novic imamo poročilo samo o omenjenih treh umrlih. (Prim. Novice 1843, str. 12, 48 in 64).

Iz tega gradiva je nesporno jasno, da je Pregelj namenoma nabiral gradivo po takrat edinem slovenskem časopisu. Kdor to ve, mu bo tudi jasno, da z vsemi temi navedbami nikakor ni imel namena označati leto 1842, marveč list Novice, primitivnost naših knjižnih

razmer in uredništva ter bravev. Hotel je pokazati, kako začetniško naivno, politično in kulturno nerazgibano je bilo uredništvo in občinstvo, ker slednjič je list vendarle ogledalo obeh. A kaj naj počne, kdor tega ne ve? In odkod naj ve, da so ta mesta vzeta iz Novic? Zgodovinski podatki v začetku poglavja so zmožni človeka le še bolj zavesti na napačno pot. V tekstu samem nimaš prav nikake opore, kako je treba razumeti razložene stavke.

To pa ni edino tako mesto v »Simonu iz Praš«. Tako je skoraj vse drugo poglavje »Gostosevci«, pa je veliko podobnega še drugod. Pri drugem poglavju je pisatelj sam čutil, da je potreben komentar vsaj pri navedbi v tujih jezikih. Jeremijeve besede se pač očitno nanašajo na Brilov molk ob katehetovem napadu, a so vendar v prerahli zvezi s celoto, da bi mogel bravec vedeti, čemu navaja pisatelj ravno te besede, ko je itak večini znano, da je navedba brez zgodovinske in brez realne podlage, ker se verouk v tej obliki nikoli ne obravnava v šoli. V Polšetovih »Dogodivščinah za mojih dni« je Pregelj hotel pokazati mišljenje povprečnega rodoljuba po l. 1848. Dasi Pregelj o Polšetu pove »ne le, da je prebral slednji list Novic od prve črke do zadnje, izpisoval je celo iz knjige v lastno beležnico«, je vendarle zveza med to beležnico in njegovimi »Dogodivščinami« tako medla, da jo bo našel le prav pozoren bravec; če pa te ne najde, mu ostanejo vse naslednje strani nejasne. Pregelj je v njih pokazal z največkrat dobesednimi izpiski iz različnih poročil v Novicah, kako so takratni rodoljubi goreli v vseslavjanstvu, kako so pri vsem tem gorko ljubili slovenstvo, vsak nov pojav na literarnem ali znanstvenem polju (Baraga, Koseski, Stritar, Wolfov slovar, Brilova pesem itd.), a so bili pri vsem tem še vedno sila domačnostni.

V svoji drugi izdaji »Šmonce« v knjižni obliki pisatelj sam priznava, »da spis ni ne lahko ne poljudno berilo, ker preveč suponira«. Sam sicer podaja nato poetično snov, ki mu je bila ogrodje za doživljanje pesnika Simona Jenka v njegovi osebni in življenjski tragiki. Da je poslednjo zares občutil in doživel, čutiš na mnogih mestih zelo ostro, na drugih medlo. Ali gotovo je, da tudi s temi opombami ni pomagal bravcu preko zgoraj omenjenih mest, ker ni opozoril, v čem je svojstvenost kompozicije in osebnostni slog njegovega dela. Dokler nima bravec tega ključa v rokah, mu ostanejo ta mesta še vedno nerazumljiva in motna, da pač lahko nekaj nejasnega sluti za njimi, a si ne more na jasno.

Iz te formalno snovne analize je jasno, da Pregljev umetniški izraz ni neposreden, marveč marsikrat zavit v nalašč poiskano snov, ki naj govori namesto njega. Zaradi takega posrednega izražanja je tudi pot do razumevanja težka in zahteva pozitivnega znanja in studija. Tukaj pa se začneja drugo vprašanje o umetniški upravičenosti in vrednosti takega ravnanja.

O ČASNIKARSKI SLOVENŠČINI

5. Ivan Železnikar.

Za Jurčičem je bil 10 let urednik Slov. Naroda Železnikar; urejeval ga je od 1. jan. 1882 do 26. jan. 1892.

Ko prebiraš letnike Slov. Naroda po l. 1882, opaziš, da se je dne 31. dec. 1881, ko se je dr. Iv. Tavčar poslovil od uredništva (prim. SN 1881, 31. dec., dnevne novice), zgodila v časnikarskem jeziku sprememba. Tavčar, Levstik, Tomšič pa tudi Jurčič so vkljub tujkam in izposojenkam pisali še jezik, kakor ga govori ljudstvo in se piše v povesti. Zdaj je tega jezika konec in se začenja nova proza. Uredniki poslej nimajo več umetnostnih darov in zato tudi ne tistega čuta za jezik in ne znajo ceniti velikih jezikovnih vrednot, ki so jih oni zajemali iz ljudstva.

Železnikar se je v vsem jezikovnem sestavu, v frazeologiji, v skladnji in besednem zakladu odmikal ljudskemu jeziku. Časnikarju so tuji listi vsakdanja hrana in kdor ni dovolj zakoreninjen v ljudstvu, se ga bo oprijel duh tujih jezikov, ki veje iz njih. Železnikar je bral nemške in srbskohrvatske časnike in ti so vplivali nanj, da je uvažal vedno več romanskih časnikarskih besed (posebno veliko po l. 1886), rabil vedno več iz nemščine prevedenih jezikovnih posebnosti in pisal mnogo slovanskih, zlasti srbskohrvatskih izrazov. On je začetnik tistega neljudskega jezika, ki je poslej značilen za slov. časnike.

Dobre šole Železnikarju ni manjkalo; bil je časnikar že tedaj, ko so Levstik, Tomšič in Jurčič ustvarjali časnikarski jezik. Pisal je v Novice 1858—60, v Slovenca 1865—67, v Slov. Gospodarja in v prve letnike Sl. Naroda ter mu je bil po Tomšičevi smrti tudi urednik, dokler ga ni prevzel Jurčič (SN 1892, 32, 1). Učil se je pri Levstiku in Jurčiču, toda le slovničnih stvari, njunega duha ni doumel. Njegov jezik je rasel v glavnem iz knjige. Pobiral je izraze in posebnosti, ki jih je dobil po knjigah; izpričati se dá, kako je vplival nanj jezik Sl. Glasnika, Stritarjevega Zvona in mariborske Zore itd. Najbolj pa so vplivali nanj tuji časniki. To mu je vzelo čut za ljudski jezik. Vidi se mu, kako se je ogibal tega, kar je živo, realno, in je pisal najrajši izraze, ki so nenavadni, papirnati. Če je imel na izbiro slovenski in tuj izraz (roman, ali po nem. prikrojeno posebnost), je rabil tujega; če je imel voliti med slov. in srbskohrv. besedo, je vzel poslednjo. Šel je tako daleč, da je delal razloček med slovenskimi izrazi: če mu je bil znan vzhodnoslovenski izraz, je rabil tega, da se je ognil izrazu, ki je bil njemu, rojenemu na zahodnem delu slov. ozemlja, prenavaden. Stalno je rabil n. pr. vzhodnoslovenski izraz: posel — in ne zahodnoslov.: opravek; vzhodnoslov.: svedok — in ne zahodnoslov.: priča; dalje: liki nam. kakor, pojas nam. pas, hasniti nam. koristiti, očivesten nam. oči-

ten itd. To poslednje ravnanje ni sicer napačno, omenjam pa ga zaradi tega, ker je za Železnikarjev jezik značilno.

Če hočemo videti, kako se loči jezik Železnikarjev od ljudskega jezika, primerjajmo njegove in Tavčarjeve članke, ki sta jih istodobno pisala. Pazil sem na besede v člankih dr. I. Tavčarja v letih 1881 in 1882. Kjer piše Tavčar domač izraz, rabi Železnikar romanskega ali srbskohrvatskega; Tavčar stalno piše n. pr. podoba, podobea — Železnikar: slika, sličen; Tavčar: umazan — Železnikar: podel; enako: gotovo — izvestno, posebno — osobito, resen — ozbiljen, varčen — štedljiv, hinavski — licemerski, krdelo — četa, rodbina — obitelj, člen, ud — član, čustvo — čuvstvo, škof — biskup (n. pr. biskup Rudigier v Lincu, SN 1882, 226. 2; Tavčar gleda ali opazuje — Železnikar pa paznim okom motri (r. t. 194. 1). Zadnja leta, posebno od l. 1887 naprej, se je nekoliko unesel in se je jel bližati posameznim domačim besedam in preprostejšemu pravopisu in oblikam.

Železnikar je dal s tem časnikarskemu jeziku, kakor ga je ustvaril Jurčič, novo lice, ki je ostalo bistveno nespremenjeno do prevrata 1918. S tem jezikom je vplival na vse poznejše časnikarje in iz časnikov je prešlo tako izražanje tudi v govor slov. izobražencev.

Bil je že od mladih let v vrsti tistih, ki so bili za jezikovno zvezo z drugimi Slovani, zlasti s Srbi in Hrvati. Od kraja je rabil številne izposojenke. Ko je bil po l. 1871 po Tomšičevi smrti urednik Sl. Naroda (od konca maja do srede julija), se to listu dobro pozna. V političnem razgledu in uvodnih člankih se prikaže za zmernim jezikom Tomšičevim obilica shr. izrazov, n. pr. manjina 65. 3; 68. 2; predbacivanje 75. 1; istim načinom so izrazili svoje mnenje 75. 2; barem 78. 3; osveta 79. 3; državni zbor je odgoden 80. 2 itd. Pozneje je bil odvisen od Jurčiča in se je z Jurčičevim jezikom spreminjal tudi njegov jezik. Ko je postal za njim urednik, je sprejel tisto število shr. in drugih slovanskih izposojenk, ki jih je Jurčič pisal zadnja leta po očiščenju. Tako se je zgodilo, da se je pod njegovim uredništvom nadaljevalo izposojanje novih srbskohrv. izrazov, dasi je prenehalo razpravljanje o slov.-srbsko-hrv. jezikovnem zedinjenju. Pod njegovim uredništvom je izšel samo en članek o zedinjenju, ki pa je jeknil v prazno. To je bilo ob praznovanju 50 letnice hrvatskega književnega preroda. Vienac je l. 1884, str. 674 pisal, da so dela Matice Hrvatske pisana v jeziku »zagrebačke škole, koja je na čudo svijetu u kratko vrieme kajkavce in čakavce u štokavsku zajednicu dovela, i kojoj je još književno ujediniti barem Slovence«. Te besede so navdušile nekoga, ki se je podpisal s črkami: »Ž. Ž. Jugoslovan«, da je priporočal slovenskim pisateljem rabo hrvatskih besed in želel, naj bi bila petdesetletnica književnega preroda hrvatskega naroda »začetnica našega književnega spojenja s Hrvati« (SN 1885, 15. 1).

Ni pa ostal samo pri onem številu shr. besed, ki jih je sprejel od Jurčiča. Iz srbskih in hrvatskih časnikov, ki jih je stalno bral, in iz domačih knjig, ki so uvajale nove srbskohrvatske besede (Ciga-

letova Znanstvena terminologija 1880; iz nje ima: dražesten, pojav, prem, vetrenjak itd.; Levstikov Nauk slovenskim županom 1880; iz njega je vzel n. pr. upravitelj, upravništvo itd. Ko je nastopil uredništvo, je precej prvi dan dal natisniti na čelo lista: upravništvo, 1. 1. 1882; doslej je vsa leta od začetka stala tu slov. oblika: opravništvo), je uvajal nove izraze, od katerih se je kakih 15 za stalno sprejelo v našem besednem zakladu, drugi pa so se pozabili.

Izposojenke je sprejemal precej mehanično in, kakor kažejo hude stilistične napake, ki jih dobimo pri njem pogosteje kakor pri kakem drugem časnikarju, se pomena slovanskih izposojenk ni vedno zavedal in ni čutil, da rabi slov. besedo in ono izposojenko za isti pojem. Nekaj zgledov! Že pri razpravi in obravnavi Tisza-afêre polotilo se je vsacega čitatelja preverjenje (SN 1883, 210. 1: shr. razprava pomeni isto kar sl. obravnava). Matica si bode le s tem, če bode svojim članom dajala več leposlovnega berila, pridobila novih u d o v (1886, 65. 3; shr. član = sl. ud). Če bi oni po sokolovo bistrim očesom motrili in opaževali vse, kar se godi okoli njih (1887, 218. 1; shr. motriti = sl. opazovati). Bolgari so se pokazali tako omahljive in veternjaške (1886, 259. 1; shr. vetrenjak = sl. omahljivec). Slovenskega oratarja borno in skromno življenje (1886, 294. 1; boren izraža tu isto kar shr.-rus. skromen). »Slovenec« se v očigled dopolnilnim volitvam zopet malo laska in dobrika obrtnikom (1890, 81. 3; shr. laskati se = sl. dobrikati se). Rusija je dozdej vedno pobijala vsa tako imenovana »svobodna« teženja in prizadevanja (1891, 72. 1; shr. teženje = sl. prizadevanje).

Vpliv njegov na časnikarski jezik je bil velik, ker je veliko delal. Pisal je sicer nekoliko manj uvodnih člankov kakor Jurčič, vendar precej; njegovi so tisti, ki so brez naslova in nosijo na vrhu samo datum dneva; sestavljal je politični razgled in prirejal dnevne novice. Vpliv Železnikarjev se je v Sl. Narodu in Slovencu dolgo let poznal.

Pod njegovim uredništvom so sodelovali pri listu prva leta dr. Danilo Majaron in Fr. Podgornik, pozneje dr. K. Slanec in po l. 1886 zopet Iv. Tavčar.

Majaron je mnogo pisal zlasti z l. 1884 počenši. Jezikovno se je razvijal tako kakor večina slov. časnikarjev. Prvi dve leti (1884, 1885) je uvajal veliko novih ruskih in shr. besed, od katerih se ni nobena sprejela; z l. 1886 pa se je močno unesel in je pisal bolj ljudski jezik kot Železnikar. Tak jezik je pisal tudi še pozneje, ko je bil l. 1892 ter od 1894 do 1897 urednik Slov. Naroda. Po l. 1885 je priobčeval mnogo člankov Fr. Podgornik, ki se je podpisoval s celim imenom; od l. 1887 se je podpisoval z znakom: Yporej; pisal je čist jezik in ni uvajal novih izposojenk.

Od številnih slovanskih izrazov, ki jih je Železnikar na novo uvedel, so se sprejeli naslednji: čim, dojmiti se, dosloven, dražesten,

okititi, ožigosati, pestrobojen, pojav, poreklo, potom, predbacivati, prosvetljen, tajinstven, tiralica, upravitelj, vetrnjak, zagonetka.

čim (sl. bržko, ko) n. pr. Čim je prevzel Pašić vlado, spoznal je takoj, da je nemogoče očistiti Avgijev hlev (SN 1891, 254. 1).

dojmiti, narejeno iz češ. dojem; po shr. vplivu se tudi pri nas napačno rabi. Maretić, 16, piše: pogreška je, što neki pisci uzimaju riječ dojam za njem. Einfluss.

dosloven, sl. dobeseden; v shr. je prišel izraz iz ruščine in se ga tudi shr. jezikoslovci branijo. Maretić, Jezični savjetnik 1924, 18, piše o njem: nepotrebno, jer možemo dobro reći: riječ po riječ ili od riječi do riječi.

dražesten; besede se tudi shr. jezikoslovci branijo. Maretić, 19, piše: dražesten, anmutig, reizend, načinjeno u novija vremena prema njem. reizend, t. j. što čovjeka kao draži, ali Hrvat i Srbin kad vidi što »dražesno«, on ne osjeća, da ga što »draži«; Akademski rječnik besede še nima. Slov. bi bilo mičen, mikaven.

okititi, kititi (shr.) izpodriva domač izraz ozaljšati, zaljšati: ni dolgo tega, kar se je še pisalo: Po vseh ulicah (Celja) vijejo se zastave, hiše so ozaljšane z zelenjem in preprogami (SN 1891, 197. 1). V Stetinu je nem. cesar po rusko-narodnem načinu ozaljšanih dvorana tamošnje kraljevske palače pričakoval ruskega carja (SN 1888, 166. 1). V Rimu so Mazzinijev kip ozaljšali z venci, na katerih so bili podpisani »Italijani juliških (tako!) planin (SN 1880, 60. 2). Mesto Belgrad je (ob razglasitvi neodvisnosti) razsvetljeno in z zastavami olepšano (SN 1878, 193. 2).

pojav, sl. prikazen, česar shr. nima; do Železnikarja se je rabil samo slov. izraz, n. pr. Nenavadna prikazen na literarnem polji (Levstik SN 1869, 77. 1). Že smo imeli priliko za Slovanstvo in njegovo bodočnost veselo prikazen zaznamovati (sprijateljevanje Poljakov z Rusi) SN 1872, 45. 1. Krivo bi bilo, ko bi se Slovenci na te notranje prikazni v nemški stranki preveč zanašali (SN 1879, 113. 1, Jurčič). Narodna in magjarska stranka v Zagrebu sta se sporazumeli. Magjari se te prikazni vesele (SN 1872, 76. 1). Ruskega carja generaladjutant je bil 27. sept. pri našem cesarju. To je važna prikazen (SN 1876, 223. 2).

poreklo, sl. izvor, rod. Ponosen je bil Josip Gorup slovenskega svojega porekla (SN 1888, 282. 1); pravi pomen v shr. je: priimek.

predbacivati, sl. očitati; tega germanizma se srbshr. jezikoslovci sami otepajo. Maretić, 103, piše: predbacivati, vorwerfen, bolje: prekoriti, prekoravati. J. Vošnjak je napisal tale stavek: Upije se v nas in predbaciva se nam grda očitanja, SN 1884, 98. 1.

prosvetljen, shr. iz rušč.; do Železnikarja se je rabila lepa domača beseda: razsvetljen; n. pr. Grki, najbolj razsvetljen narod starega veka, SN 1868, 22. 2. Razsvetljena »Gironde« je na šafotu poginila, Sl 1865, 234. Angleži so tega razsvetljenega mnjenja, da itd.

(J. Kersnik, SN 1874, 17. 1). Osemnajsti vek, doba omikanega ali razsvetljenega absolutizma, Šuklje, SN 1883, 279. 2. Leon XIII. je kot razsvetljen mislilec skušal spraviti v harmonijo vero in znanost, SN 1891, 205. 1. A da bi mrtvi Kančnik živim ušesom krožil iz groba, o tem se v zdanjem razsvečenem časi menda nij prepirati, Levstik, SN 1879, 87. 2. Ampak sicer smo vam zadnji, mi mračnjaki vam razsvetljencem (Kersnik, Očetov greh, Zv. 1894, 691).

t a j i n s t v e n, shr. iz rušč., sl. skrivnosten.

t i r a l i c a. Oblastva so izdala tiralico proti četovodjem ustašev. Tiralica proti načelniku radikalcev Nikoli Pašiću slove: Nikola Pašić, inženir, se obdolžuje soudeležitve veleizdajskega podjetja. SN 1883, 261. 2. Do Železnikarja se je rabila domača beseda: iskalnica, iskalni list, n. pr. pismena iskalnica (Steckbrief), SN 1874, 14. 3; iskalni list, Slovenija 1849, 139; Janežičev nem.-sl. slovar 1850.

u p r a v i t e l j (shr.) izpodriva sl. besedo oskrbnik, ki je srbohrvaščina ne pozna. Do Železnikarja se je rabila samo domača beseda, n. pr. oskrbnik konkurzne imovine, Mencinger, Zvon 1881, 487; oskrbnik kolovške graščine, Jurčič-Kersnik, Rokovnjači, Zv. 1881, 266; SN je pisal še vedno le: župnijski oskrbnik, 1882, 131. 3; 141. 2 itd.; šele 1889. 7. 3 piše: župni upravitelj. Enako: Viljem (nem. cesar), bogati dedič, je dobro o s k r b o v a l in ohranil bogato dediščino, SN 1891, 14. 1. Ker srbohrvaščina besed oskrbnik, oskrbovati nima, morajo tudi iz slovenščine izginiti.

v e t r n j a k, sl. omahljivec, česar srbohrvaščina nima.

(Dalje)

RAZGLEDNIK

KNJIŽEVNOST

Miško Kranjec: **Predmestje**. Roman. Krekova knjižnica. Izdala Delavska založba v Ljubljani 1933. Strani 217.

Spisi pisatelja Miška Kranjca se množe — skoraj bi lahko rekli — od meseca do meseca. Komaj tri leta so minila, odkar je prvič nastopil v zbirki »Sedem mladih«, a danes obsega njegovo delo že lepo število novel, troje izišlih in nekaj napovedanih knjig. Med mladimi prozaisti je takoj zavzel eno najvidnejših mest. Največji uspeh je do sedaj nedvomno dosegel z novelami. Toda zgodba in celotna gradnja marsikatero izmed teh novel je več ali manj očitno kazala, da je avtorju okvir novele preozek in da teži po večjem epskem razmahu. Njegovi »Težaki«, zlasti pa še »Življenje« so že izrazito pokazali pisateljev pripovedniški dar in vzbudili upanje, da dobimo kdaj od njega večje epsko delo. Žal nam je Kranjec z najnovejšim romanom pokazal črto svojega literarnega razvoja nazaj, ne naprej. »Predmestje« ne dosega »Življenja« in »Težakov« ne miselno in čustveno, pa tudi ne oblikovno. Toda čeprav nas pričujoči roman more zadovoljiti samo v majhni meri, to še ne pomeni razočaranja nad pisateljem. Vedeti namreč moramo, da je »Predmestje« prvo Kranjčevo daljše leposlovno delo.

»Predmestje« nam kaže avtorja šele v njegovih literarnih začetkih. Razumljivo je, ako nam z njim ni ustvaril zrelega dela. Očitno je, da se je v njem šele iskal. To velja vsebinsko prav tako kakor oblikovno. Ne samo iz poznejših del, marveč tudi iz pričujočega romana moremo spoznati, da je življenje, ki ga opisuje, bilo pisatelju ne toliko neznano kakor tuje. Tako je ostal skoraj vseskozi na površini, pri opisovanju in anekdoti. Globlje v smisel prikazanega življenja ni prodril. Zgodba je deloma sama sebi namen (naturalizem, larpurlartizem), deloma pa je pisatelj položil v roman tendenco (idealistični utilitarizem). Njegovi ljudje so zato ali neživljenjski ali pa enostransko resnični ter opisani zgolj zunanje, pasivno. To precej primitivno pisateljsko pojmovanje je še tembolj očitno, ker je delo tudi oblikovno pomanjkljivo, jezikovno in stilno nerodno ter neenotno in razbito v gradnji.

Ne rečem, da avtor ne stremi za resničnostjo snovi. Naš čas in okolje sta polna takšnih zgodb. Prvič se nam v tem razodeva epik, ki bi rad zapustil izhrojene stezé naše subjektivistične literarne tradicije ter se približal

življenjski stvarnosti. Razen te oblikovne težnje, ki je za razvoj naše proze vsekakor pozitivna, pa moramo v tem videti tudi smisel za sodobna življenjska vprašanja. To je dokaz, da je Kranjec naklonjen realizmu, ne romantiki. V tem pa je tudi njegov osnovni umetnostni problem: ali bo zmagal v njem življenjsko in umetniško malo pomembni larpurlartistični realizem (naturalizem) opisa in zgodbe, ali bo našel — in to bi pač bolj ustrezalo zahtevam sodobnosti — podobo svoje umetnosti v novem etičnem in sintetičnem realizmu, ki mu človek in življenje nista samo videz pojavnega sveta, marveč tragična podoba borbe med dobrim in zlim, med duhom in snovjo — tako na ravnini posameznega življenja kakor na ravnini družabne celote. Pričujoče delo nam v tej smeri ne nudi še nič pretresljivo velikega.

»Predmestje« kaže sicer z naslovom v kolektivni poudarek, toda pisatelju se ni preveč posrečila niti zgodba, ki nima ne enotnega smisla ne prave epske zaokroženosti. Predmestje je dejansko prav za prav samo lokalno izhodišče in tvori le okvir za zgodbo. Pisatelj, ki svojega epskega načrta — če ga je sploh imel — ni mogel dograditi, je zato svoj opisni realizem naslonil na idealistične osnove moralne in socialne kritike, ki jo skuša utemeljiti s predstavniki »malomeščanskega« in »novega« življenja. Zdi se, da bi rad postavil — po zgledu naivnih tendenčnih »socialnih« pisateljev — enačbo malomeščanstvo = nemoralno. To se mu seveda popolnoma in docela logično ponesreči. Prvič ni znal poudariti tega nasprotja v ljudeh in tako je ostala avtorjeva nedvomno privzeta, nedoživeta teza neprepričevalna že kot tendenca. Umetniško pa ni mogel uspeti, ker se ni zavedal, da etos ni stvar programa in socialnega, bolje razrednega nazora, marveč vprašanje osebne človečnosti. To je tudi vzrok, da je na primer Lojz Vrankar najbolj neprepričevalna oseba povesti, ki zaradi nejasnosti moti prav tako kakor zgodba profesorja Valentina Slamnika, njegovega očeta. Njun pojav v romanu je zgolj z epskega vidika sploh nerazumljiv. Deloma razumljiva, čeprav nesmiselna in neprepričevalna — kot simbola — sta »skrivnostni« oče in sin, če pomislimo na prej omenjeno tendenco, ki sicer — to štejemo avtorju v dobro — ne sili nikjer preveč v ospredje. Najbolj prepričevalno in plastično, dasi tudi še precej zunanje, je opisana Ivanka, ena izmed žrtev predmestja. Njeno življenje ni globoko, vendarle je njen pojav simpatičen in njena usoda bo pri večini bravcev vzbudila sočutje. Razen v pripovedovanju zgodbe te najresničnejše osebe v »Predmestju« je pisatelj najmočnejši tam, kjer se mu sredi tuje snovi morda nehote oglašča pesem prirode in se mu spovrača podoba življenja na vasi, ki ga ne samo mnogo bolje pozna, marveč tudi bolje ustreza njegovi naravi. Poznejši njegovi spisi so nam priča, da se Miško Kranjec sam tega prav dobro zaveda.

France Vodnik

Levstikov duševni obraz. Inavguralna disertacija. Spisal Anton Ocvirk. V Ljubljani 1933.

Ta disertacija je poskus, ki je »novost« v našem znanstvenem slovstvu. Pisatelj se je tega menda zavedal, zato je sklenil, da jo da še enkrat na svetlo in sicer v Levstikovem zborniku, ki je pravkar izšel. To nam daje pravico in nalaga dolžnost, da jo pregledamo kot znanstveno delo.

Ocvirkova študija zamiče bravca zlasti zaradi avtorjeve obljube, da bo v središče svojih znanstvenih razmišljanj o Levstiku postavil podobo njegove osebnosti ter da bo z njeno lučjo osvetlil njegova dela.

Pisatelj obljube ni spolnil. Seveda moram že v začetku pripomniti, da je nikakor ni mogel. In če bi si tudi še več prizadeval, kakor si je, bistvo Levstikove osebnosti mu je moralo ostati neznano, zagrnjeno v trdo temo. Saj niti s pojmom — osebnost — ni vedel kaj početi. Moral bi bil torej že v začetku svojega pisanja odložiti pero. Tega pa ni mogel in hotel, zlasti zato ne, ker je vedel razmeroma mnogo podatkov iz Levstikovega življenja, prestudiral je njegove spise in spise o njem, slišal je marsikatero — anekdoto o Levstiku, ki kroži med literarnimi ljudmi. In iz teh anekdot se je porodila nova, Ocvirkova anekdota o Levstikovi paranoični shicofreniji, ki se opira na izvedeniško sodbo dr. Alfreda Šerka. Na podlagi anekdot se je literarni zgodovinar Ocvirk sprevrgel v »literarnega« psihiatra.

O stvari je težko pisati. Prvič zato, ker recenzent ve, da je možna tudi psihopatološka obdelava kake literarne osebnosti. Toda napraviti bi jo mogel edinole medicinec, ki je prestudiral vse Levstikovo delo, njegovo življenje v prednikih, v njem samem in v njegovih sodobnikih ter naključja njegovega življenja. Drugič zadira to pisanje v spomin že davno preminole osebnosti, ki nam je zapustila dragocenejšje reči kakor pa bajke o svoji blaznosti. Tretjič se spušča s tem pisanjem recenzent za avtorjem na neko ledeno pot znanstvenega raziskovanja, ki je njemu prav tako tuja, kakor je bila pisatelju. Kritik bi sicer tudi lahko preskrbel »zdravstveno« spričevalo o Levstiku, ki bi govorilo bistveno drugače, dasi morda prav tako puhlo, kakor govori to spričevalo, ki bo pač ostalo edinole tehten dokument o tistem, ki ga je napisal, in o onem, ki ga je bil naročil. In vendar je potrebno, da se pogovorimo vsaj načelno o Ocvirkovi knjigi. To pa zato, ker ni potekla iz popolnega znanstvenega prepričanja in še zato, ker more njena neobjektivnost vzbuditi v bravcu, zlasti v »bildungsfilistru« čuvstvo neutemeljene zvišenosti nad »paranoikom« Levstikom, ter tako zamoriti blagodejne učinke Levstikovega življenjskega ustvarjanja in bojevanja.

Ocvirk pravi, da je »izhodišče, iz katerega lahko v celoti doumemo Levstikovo osebnost, ... v njegovem prenosmernem, shicoidnem značaju, ki se je nato polagoma razboleel v shicoidni psihozi.« To je nesmisel. Prav tako je nepremišljena trditev, da je »v celotni Levstikovi osebnosti očit razkol med čuvstvom, domišljijo in razumom.«

Odkod so potekle te trditve, ki jih »podkrepljuje« dr. Šerko v svojem izvedeniškem mnenju s teorijo o Levstikovem »shicoidnem značaju«, ki se je razvil z leti v »paranoidno psihozo globoke notranje razdvojenosti«.

Dr. Šerko se opira v tej sodbi na »podlago podatkov«, ki jih je dobil od A. Ocvirka, ta-le pa na strokovno mnenje le-onega, obadva pa stojita na »nepritrjenih mostnicah« teorije nemškega psihiatra dr. Kretschmerja. V knjigi Körperbau und Charakter je sistematični Nemec razdelil pisano množico človeških otrok v telesnem pogledu v asthenični in atletični ter v pyknični tip. Prva dva sta v duševnem oziru shicothymna, ako sta zdrava, če pa kažeta nagnjenje k duhovnim motnjam, sta shicoidna in v dejanski

duhovni bolezni sta plen shicofrenije oziroma paranoje. Pykniki so po Kretschmerju cyklothymni, v duhovni bolezni cikloidni ter trpe tako zvane cirkularne psihoze.

Telesni ustroj asthenikov in atletikov je suhoten, vitek oziroma debelokosten, mišičast. Pykniki so čokati, trebušasti, širokolični in kratkovrati ljudje.

Levstika sta proglasila naša doktorja za shicofrenika. Pri tej hoji za Kretschmerjem pa se nista niti malo potrudila, da bi si predočila Levstikov telesni ustroj. Levstik je bil namreč po svoji telesni podobi pravi pyknik, torej bi v duhovni bolezni moral kazati zlasti znake manično-depresivnega bolnika.

Ljudje, ki se ga še spominjajo, pravijo, da je bil zadnja leta naravnost debel in okrogel. V letih 1872—1875 ga je njegov prijatelj Levec — svojim goriškim dijakom tako-le slikal: »Levstik je majhen mož, širokih pleč in neizmerno močan. Glavo nosi pokonci, njegov pogled je bister, obličje okroglo, čelo visoko, njegova majhna brada je rumena, ravno tako njegovi lasje. Po cesti hodi hitro, kakor bi bil ves svet njegov, in nosi vedno pri sebi frančiškansko palico. Sicer je pa vsa njegova zunanost bolj zanemarljena nego nališpana. Smeje se, kakor bi orehe stresal. Ko bi on ne imel tako veselega značaja, tako trdne volje, da, take trdovratnosti moral bi bil uže davno poginiti, vsaj moralično, kajti »die Not ist das Grab aller Poesie«. A ne le vesel in živ je Levstik, nego tudi resnicoljuben in odkritosrčen, in zaradi tega ga ne morejo njegovi sovražniki trpeti. — Z mladino občuje Levstik tako rad, kakor malokdo. V tem se diametralično loči od Bleiweisa. Če bere Levstik spis iz kakega mladega peresa, hoče se seznaniti s pisateljem. Približa se mu previdno, pohvali mu najpoprej, kar je hvalevrednega, potem pa mu pokaže pomanjklivosti in napake. To je Levstikova srčna potreba, kakor mora telo o vročini v vodo, da se med mladimi ljudmi sam pomladi.« (Rokopis S. Rutarja: Slovensko slovstvo po predavanjih prof. Fr. Levca, ki ga hrani Državna knjižnica v Ljubljani).

Tudi Stritar pripoveduje o Levstiku, da »je imel nenavadno komično žilo« in ves Levstikov tovariški krog je do njegove smrtne bolezni občudoval njegov vedri, včasih celo razposajeni humor, ki se je resda družil z mogočno razvitim čutom za resnico in pravico ter nepremagljivim studom pred vsakim polovičarstvom in nepoštenjem. Neglede na to vrzel, ki je naša avtorja nista umela izpolniti v svoji teoriji, o čemer se naj zagovarjata doktorju Kretschmerju, zagrešila sta še hujšo napako, ko sta docela enovito in popolnoma skladno Levstikovo osebnost »razklala«.

V avtomatskem pojmovanju osebnosti, ki jo razodevajo Ocvirkove besede o »očitem razkolu med čuvstvom, domišljijo in razumom« v Levstikovi osebnosti vidim preočito težnjo, ilustrirati dr. Šerkove besede o Levstikovem »shicoidnem značaju«.

Bistvo osebnosti vendar ni v neki neskajeni in samogibni funkciji omenjenih duševnih sestavin. Osebnosti brez boja med dušo in telesom ni, prav tako ne brez najburnejših medsebojnih spopadov med dušnimi prvimi. Le živali, šleve in popolni duševni bolniki so brez take »razklanosti«.

Tukaj je umesten vzklík: »Norma je abnormalna v smislu kulturnega napredka.« To mora vedeti literarni zgodovinar, sicer je lažni moralist, čeprav zagovarja »svobodomiselno« povprečnost, oziroma neznačajnost.

Problematika Levstikovega duševnega obraza torej ni v razkolu njegove duševnosti, temveč v zanosnih valovih njegove življenjske bistvenosti, ki je zaradi take zložitve telesnih in duhovnih delcev ter zaradi odpora vladajoče slovenske stranke morala delovati samo in edino tako, kakor je delovala. Osebnost je svetel žar, ki duje iz človeka, ki je ž njo obdarjen, kakor žareč snop ter mu kaže z lučjo lastne duhovne in telesne svojstvenosti — naloge njegovega individualnega bista.

Zato je izraz »shicoidni značaj« v slovenščini in zlasti za Levstika nemogoč. Shicoidnost je smrt značaja in shicoidnega značajneža ni.

Trmoglavost in samoglavost shicofrenikov izvirata iz drugačnih halucinatoričnih in čutnih zaznav, kakor jih imajo zdravi ljudje. Toda doslednost in neizprosnost Levstikovega boja s prvaki, ki so ovirali rast slovenskega naroda v slovstvu in v političnem življenju, ni izvirala iz nekih Levstikovih čutnih prevar, sicer bi morali reči, da so bili Bleiweis, Costa, Blaznik, Svetec in drugi na pravi poti, Levstik pa ne, oziroma da so njihova napačna dejanja bila samo sad Levstikove bujne domišljije. Sveta jeza, ki je prevevala Levstikovo pisanje zlasti takrat, kadar je videl, da so nasprotniki načeloma nepošteni, ni potekla iz Levstikove megalomanije, temveč megaloman je bil na pr. narodnostni prozelit Costa, ki je izrekel o največjem Slovencu strašne besede: »Crepieren soll der Hund!«

Ugovore zoper Šerkovo in Ocvirkovo teorijo o Levstikovi duševni bolezni bi lahko nakopili še više. Toda vse to bi bilo prazno delo, kajti zato, ker sta onadva svojo sodbo zgradila na nekih apriornih »anekdotah« ter se nista pri tem nič ozirala na Levstikovo literarno delo, ne zaslužita, da bi se nadalje bavili z njuno teorijo. Poudariti moram samo to-le, da v Levstikovem pisateljskem delovanju, ki sega prav do najtežjega izbruha njegove smrtne bolezni (*morbus Brightii*), ne najdemo nikake dekadence. Več kot prvo desetletje njegove službe v Licejski knjižnici (1872—1884) je bilo po vsej pravici zanj »dôba mirnega delovanja in pametnega uživanja«. (Levec.) Kdor ve, kaj je mož prej pretrpel, se ne bo čudil. V njegovem literarnem delu tega časa naj opozorim samo na Otroče igre v pésencah (1880—1886), o katerih pravi tudi Ocvirk, da »pomenijo v njegovem ustvarjanju brez dvoma poseben višek«. Shicoidni temperament doživlja le propadanje ne pa razvoja.

Besedo še o Levstikovi ljubezni, s katero je ljubil Koširjevo Franjo. Ocvirk in Šerko vidita v njej »bolestno ljubosumnost«. Od njenega početka računata izbruh Levstikove duševne bolezni, dasi navajata zelo različne letnice. Sklicujeta se zlasti na Spomine Koširjeve Franje in na Levstikova pisma, ki jih je bil pisal nekdanji ljubici 1886. l. Toda teh dokumentov nista brala, temveč sta slišala o njih samo pripovedovati. Kar se tiče Levstikove ljubosumnosti, je bila v prvi dobi njegove ljubezni upravičena, treba pa je tudi vedeti, da je slednjič on Franjo zapustil. V letih 1875—76 je doživel Levstik celo novo ljubezen do Marije Gorograjskove, ki je utonila

v Ljubljani 1876. l. In Franja je bila, ki je 1886. l. pričela Levstiku zopet dopisovati. Takrat je bil že na smrt bolan in ni čuda, da je po devetdesetih pismih korespondenco rezko prekinil.

Toda kaj je z Levstikovim dnevnikom, ki je ohranjen od 1885.—1887. leta? V njem vidi Ocvirk »najpopolnejši vir o Levstikovi duševni bolezni«. In res se zdi, da diha iz njega nekaj boleznega. Levstik govori v njem o koleri, vremenu, o nekih čudežih (θαύμα), boju, porazih, zmagah, enkrat in sicer 27. junija 1887. l. tudi o neki halucinaciji. Kaj pomeni to?

Levstik je umrl, kakor je spričal njegov zdravnik dr. Keesbacher, zaradi težke ledvične bolezni (morbus Brightii). Ta bolezen ga je resno napadla jeseni 1884. l. ter ga je močno držala do 1. majnika 1885. l. Poleti 1885. l. se je popravil, februarja 1886. l. je obupal nad zdravniško pomočjo ter se je začel zdraviti z domačimi zdravili, s sprehodi in avtosugestijo. 4. oktobra tistega leta se mu je zazdelo, da je boljši, vendar je 22. oktobra zopet legel, toda že 5. novembra se mu je zasvetilo novo upanje. Med upanjem in strahom se je zatekel v vero svojih otroških let, ne kot »slaboten bigotnež«, temveč kot zrela, moška osebnost, ki se zaveda cene svoje neprežite stvariteljske in delavne sile in se boji, da ne bi propadlo to, kar še mora povedati svojemu narodu.

Splošno zastrupljanje vsega telesa, ki so ga povzročala bolna jetra, propadajoče ledvice in neprebavljajoči želodec je iztezalo v zadnjih mesecih svoje kremlje tudi po njegovem prekrasnem intelektu. Toda te psihične motnje so bile že sence velike uničevalke in so samo eden izmed simptomov njegove smrtni bolezni ter niso noben dokaz za paranojo pri Levstiku.

Ko je v njem zmagovala volja in moč, »katera je prenašala bolne ude«, je doživljal čudeže ozdravljenja, zmage, ko je bolezen pritisnila huje, je zlomila to moč in Levstik je doživljal poraze, v katerih se je prepiral z Bogom ali pa skrušen molil: »Caesus fui ob peccata mea!«

Umrli je najbrže zaradi vnetja trebušne mrene in grozota tega smrtnega boja je nepopisna. Zato je tako strašno vplivala na njegove prijatelje in znance.

Napačna opredelitev Levstikove osebnosti, njegovega značaja in njegove bolezni je baš Ocvirkovemu delu najhuje škodovala; kajti v pravilne sodbe o Levstikovem delu se mu neprestano vpleta ter daje njegovi študiji klasično podobo nesistematične — »razklanosti«.

Najboljše v Ocvirkovi študiji je poglavje o Levstiku ustvarjalcu. Podoba Levstika pesnika je razmeroma pravilno orisana. Zdi se le, da je Ocvirk prepovršno obravnaval vprašanje, kakšno je razmerje med Levstikom in Goethejem. Ne glede na to, da je vsako primerjanje neprimerljivih vrednot jalova stvar, je Ocvirkova oznaka Levstikove pesmi preozkosrčna. Človeku ne gre pri branju teh odstavkov iz glave misel, da zoperstavi Ocvirk Levstikovemu pesniškemu pojmovanju — svoje. Verbalist ne more nikdar doumeti realista.

Tudi v iskanju Levstikovih posojil iz Goetheja se Ocvirk ni držal prave mere. Morda je v baladi Povodnja deklica spomin na Goethejevo balado Erlkönig, ki jo je Levstik že v dijaških letih prevedel. Toda z Goethejevim

Ribičem nima pesem nobene zveze. Primerjava pesmi V gozdu in Goethejeve Ein gleiches je neumestna. Pesniška ideja obeh je nasprotna: prva opeva večni nepokoj duha, druga izraža hrepenenje po večnem miru. Zato je krivo Ocvirkovo razmišljanje o razločku med Goethejevo in Levstikovo poezijo, kakor ga gradi na temelju te primerjave. Romanca Dekle i tica je rahlo posneta iz neke lirične pesmi iz Vukovih zbirk. Z neko Goethejevo Legendo ne more biti v sorodu. Pri Goetheju poznam samo eno Legendo, ki opeva ono zgodbo o Kristusu, Petru in najdeni podkvi. Pesem Hrup nima z Goethejevo pesmijo An die Günstigen prav nobene skupnosti.

Sploh so Ocvirkovi odstavki o »vplivologiji« v Levstikovi pesmi — zelo površni. Poučen je v tem oziru primer, ko se Ocvirk bori zoper razlago, da je tehnika Ježe na Parnas posneta po nemški predputni igri, ter pravi, da je Ježa »pesniški spev«, ki je soroden z Goethejevo satirično kantato Deutscher Parnas, čemur zopet v opomnjah sam oporeka. Čudno se mi zdi, da kljub Levstikovi odločni besedi še vedno trdi, da je Platenova pesem Christnacht »oplodila« Levstikovo Božično. Itd. Itd.

In tako izziva skoraj sleherna stran Ocvirkove studije o Levstiku kopo ugovorov. To ni samo posledica pisateljeve površnosti, še bolj je to nedognanost povzročilo dvoje: napačna izhodiščna teza in pomanjkanje prepotrebnih analitičnih studij o Levstiku. Brez njih pa je vsaka sintetična razprava o njem obsojena na smrt.

Počakati moramo, da izidejo njegovi zbrani spisi. Takrat bodo vidni vsi liki njegove velikanske delavne sile in vsa enovitost njegovega prirodnega, kmetiškega značaja bo stopila krepko na dan. Tedaj bo vsakdo spoznal, da je hudo napačno govoriti o neki duševni bolezni pri najjasnejšem duhu — našega naroda.

Tragika Ocvirkovega spisa je v njegovem prezgodnjem rojstvu, kajti prepričan sem, da bi pisec marsikaj bolje napravil, če bi imel celotno Levstikovo delo pred seboj. Tako pa je hudo zablodil — ni nam podal Levstikovega duševnega obraza — temveč le »obraz« nerazvite slovenske literarne zgodovine.

Anton Slodnjak

Tomo Zupan: Kako Lenka Prešernova svojega brata, pesnika, popisuje. Mohorjeva knjižnica 57. Založila Družba sv. Mohorja v Celju 1933. Strani 65.

Ponatisnjeno iz Mladike. Ganljivo domače govorjenje preproste Prešernove sestre o tem, kako je svoje domače in zlasti brata Francéta poznala, doživela in menda priletna zapisovalcu, temu očakovstva vrednemu senjorju našega ugaslega slovenstva, v peró govorila, da je zapisal vestno, kjer ni nekoliko ostarelo svojski pozabil svoje vloge in tolmačeč iz sebe trgal pripovedi s pripombami in svojega sloga besednim redom in znanjem (Kamenik, Za Jero najstarejši šimen Prešerna in Mine, rodod Svetinove otrok je Katra... i. p.). Občutno je grešil sicer le, da črt o Katri, ki jih je pripisal v Dodatku, ni uredil organsko v celoto. S takim svojim slogom je morda postavil založnico pred vprašanje, kako naj bi tiskala. Pietetno sivemu zapisovalcu v sloves je priobčila vse kot eno besedilo, potrdila s tem značaj kronike s svojstvenim,

osebnostnim izrazom: slovstveno kurioznost. Ne grajam! Zabrisala je značaj slovstvenega gradiva, slovstveni spomenik, a rešila je vonj poemu, ki bi utegnil iz njega zrasti véliki biografični roman. Ta roman slutim za to prvo pravo besedo, kar Jelovškove ni bilà, pisal sam ga ne bom. Lenkin telesni obraz mi je preveč vsakdanje lep: sama gorenjska ženska pamet in dobrota brez tragike...

Dr. I. Pregelj

Joža Glonar, **Slovenische Erzähler**. Ljubljana 1933. Nova Založba. Strani 175.

Zbirka je zrelemu prevajalcu zrastla neprisiljeno, da bi bilà v prvi vrsti knjižni dar prijateljem lepe knjige v vélikem svetu; je torej prigodniška knjiga po svojem namenu, zato v marsičem mordà nedognana. Ni antologija slovenskega pripovedništva (v njej pogrešaš Jurčiča, Levstika, Mencingerja, Govekarja, Meška, Murnika, Detelo, Puglja, Kraigherja, Vlad. Levstika, Golarja, Vadjala, Izid. Cankarja in mlade), pa je zato snovno-legendarno, motivno slovensko ubrana zbirka veliko tegà in takega, česar prav gotovo tujec v svoji knjigi doslej ni bral; v tem oziru torej močno slovenska reprezentativna zbirka, ki se pietetno poklanja geniju Ivana Cankarja, čigar rast in značaj prečudno tesnó, a vendar polno ponazarja. Draperija Cankarju v knjigi smo: Terdina (Netek), Tavčar (Moj sin! = Sein Sohn), Kersnik (Die beiden Väter Maček), Milčinski (Die (?) Amtssprache), Finžgar (Video meliora..., Bursche, das verstehst du nicht), Šorli (Ein großer Mann), Pregelj (Des Herrn Matthias letzter Gast), Novačan (Die Idee), Majcen (Das Quartier Nr. 8), Bevk (Das schwarze Küken), Kozak (Aza — iz Šempetra). Prevajalec je delal preračunjeno: hotel je tudi v tujem izrazu pokazati nekaj slovensko svojstvenega jezikovnega. Drugod je ostal nekoliko v povprečnosti šolskega stila (kar pričajo nekateri naslovni izrazi). V celoti pa vzbuja berilo občutje jezikovne rutine, takó, da niso redka mesta, ki se v slovenskem nekam trdo po šolsko beró, a so v prevodu pretolmačena v tisti zreli formalni nivó, ki je vonj in cvet največjega člana v PEN-u — Galsworthy-ja. Ob g. Novyjeve knjigi je Glonarjeva zbirka doslej vendar še najboljši prevod slovenske besede v nemškem jeziku.

Dr. I. P.

Jo van Ammers-Küller: **Upornice**. Prevedel Ferdo Kozak. Založba Jugoslovanske knjigarne v Ljubljani 1933. 375 strani.

Povest ima tri dele, njen predmet so trije zaporedni rodovi bogate holandske družine v letih 1840, 1872, 1924. Pisateljica si je postavila težko nalogo, da predoči tri življenjske sloge v zgodovini družine, kjer se v malem odražajo tri oblike velikega sveta: absolutizem, individualna svoboda in nova doba, ki še ni našla sinteze za pravo občestvo ne v socialnem ne v družinskem življenju. V prvi dobi je oče dobrodušen tiran, ki vsiljuje družini svojo voljo, skrbno varuje tradicionalne oblike, ki delajo življenju silo. Vsi so odvisni od gospodarjeve milosti, zato morajo otroci zatajiti osebna čuvstva in služiti ugledu hiše. Mlade ženske edina naloga je, da se pripravljajo za zakon. Vse življenje je poenostavljeno: zakonska ljubezen pomeni tudi zve-

stobo, otroška pokorščino. Tako se uveljavljajo v družini nadindividualne oblike klasične kulture podobno kakor v klasični umetnosti, kjer sta red in lepota važnejša kot življenjski razvoj. A zdaj že raste mladina, ki vidi glavno vrednoto življenja v osebni svobodi in v organskem razvoju vrojenih lastnosti. V drugi, individualistični dobi mislijo ljudje le nase in zahtevajo kot v francoski revoluciji osebne pravice, a pri tem pozabljajo na dolžnosti, v socialnem življenju dolžnosti do sodržavljanov, v družinskem do zakonske zvestobe in do staršev.

Vrednota individualnosti oblikuje drugačne ljudi in drugačno družino. Ženske upornice nočejo več živeti od milosti moža in se uriti za zakon, v javnem mnenju si izbojujejo enakopravnost z možem in pravico do dela, da si lahko služijo svoj kruh v državljanskih poklicih. V družini se ne krati prosta volja otrokom, med možem in ženo ni več odnosa pokorščine, ampak obojestranska svoboda, ki rahlja zvezo in pospešuje ločitve. Ženska je dosegla osebne pravice, prav za prav pravice moškega, a zato začne zgubljati svojo ceno v družabnem in kulturnem življenju, kar se pokaže v tretji dobi, zlasti po vojski, v tako zvani novi stvarnosti ali novem naturalizmu. V svobodnem zakonu žena izgublja svojo moralno avtoriteto kot žena in kot mati, da družinska hiša ni več zbirališče, ampak izhodišče. Razmerje med zakoncema, pa tudi med starši in otroki je tovarištvo, ta buržoazna kopija sovjetskih razmer. Osebna rahločutnost individualistične dobe posirovi v notranjo nevljudnost, ki občutke bližnjega drzno odeva v poslovno govorico. Dasi se ta mladina resno bori za rešitev življenjskih problemov, ki jih je sprožila ruska revolucija, še ni našla bolj trdnih tal kot prepričanje, da so starši zaostali in omejeni, čeprav čuti, da je prava prostost ona, ki pozna dolžnosti in obveznosti. Nemir in negotovost jo je nagnil v pozo starikavega in resnega obraza, ali bo našla pravo občestveno idejo, po kateri je odločilni del človeka to, kar ga druži s celoto. Na vsak način so močnejše energije na delu in tudi ženske upornice si iščejo trdnjše tla, kot sta kult telesa in svobodno izživiljanje strasti v novi stvarnosti. Želijo si nazaj pokorščino in staro domačnost, ker enakopravnost in višja duševnost nista prinesli sreče. Ne samostojnost, ampak tesnejša spojitev z možem bo žensko obogatila, ji dala nazaj staro vrednost in kulturni vpliv, ki ga je zdaj zapravila. Osebna svoboda je družino razrušila, zato »naj ljudje vedo, da pripadajo drug drugemu in otrokom«. Ali bo res žena najprej našla pot od proste volje k skupni volji?

Prvi del je skoraj čisto umetniško oblikovana stara doba, blizu Dickensovega realizma z zlatim humorjem, drugi in zlasti tretji del pa prekipevata idejnega bogastva, ki velja obračunu s sedanostjo. Kakor je pisateljica izrekla ob koncu povesti tolažilno prepričanje, da ženske v dnu svojih src niso drugačne od onih poprej, tako je tudi njeno pripovedovanje novodobni povratek v dobri stari slog realizma, ki je prepojen z močnejšo energijo sodobnosti. Individualistična doba se je končala z impresionizmom, kjer je pisatelj le sluga resničnosti, občutljiva ploča za objektivne vtise, zanemarja pa vse vidike celote. Glavno je doživljanje, v ozadje pa stopijo zakonitosti, ki jih terja drama ali roman. Drama postaja podobna romanu, roman ures-

ničuje dramatično uprizarjanje z ohlapno, nenaporno govorico vsakdanjosti. Novi realizem gre zopet na obvladanje celote, na oblikovanje povesti in stavka, kot paralela k nazoru, ki hoče obvladati življenje. Pisatelj ni fotografska ploča, ampak pripovednik, ki poroča objektivni dogodek, ga komentira in določa življenjske cilje, če hoče. Pisateljica je to storila zlasti v drugem in tretjem delu. Ona zopet mojstrsko obvlada dolg stavek, ki je v impresionizmu razpadal v samostojne, slabo vezane dele. To zahteva od bralca zopet miselnega napora, ne samo čutne vdanosti, kajti to ni sugestija resničnosti, ampak resnice, ki daje svojevrsten osvobodilen užitek. Seveda je tu druga nevarnost, da pisatelj zaide v duhovito stiliziranje, ki je samo sebi namen, in se približa perifrazi, če se preveč oddalji od predmetnosti v misel. To se je zgodilo v različnih klasicizmih. Pri njej je še ravnovesje s težo realnosti. Tako je mali mikrokozmos, stavek, ki se je dvignil od subjektivnih vtisov v stabilnejšo misel in voljo oblikovanja, značilen za celo povest, ki stremlji iz razkrajajočih razmer po trdnem svetovnem nazoru.

Dr. J. Šilc

Kristian Elster: Sodnikova hiša ob fjordu. Prevedla Klemenčič Ivanka. Založila Jugoslovanska knjigarna v Ljubljani 1933. 242 strani.

Knjiga takoj osvoji človeka s svojo intimno lepoto. Vsa snovna privlačnost je opuščena, samo mali dogodek iz družinskega življenja, nikake ekscesivne erotike pri teh resnih ljudeh na severu, kjer poljub pomeni že zaroko. A zato je pisatelj vse boljše izdelal notranje življenje oseb in skrivnost njihovega bivanja. Kar bi drugod povzročilo prepir in razdraženost, se spremeni v debato o resnici. Ti ljudje še slišijo sebe, ker jih še ni prevpil šum sveta in jim vsilil drugotni, nepristni ritem. V pokrajinski naravi čutijo podaljšek svojega bistva, v pokrajini je nekaj človeškega, ne v človeku nekaj naravnega. Zdaj zaslutimo, kako se je rodila nordiška balada sredi te narave, ki je včasih brezmejno težka, včasih zopet lahkotno sveža, polna svetlobe in barve, vedno pa pristna in brez sentimentalnosti.

Na usodi uradniške družine je predstavljeno življenjsko občutje prehodne dobe, ko prehaja stara uradniška kultura lepe tradicije v kmetško kulturo koristnega, za njo pa se že odpirajo vidiki ruske revolucije. Če je uradniška doba služila kulturi, gojila knjigo, glasbo, drevorede, hoče nova doba služiti življenju. »V novi mladini sicer izginja stari pojem domovine, a zato si osvaja celo zemljo za domovino, ki jo gradi na razvalinah pohlepne meščanstva in svobodi sovražne vladoželjnosti proletarijata, vse pohlepne in nizkotno naj izgine.« Tako misel razvija eden sinov uradniške družine, ki imenuje sebe senco preteklih dni. Ali ne bo ta mladina, ki ji pripada bodočnost, odprla vrata v take dobe, kot razpad grške, egipčanske, arabske kulture? Kaj za to! »Novo ima vedno sirove oblike, a ni odločilno, da mora biti boljše, le da je močno in življenja zmožno«; kdo se ne bi spomnil na znani Tolstojev izrek: fiat iustitia, pereat cultura.

A tu je še visoka pripovedna kultura, kot se je mogla razviti le v deželah Andersena, Jacobsena, Björnsona in Hamsuna. Kakor se čas oddaljuje od kulta lepote v trdo realnost, tako se tudi pisatelj že nagiba od impresionizma

v realizem. Še je nezmanjšana moč vtisnega doživljanja, a mesto trenutne kretnje se že uveljavljajo obrisi in opisi oseb. Razločno čutimo pripovedovavca in njegovo distanco do dogodkov, dasi se še rad skriva v samogovor oseb, ki dogodke opazujejo. Stavki nosijo v sebi komentar, ki ga je impresionizem čustvu na ljubo odstranil. Vse je jasno in pregledno kakor vrt z gredicami, polje z mejami njiv ali dolina obdana od gora. Ves slog stremi po preciznosti, ne po širini, vse je podrobno izdelano in prevajateljica se je zelo potrudila, da bi ohranila ves čar originala, dasi tega tu ni mogoče bolj določiti. Slika zahajajoče kulture je simbolično osredotočena okoli gospe Hage, ki kaže visoko inteligenco, če govori o stvareh iz njenega miljeja, a postaja skoraj omejena, ko izbira ženine za svoje hčere, kajti nov čas prihaja, nemir in negotovost. Drugi del povesti velja njenemu sinu Ivanu, ki jasneje gleda novo dobo, toda vsa povest je bolj vzdih za preteklostjo kot vera v bodočnost.

Dr. J. Šilc

Peter Dörfler: **Krivični vinar**. Poslovenil Janez Pucelj. Družba sv. Mohorja v Celju 1932. 404 strani. (Mohorjeva knjižnica 50. zvezek.)

Ta vrsta leposlovja, ki predločuje življenje preprostega ljudstva kake pokrajine v njegovi samoniklosti in posebnosti, se pri Nemcih imenuje domačijska umetnost (Heimatkunst). Toda pisatelj je imel višje namene kakor spisati povest iz malo znanega miljeja; od slikovite površine pokrajine in njenih prebivavcev gre v globine najvišjih vprašanj o življenju narodov, ko zavestno zoperstavi skrivnost ljudskega bivanja razumskim oblikam kulture. Skoraj se dotika z Dostojevskim, ki pravi nekje: Narodov ne giblje razum, ampak neznana gospodovalna sila, ki je poudarek bitja in zanikanje smrti, to je iskanje Boga. Pri Dörflerju doumeva to uganko ljudstva semenišnik Kremen s Chestertonovo antitezo: razum — dejanje. Kulturo vodi razumska teorija, ki ne najde pravega prehoda v dejanje. Ljudje so navdušeni za abstraktne ideje in ne znajo oživiti abstraktne vere ali čednosti v oblikah in vedenju, zato ostajajo pravemu življenju tuji. Za dejanje je bolj potrebna kot razum vsa tako zvana nepotrebna obilica, ki nam giblje čustva, vsa dediščina davnine, kot je ohranjena v sijajnih cerkvah in umetnosti, v izrekih ljudske modrosti. Radost dejanja, ki dobiva bogati svoj smisel, če mu nebesa posodijo svoj sijaj, slavi tudi župan liberalec, čeprav je hladen ob župnikovih teoretičnih pridigah. Kajti ljudstvo umeva življenje duhovnega sveta in goji, čeprav v nepopolnih oblikah, bratovstvo, pobožnost, ponižnost, pozna dragocenost trpljenja in moč, da se preobrazuje in ne pobija, kot je pisatelj to izpeljal v svoji povesti. Tu je še celotni človek dejanja in zdravo čustvovanje; zato tudi bliže pravemu človeštvu, ker je ohranil smisel za bližino življenja in njegove etične korenine. Krivično pridobljeno blago vodi v prekletstvo in uniči kmetijo, a zopet jo bo postavil mladi par, ki se vrača v ljudsko modrost in v podlage njegovega bivanja.

Dasi so naglašene predvsem življenjske vrednote, je pisatelj tudi v obliki izrabil zdrave pridobitve moderne dobe. Zaveda se, da je umetnost drugačna kot življenje, zato je opustil točno obnovo dialoga, govor nekaterih oseb gre čez telo stran, a ohranil je način ljudskega mišljenja in ga samo-

stojno izoblikoval. Kakor vidi bistvo kmetiškega ljudstva v človeku dejanja, tako je tudi v slogu zvesta obnova resničnosti, ki je včasih rada tekmovala s fotografskim posnetkom, spremenjena v pesniško dejanje, v doživljanje; zato mestoma uporablja tudi »prikrit govor«, ki je navidez pisateljevo poročanje, v bistvu pa samogovor ali mišljenje njegovih oseb. Glavni namen je vsekako, doseči bližino življenja in vso njegovo obilico; služi mu pri tem razširjena zgovornost oseb, ki sicer zadržuje potek dejanja, a v malo pomembni vsakdanjosti odpira neslutene vidike. — Tudi prevajavec se je vidno potrudil, da prelije original v kar najbolj ljudsko govorico. Nekaj izrazov je zelo posrečenih, prehudi lokalizmi bi pa potrebovali razlage.

Dr. J. Šilc

Stefan Zweig: **Marija Antoinetta**. Prev. Fran Albrecht. Tiskovna zadruga v Ljubljani 1933. 568 strani.

Pisatelj jo imenuje sliko povprečnega značaja, kakor je impresionistična doba ljubila predvsem povprečne ljudi. Naj bo to v zvezi z upadom junaštva in dekadenco človeštva, kaže se v tem dragocenost osebnosti, tudi Ivan Cankar trdi, da je običajni človek važnejši za sliko dobe kot izredni ljudje. V receptivni, pasivni dobi je človek močne volje izginjal, izginjala je tudi življenjska energija na ljubo čuvstveni vdanosti naravi. Na mesto človeške volje je stopila usoda. Stefan Zweig spada k pisateljem, ki so izšli iz impresionizma in se prilagodili tendencam nove dobe le bolj na zunaj, ko poudarja poleg opravičevalne odkritosrčnosti tudi moralno odgovornost. Izbral si je tragiko, ki jo kuje veliki dramaturg usoda, ne pa tragiko volje, ki izziva svet s svojimi zahtevami in dejanji. Trpljenje nejunaka se mu zdi človeško presunljivejše (str. 8/9), ker ga šele usoda požene iz njegove povprečnosti v neprostovoljno junaštvo. Taka je bila tragedija Marije Antoinette, ki je bila le tipična oseba igrave, lahkomiselné dobe rokokoja in se ni v ničemer individualizirala iz splošnega življenjskega sloga; šele trpljenje je iztisnilo iz nje osebno samozavedanje in tragiko človeškega dostojanstva. Pretresljiva je slika Louisa Davida, ki kaže Antoinetto na poti k šafotu, kako sedi na lojtrnem vozu, a roki sta ji zvezani z vrvjo na hrbtu. Vprašanje, ali je bila kriva veleizdaje ali ne, stopi v ozadje, kajti pojmi individualnega reda revolucije so drugačni od absolutičnega sistema, glavno je, da je morala umreti, naj je bila kriva ali ne. Njena tragika je iz višjega človeštva kakor kričavo in maščevalno plebejsko veselje, ki more vendarle enkrat izenačiti kraljico s sodrgo. Zweig jo imenuje eno najlepših tragedij (str. 11). Gotovo je to le v podobi rečeno. Ali ne spada trpljenje v moralno kategorijo, ali ne postane estetično šele v umetnosti? Po Aristotelu je tragedija »mimesis« nekega dejanja, ne dejanje samo. Na vsak način je to dopustitev estetičnega nazora o svetu, kar je impresionizem tudi bil.

Impresionistične prvine so tudi v slogu. Vse pripovedovanje se godi pretežno v sedanjiku, ki živeje predočuje nastajanje. Logični element je po možnosti odstranjen, predvsem vezniki, ki vežejo besede in stavke. Stavek ne kaže več krepke enote, kateri so podrejeni stavkovi členi in odvisni stavki,

energija celote je popustila, da se bolj dvignejo sestavni deli, ki ustrezajo vtisom in čuvstvu. Bolj ko podredje ljubi priredje, najraje brez veznikov, stavek poleg stavka, kot impresionistične barve, primitivni račun seštevanja. Mesto preciznega, točnega obroisa je običajno po več izrazov ali stavkov, da zabrišejo ostrost pojma in ga odrinejo v občutje. To je širina sloga, ne pa dogajanja. Sploh pa je mogoče v predstavah le deloma ohraniti pristnost sloga, zato se je treba omejiti na splošnosti.

Spis je predvsem umetniška tvorba, čeprav prevzema nalogo zgodovinarja. Na osnovi boljših virov in na osnovi boljšega psihološkega vglobljenja hoče ugotoviti zgodovinsko resnico o nesrečni kraljici. Pisatelj smatra za svojo nalogo, da bi razložil človeka v zgodovini, ga počlovečil in našel resnico v njem (str. 565). Podlaga mu je pri tem današnji človek in nazor nove stvarnosti, ki meni, da si zakonski drug lahko privošči novo mladost, ko je poskrbel za zarod in družino. Tudi Antoinetta je tako storila proti koncu svojega zakona z napol idiotskim kraljem Ludvikom XVI. Najnovejša najdba njenih pisem je zato pisatelja nagnila, da je pokazal v njej ženo, ki jo sodobni nazor opravičuje. O. Walzel v svoji *Deutsche Dichtung von Gottsched bis zur Gegenwart* (Wildpark-Potsdam) omenja poleg zgodovinskega romana, ki hoče izslediti preteklost, še drugo smer, kjer ni vrednota sorodnost preteklosti in našega časa, ampak pogled v naloge sedanjosti, kjer zgodovina dviga samozavedanje sodobnega človeka, klasični utile. Zweig ostaja pri dulce in izsledovanju zgodovinske resnice, ki jo sedanjost le opravičuje, bolje razume, a sedanjemu človeku ne pove drugega kot zgodovinsko ugotovitev, da absolutizmu sledi revolucija. Umetnik je prevzel zgodovinarju nalogo, da predoči lepo tragedijo.

Povest je predvsem snovno privlačna, saj gre za najbolj delikatne stvari, na primer: zakaj je kraljica šele po sedmih letih spočela, ali je bila vlačuga dvorjanskih plemičev, kot jo je dolžila revolucija, ki ji je očitala tudi incest z malim dauphinom, kako je bilo s slovito ogrlico itd. A poleg tega dobimo lepo sliko dveh kultur: formalistična doba miniaturnega klasicizma v rokokojski dobi, in revolucija, ki odvarja vhod v svobodo in pravice individua; ko prehaja absolutistični sistem v demokratskega, se pojmi spreminjajo: patriotizem kot zvestoba kralju postane zvestoba domovini. Krasno je tudi predočen Mirabeau v vsej svoji veličini, portreti drugih revolucionarjev se pa ne morejo meriti s Hugojevimi, seveda tudi ne posegajo toliko v ožji krog kraljice. Z Antoinetto je legla v grob tudi rokokojska kultura, ki je podtalno že čutila veselje narave in svobodne individualnosti. Kraljica si je napravila arkadijski vrt, kjer se je lahko oprostila formalizma in molzla krave v srebrne posode. Tedaj uspevajo dvolične narave kot ona in njen brat Jožef II., cesar avstrijski, ki delajo za masko prostaške dvoumnosti. V revoluciji pa zmaga gigantska narava Rousseaujevih spisov. Zdaj zrastejo velikanske osebnosti revolucionarjev v nedogledne višine. Novi duh ustvari tudi individualne oblike, najprej v državnem in družabnem življenju in nato tudi v umetnosti.

Dr. J. Šile

René Fülöp-Miller, Sveti Satan. Poslovenil Ferdo Kozak. Zal. Modra ptica v Ljubljani 1932.

Zgodba Grigorija Jefimoviča Razputina, skrivnostnega svetovavca zadnjega ruskega carja, v luči tragične usode carske rodbine in bližajoče se revolucije, ki je vrgla usodo največje slovanske države v roke boljševikom. Knjiga je napisana po avtentičnih virih, je po vsebini senzacionalna in nikakor ne najboljše delo R. Fülöpa-Millerja. O pravilnosti gledanja na skrivnostni problem čudodelnika in pustolovca Razputina nas ta knjiga ne prepričuje in se nam zdi, da pisatelj ni dorasel za zapadnega Evropejca naravnost nedostopnemu svetu skoraj poganskih mističnih snovanj v nižavah ruskega ljudstva, ki so se odražale v vseh plasteh ruske družbe. Odprto vprašanje je tudi, če je zgodba sama v vseh podrobnostih točna, gotovo pa se nam zdi, da je psihološka razlaga Razputina nezadostna, pretirana in ima pač najbolj prav njegova hči, ki je pred kratkim izjavila, da njen oče ni bil svetnik, da je imel svoje velike napake, da pa tudi satan le ni bil. Knjiga, ki bi pojasnila ta skrivnostni pojav v ruski zgodovini, bi morala seči i zgodovinsko i duhovno, kulturno pa tudi psihološko globlje.

Ne mislimo pa se spuščati v kritiko dela kot takega, za kar bi bilo treba ponovnega študija tu porabljenega in še drugega gradiva. Pri čitanju smo opazili nekatere reči, ki se tičejo našega jezika in zahtevajo, da zakličemo pisateljem ob njih svoj memento!

Tudi prevod sam pustimo na strani, čeprav smo opazili marsikaj, s čimer ne soglašamo in tudi mnogo takega, kar gotovo ni ne lepo ne prav. Važneje se nam zdi opozoriti na to, kako smešno je odrezal ruski jezik, kolikor je prodril v ta prevod po posredovanju nemških transkripcij. Tu kaže prevod pomanjkanje vsakega razumevanja za ruske oblike in ga je nemščina zapeljala semintje naravnost v nezaslišanosti. Opozarjam na sledeče: Str. 22 do Tjumena: Tjumenj je v ruščini fem., zato pravilno Tjumeni. — Str. 32 stranik: mislim, da bi bilo prav rabiti tudi v sloven. obliko strannik, ker se oba n izgovarjata; ker pa nam ta izraz nič ne pové, bi bil še boljši prevod z romar. — Str. 32 podpolnik: ni podzemski človek, ampak človek, ki se skriva pod tlom (pol = tla hiše ali sobe), torej kvečemu podtalni č. F.-Millerjeva razlaga tega pojma je pa res nekoliko nejasna. — Str. 40 proti Kazanu: tudi Kazanj je fem., torej kazani. — Str. 88 ministra Plehva: nom. se glasi Plehve, torej Plehveja. — Str. 97 z Virubovom: prav Virubovim. — Str. 99 na gradu Gačin: nom. in pravilna pisava Gatčina, torej Gatčini. — Str. 102 in 103 Nilofi — Nilov; str. 102 Orlof in Orlov: nepazljivost in nemška transkripcija je zapeljala v prvem slučaju prevajavca v slovansko nemogoče Nilofi, v drugem v nedoslednost pisave, ki bi bila pravilna v slov. samo na ov. — Str. 123 juródivov, juródivu, juródiv: ruska oblika je juródivyj, gen. pl. torej le jurodivih, dat. sing. jurodivemu. Boljši kot nam nerazumljiv ruski izraz bi bil prevod z bebec ali idiot. — Str. 177 na Gorohovaji ulici: nom. Gorohovaja, slov. Gorohova, torej le na Gorohovi ul. — Str. 182 gospej Golovinovi: nom. fem. od masc. Golovin je Golovina, torej gospej Golovini. — Str. 191 v Novajo Derevno ulico: slov.

prav samo Nova ali Novaja Der. ul., torej v Novo Der. u. Končnica -aja bi bila upravičena samo v nom., sklanjatev pa se mora prilagoditi duhu slovenščine. — Str. 192 v Ligovskaji ulici: v Ligovski u. — Str. 302 za Birševiji Vjedomostij: nom. tega vodilnega lista carske Rusije se glasi Birževija Vjedomosti, prav torej za B. V. — Str. 304 Protopovom: prav Protopopovim. — Str. 316 semstva: prav zemstva.

Na videz so to vse malenkosti; njih zbirka pa kaže, da so dosledne in ker so dosledne, jih moramo tem bolj označiti kot nedopustne. Da nemška transkripcija zmrcvari slovanske besede, je razumljivo, slovenska naj bi jih prenesla ali v slovensko ali pa v pravilno rusko. Zelo važno je v tej zvezi sloven. sklanjanje ruskih adjektivov posebno onih na naglašeni -ój in femin. -aja, ki delata prevajavcem od nekdanj toliko težav. Sloven. torej nom. Tolstój, ali slovenizirano Tolsti, gen. Tolstega, ne Tolstoja; nom. Gorohovaja ali slovenizirano Gorohova, gen. samo Gorohove, Tolste, Nove itd. Frst.

Vak völgy ölén igy zsolozsmázok. Pavel Ágoston versei. A Nemzedékek kiadása. Szombathely 1933. Str. 107.

Izpoved v eni izmed pesmi in omembe slovenskih imen izdajajo, da predstavlja pričujoča zbirka Avgusta Pavla »Tako pojem psalme v objemu slepe doline« prispevek Slovenca madžarski literaturi. Sledil je neizbežni notranji nujnosti, da je postal madžarski pesnik, in sicer »oblikovno in miselno v najsodobnejši vrsti«.

V uvodni »Ne kráši besed!« izpoveduje pesnik svoje načelo: »v stihih, kadečih se od krvi, žolča in solz, suni iz sebe besedo, ki naj bo s krvjo pisana Pridiga na gori, utrujenim v hlasten napoj«. Zbirka je razdeljena v šestero ciklov, katerih prvi: »Dreveneče stoletje« obžarja etične in socialne krivice sodobnosti. Sovraštvo je vesoljni potop naših dni, po državnih mejnikih loči brate, in ko obišče pesnik sestro onkraj meje, tedaj njuni otroci že »rjovejo pravico« Madžarov in Slovanov... On sam se zateka iz močvirne sedanosti v sanje in spoznanja minulosti ter napoveduje »Prihod apostolov« po novih, še neurejenih potéh. Temu občestveno usmerjenemu ciklu sledijo izpovedi pesnikovih individualnih borb in spoznanj. »Vonj davnih trav« je posvečen spominu očeta in matere ter domači grudi: vsi drevijo mimo njega v smrtnem diru k čudežni Postaji, ki je sam ne bo nikoli dosegel, ker se ustavlja na travnikih in v sanjah. Vsi drugi lahkotno dvigajo šotore, on pa se težko poslavlja: »Jaz sem z globoko korenino zvezan z zemljo in sleherni obraz me do smrti spremlja.« Skupina »Bolest se klati z menoj« je najbolj čustveno elementarna ob ostalih, ki so močno miselno oblikovane. Udarcem življenja in »požrešnim kanibalom dolžnosti« si želi ubežati na drugo zvezdo, »kjer se mirneje ziblje tok vodá«. To skupino dopolnjujejo »Psalmi smrti«: slutnje in srečanja s poosebljeno smrtjo »v objemu slepe doline«, ki mu je simbol vsakdanjosti. »Psalmi ljubezni« so nežni klici z osrednjo mislijo: »K tebi se dvigaj pesem, Žena, | ki veš stopati ob udarcih mojega srca!« Sklepni cikel »Psalmi kruha« dopolnjuje in stopnjuje obtožbe prvega. Od vizije »novega, grozotnega kozmičnega Potopa« solz koprni preko klica: »stori nov čudež z našimi srei, | stori nov čudež s kruhom in vinom!« pri-

čakovanje »Vse Pomladi«: »prerojenje v kruhu, krvi, človečanstvu«. Kot primer teh spomenikov družabne neurejenosti naj sledi svobodni prevod pesmi »Kruh«: »Kruh! | Vsakdanji kruh! | Pregarjani, opevani kruh! | Mehki, beli, masleni kruh! | S solzami zamešeni črni kruh! | Iz neba roseča draga mana! | Zakaj ne pride | tvoj milostni dar, ki postaja kri in življenje, | k vsem lačnim, odprtim ustom? | In če si blagoslov: | čemu te kolne | toliko mučenih zemskih sužnjev? | O, strašni zakon: jesti moraš! | Droben — velik: jesti mora! | Vsak dan: jesti moraš! | In te grozne prisiljenosti | ne moreš zamenjati z ničimer. | Nohti se nam obrablajo v cenених krušnih borbah | in najdelavnejše mišice, | najbolj rdeče krvne kaplje, | najbolj polne želje | zapravljamo v zatohlih krušnih rudnikih. | Vsak blagoslov pohlastá požrešni trebuh, | srce dobi še komaj kaj od njega, | srce je le sirotna pepelčica. | — Ogromno, vrveče gnezdo je ta svet. | In na robu gnezda milijon | izsušenih, upadlih oči. | In koliko krešočih se, ostrih, pokajočih čekanov | v temnih, zlobnih votlinah ust! | Nebrzdano, z zamolklim hrupom strmijo | v drobne črve, ki jim jih molí | gnezdo znašajoča Skrb - Ljubezen | in za vsako odpadlo drobtino | se grizejo v zlobnem tekmovanju. | — Toda nekje — pravijo — stojijo | veliki, nedotaknjeni skladi kruha, | da bi dobro vohajoči, | bistri pastirji čred | v tisto stran zavračali | po nerodovitni ledini | mučečo se človeško čredo. | Toda joj, neka neusmiljena, | vražarska kletev leži | na tja vodečih poteh! | In pastirji in opotekajoča se človeška čreda | ne najdejo k čakajočim, silnim krušnim kupom. | — Gospod! Tvoja pot je ljubezen! | Zavrni svoje ljudstvo | z močvirnih, brezkrušnih poti! | In pokaži nam skrivajočo se in pogrezajočo se stezo. | Pokaži znova svoj blesteči obraz | in na kraju svoje poti kruh, | zakaj grudimo se pod postavo | in še danes ne prihaja k slehernemu tvojemu otroku | košček kruha! | — — — Ložesna časa je znova nosna! | Prišel je čas novih svetovnih čudežev! | Treba nam je novih ženitnin v Kani | in novega, bolj nasitnega in bolj blagoslovljenega kruha!«

Pavlova pretežno miselna poezija je odeta v mojstrski besedni sijaj pripodob in metafor. Če se bliža kdaj mnogobesednosti, tedaj to ni iskano, marveč izliv bogate duše, ki v svojem zanosu neovirano ustvarja nov izraz svojemu gledanju in doživetju. Zato se mu je uresničil klic po novi pesmi, ki naj se razraste v »rušeči orkan«. Znameniti madžarski kritiki (Ijjas, Kállay, Móra) so mu priznali silo resničnega pesnika; pojila pa ga je — naša zemlja.

Vilko Novak

ZAPISKI

Ivan Meštrović

Ob petdesetletnici.

Dne 15. avgusta je praznoval svojo petdesetletnico eden najpomembnejših umov sodobnega Jugoslovanstva kipar Ivan Meštrović. Rojen je bil l. 1883 v Vrpolju v Slavoniji, kjer so se njegovi starši takrat slučajno nahajali, svojo mladost pa je preživel v Otavicah pri Drnišu v severni Dalmaciji v eni po veličastni resnobi najučinkovitejših pokrajin Dalmacije. Ta ne-

pozabna pokrajina in osredje ubožne dalmatinske kmečke hiše, kjer je živel še izročilo o junaških prednikih v Bosni, odkoder so se za časa bosanske vstaje Gabrilovići-Meštrovići preselili v severno Dalmacijo, sta oblikovala duhovni svet in fantazijo mladega Meštrovića. Še danes živi v tej družini in tudi v Meštrovićevem spominu narodna pesem, ki je bila poleg svetopisemske povesti prvi njegov pouk v znanju in modrosti sveta. Kiparski čut mu je bil prirojen in je že kot deček rezbaril in s tem opozoril na svojo nadarjenost ljudi, ki so mu pomagali v kamnoseško delavnico v Split, odkoder je prišel na akademijo na Dunaj in že s svojimi prvimi deli vzbudil največjo pozornost. Na Dunaju je prišel v ozračje tako zvane secesije, katere vpliv se pozna tako oblikovni kakor vsebinski strani del njegove prve (dunajske) razvojne dobe (1901—1906). Glavna dela te dobe so: Lastna podoba (1901), Timor Dei (1904), spomenik Luke Botića v Splitu (1905), Laokon naših dni, Studenec življenja pred Narodnim gledališčem v Zagrebu in dr. Nove pobude mu je dal Pariz, višek druge razvojne dobe svoje umetnosti pa je doživel v Rimu, kjer je živel in ustvarjal do l. 1914. Po razstavah v Parizu, v secesiji na Dunaju (1908) in v Rimu (1911) je Meštrović postal evropsko priznan. Z razstavo v Rimu, ki je imela izrazito politično ozadje, je postal Meštrović odslej eden najodločnejših in najdoslednejših borcev za jugoslovansko zedinjenje. Njegovo delo vse te plodovite dobe se osredotočuje v največjem umetniškem konceptu njegovega življenja, v Vidovdanskem hramu, ki ga je zamislil postavljenega na Kosovem polju kot spomenik na največjo tragedijo, ki jo je doživel srbski narod in ž njim vse Jugoslovanstvo. Pri delu za ta spomenik je dozorel njegov prvi zreli slog, čigar elementi so na formalni strani grška arhaična skulptura, grška skulptura prvega razcveta v Fidejevem delu in jugoslovanski rasni tip, po vsebinski pa izročilo, ohranjeno v narodni pesmi. V prvi dobi je bil Meštrović mladosten, sanjav; v smislu duhovnega okolja, ki ga je doživel na Dunaju, je tipal za misterijem uganke življenja in tragično neizvestnega položaja človeka v vesolju. Veliki francoski kipar Rodin in Nemec Metzner sta razvezala likovni jezik mladostnika in mu pomagala uresničiti prve njegove vizije. V drugi dobi se je prebudila v Meštroviću ena njegovih duhovnih praprvin, ki jo je vsesal tako rekoč z materinim mlekom in visokim etičnim naukom, ki ga vsebuje narodna pesem Kosovskega cikla. Da je pri tej ustrezala formalnost Fidijske antike, do katere je bil od Rodina samo korak, je razumljivo. Ustrezala je tudi zato, ker je podobno kakor on oblikovala idealizirano človeško vsebino in govorila narodu, ki se je pravkar prebudil k samozavestnemu bitju. Druga formalna komponenta, stroga zdržana oblikovnost arhaičnega sloga pa se je vrivala nekam sama po sebi iz občutja, da se oblikuje duhovni obraz naroda, ki prestopa pravkar prag kulturne zrelosti in od trpke vezanosti junaške dobe stopa v duhovno zrelost. Če je kateri historični slog mogel ustrezati pračloveškim likom narodne pesmi, je bil ta gotovo primeren. Da Meštrović ni nezmožen eklektik, pa dokazuje najbolje dejstvo, da mu je prvemu na slovanskem Balkanu uspelo, da je umetniško prepričevalno oblikoval tip dinarske rase in prvi med Jugoslovani ustvaril tip res lastne umetnosti, ne samo po hoteni

folkloristično izbrani obliki, kakor so hoteli mnogi drugi, ampak po vsi njeni življenjski vsebini. Zamisel tega hrama je bila tako velika, da je nekam naravno, da ni mogla biti uresničena v celoti kakor toliko velikih zamisli v zgodovini umetnosti. Tisto pa, kar je Meštrović za uresničitev tega načrta ustvaril, bo ostalo stalen ponos naše umetnosti. Izvršene so bile Kariatide, Vdove, Sfinga, Mati Jugoviće, Guslar, Miloš Obilić, Srdja s hudim pogledom, Kosovska djevojka, Junak, Ranjenec, Borec, Suženj, Pastir, Kraljević Marko in drugo in model celotnega hrama. Koliko globoke tragike in resnične nepozabne epike je v teh figurah! Razen tega je ustvaril v ti dobi vrsto portretov, Zmagovalca za spomenik na zmago v balkanski vojni za Beograd in prva dela iz svojega religioznega cikla.

V to snovanje, ki ga je, kolikor ga je nosila narodno-politična misel, še podžgala balkanska vojna, je kakor strela udarila svetovna vojna. Ta je sprožila v Meštrovićevo dušo drugo praplast, ki je legla vanjo kot trajna prvina, religiozno, ki je popolnoma obvladala tretjo dobo Meštrovićevega dela, dobo svetovne vojne. Meštrović sam je stopil v aktivno službo jugoslovanske propagande v inozemstvu in njegovo predvojno umetniško delo, katerega veliki del se je k sreči začetkom vojne nahajal izven Avstrije, je bilo za to propagando najuspešnejše priporočilo. Njegove razstave v Angliji in ona ob času mirovne konference v Parizu so po svojem političnem pomenu in po ugodnih posledicah za naš ugled pred svetom, ki nas je še premalo poznal, daleč prekosile politični pomen demonstrativne razstave v Rimu l. 1911. Kot človek in umetnik pa je Meštrović vojno vse drugače doživljal kakor kot politik. Tu se nam odkriva globok mislec, ki se je z najboljšimi duhovi te usodne dobe zgrozil nad strahotami, ki jih je prinesla na svet. Njegov umetniški instinkt ga je ob tem doživetju kljub aktivnemu sodelovanju drugega Meštrovića v usodnih dogodkih tega časa popolnoma odvrnil od narodnih tem ali nacionalističnih deklamacij, ki so bile tako blizu, in se je ves prepustil svojemu človeškemu čuvstvu, ki je kar nehote dvignilo v vidne forme njegovo religiozno duševno plast. Višek te dobe je nedvomno njegov veliki v Genèvi iz lesa izrezljani Križani, ki se visoko dviga nad umetniško produkcijo vojne dobe kot resničen in najgloblje utemeljen simbol i človeštva, ki so ga razpeli do skrajnih muk, i Krista, ki ga tako strašno kakor ta čas menda še nobeden ni razpel. Razen njega je ustvaril celo vrsto Madon, Žalostno mater, evangeliste, Mojzesa, Krista z Magdaleno, Žalostne in vesele angele, Polaganje v grob, Krista in skušnjavca, Izgon kupčevalcev iz templja itd. Z vsebino glavnih del te dobe se je spremenil tudi stil. Zavedno in smotrno se je sedaj Meštrović naslonil na ekspresivno religiozno umetnost srednjega veka, na bizantinsko umetnost in umetnost zgodnje renesanse. Kako on porablja v tem in prejšnjem slučaju pobude iz zgodovinskih slogov, je najboljši dokaz za zgornjo trditev, da Meštrović ni nikak eklektik v slabem in navadnem pomenu te besede. Spojitev vsebine s temi izposojenimi oblikami je tako popolna, da si skoraj ne moremo misliti umetniško zadovoljivejše rešitve. Vzporedno s temi deli je Meštrović ustvaril celo vrsto portretov. Religiozni motiv v Meštrovićevo umetnosti odslej ni več umolknil, čeprav se je pozneje značilno spremenil. Za nekaj zaključek

vojne dobe lahko smatramo l. 1920—1922 nastalo grobnico rodbine Račić v Cavtatu. Tu je Meštrović vsaj v manjšem obsegu uresničil sen o skupni umetnini, kakor ga je v velikem snoval pred vojno v Vidovdanskem hramu. Kako tu vsa vsebina raste iz enotne globoke religiozne misli, kako po mili volji oblikuje kamen, reže in črta vanj, pa ga zopet polno plastično zajame, kako enkrat riše človeške značaje v primitivnih portretih umrlih in jih odeva s pristno antično otožnostjo, pa na drugi strani predstavlja njih duše individualizirane v svojih razmerjih do nepovratnega prehoda v naročju angelov in kako v najstrožjo linearno perspektivno konstrukcijo apside nerazdružno ujeta kraljuje Madona, se z besedami ne da povedati. Slogovno se je v tem kakor v mnogih povojnih delih Meštrović približal povojnemu ekspresionizmu in primitivizmu, kateri mu pa ni nikdar postal gol ne-preživet sistem ampak, kakor se prepričevalno zdi, živa potreba.

Prehod od vojne umetnosti in njenega sloga k povojnemu je označen že v zadnjih delih vojne dobe kakor sta Molitev in Magdalena pod križem. Vsebinsko in formalno se v njih napoveduje novo razpoloženje, ki je objelo umetnikovo dušo. Magdalena je fragment, izvršen z neprekosljivo gotovostjo v veliki, navidez samo splošni formi zajetega doživetja žene pod križem. Način pa, kako je podana neobuta noga v splošni draperiji, ki jo ogrinja, dosega najučinkovitejše domisleke glede takih podrobnosti v umetnosti Daljnega vzhoda v bronu ali slikarstvu s tušem. Tudi Molitev se zdi, da se oblikovno peča z idejo večnega premišljevalca Bude. Zunanja sklenjenost notranje v skrajni napetosti postavljenega telesa izraža popolno zatopitev v notranjost. Za prva leta po vojni je značilno tudi, kako se izpremeni motivni svet Meštrovićeve umetnosti in poleg religioznih, vsebinsko od medvojnih precej oddaljenih del največkrat srečavamo motive, v katerih umetnik izraža umirjenje, harmonijo, uživanje višjega reda. Žena ob morju, Žena s kitaro, Deklica s kitaro, Deklica z violino, Deklica voha cvet, pojoči in muzicirajoči angeli itd. so poleg Molitve zadosten dokaz zato, da se je Meštrovićev duh po vojni nekam instinktivno odvrnil od prejšnjih nalog k novim, da se notranje zbere in si poišče pot v novo življenje. Vse njegovo povojno delo, ki se osredotočuje na Zagreb, kjer po vojni stalno živi, označuje ta pot k novemu mirnemu motrenju sveta. Zunanji Meštrović je ves ta čas ostal eden najvidnejših in najidealnejših delavcev za notranjo izgraditev Jugoslavije. Ostal je zvest liniji, ki jo je nastopil ob aneksiji Bosne in Hercegovine, ki je zorela jasnejšim ciljem nasproti ob balkanski vojni in ki jo je pomagal kot jasen realen ideal ustvarjati v emigraciji. Toda tudi po vojni ni politik Meštrović nikdar ogrožal umetnika Meštrovića. Njegovo umetniško življenje je teklo nemoteno naprej in kadar je segel preko čisto umetniškega namena, kakor v Grguru Ninskem in v Hrvatski zgodovini, se ni zgodilo nikdar v okviru enodnevnih perspektiv. Kot umetnik je snoval dalje in iz istega instinktivnega pravira, ki je deloval ob uresničenju mladostnih del v mladeniču Meštroviću, se je zreli Meštrović v zadnjih letih lotil z izvežbanostjo, v kateri mu bo komaj kak živeči umetnik kos, žive tematike človeškega telesa. Nekaj večno človeškega, ki bi je mogli iskati v taki sili samo še pri antiki, Michelangelu in Rodinu, je na nepozaben

način zajeto v Pričakovanju in Psihi. V teh dveh in sorodnih marmorjih je doseglo Meštrovićevo mojstrstvo višek. Tudi v teh delih vidimo izraz notranjega umirjenja, ki je značilno za povojno dobo.

V svoji povojni razvojni dobi je Meštrović dozorel tudi do enega največjih stvariteljev spomenikov. Sicer je že l. 1905 v svoji mladostni dobi ustvaril spomenik Luke Botića in se je visoko dvignil po balkanski vojni z osnutkom za spomenik zmage v Beogradu, od katerega je bil po vojni postavljen samo kleni Zmagovavec na Kalemegdanu. Toda šele po vojni je M. dosegel tisto kolosalno merilo, ki je značilno za njegove glavne spomenike. Jasna, trdno sklenjena kontura se v teh spomenikih druži z največjo notranjo razgibanostjo in predvsem z veliko govorečo kretnjo. Ta kretnja se izraža že pri Luki Botiću v Splitu in je nepozabna, če jo doživiš sredi ljudskega vrveža živilskega trga, kjer stoji. Ta kretnja je stopnjevana v največjo energijo pri Grguru Ninskem v peristilu Dioklecijanove palače, ta kretnja uči in razpravlja pred množicami v Strossmayerju za akademijo v Zagrebu. Razen teh spomenikov je ustvaril še spomenik slikarja Medulića-Schiavona pred umetnostnim paviljonom v Zagrebu, in kolosalna Indijanica za Čikago. V vrsto spomenikov spada tudi Hrvatska zgodovina zasnovana l. 1932. Njena zgradba je naravnost arhitektonsko jasna in neizpodbitna. Notranjo razgibanost sestava telesa in zgovorne geste ostalih spomenikov pa je tu nadomestila svečana zbranost, prodirno gledanje v neskončnost in mir človeka, ki si je svest svojega cilja. Duhovna zbranost, ki je značilna po vsebinski strani za Meštrovićevo povojno delo, je tu dosegla enega svojih viškov.

Posebno mesto med njegovimi spomeniki zavzema radi svoje emocionalnosti spomenik hvaležnosti Franciji v Beogradu, kjer se zdi ko da je v mrtvi masi postal meso podžigajoči ritem marseilleuse.

Zadnji čas izdeluje grobnico svoje rodbine v Otavicach, ki bo svojevrsten vzporednik oni pri Cavtatu. Načrt za grobnico Petra Njegoša na Lovćenu pa žal ni bil izvršen.

Poleg teh vodilnih del, ki se v celoti njegove produkcije pojavljajo v učinkovitih vrstah, pa je ustvaril Meštrović nebroj drugih del deloma priložnostnega značaja, a se tudi v njih ni nikdar ponižal do izdelka za silo. Daleč nadkriljuje to njegovo manjšo produkcijo vrsta njegovih portretov sodobnikov in zgodovinskih oseb. Njih zveza z njegovo spomeniško umetnostjo je jasna. Pomembna je posebno vrsta njegovih lastnih podob, z nežno ljubeznijo oblikovani portret njegove matere, dalje portreti Michelangela, Goetheja, Rodina, Bulića in mnogih drugih.

Meštrović je kljub vsem drugim vlogam svojega življenja predvsem umetnik in ko v vojnih dneh pogosto ni mogel do gradiva, s katerim živi ves njegov temperament, se je začel izražati v monumentalnih risbah in litografijah pa tudi slikah, ki njegovo delo bistveno dopolnjujejo. Svojo umetniško izpoved je podal v eseju o Michelangelu (Nova Evropa knj. XIV [l. 1927], str. 243 sl.).

Meštrović je v vsem svojem življenjskem delu cel človek in je prav v tem največja vrednota njegovega dela, naj se javlja v umetnosti ali izven nje. V življenjski vlogi, ki jo je igral in jo igra v jugoslovanski sodobnosti,

ni mogoče ločiti Meštrovića javnega delavca od umetnika Meštrovića. Da je vsa njegova narava predvsem umetniška, pa dokazuje posebno dejstvo, da v umetnosti ni bil nikoli politik. Dobro je izrazil edino možno dejstvo o uganki osebnosti Meštrovićeve Milan Čurčin v članku za njegovo petdesetletnico (Nova Evropa knj. XXVI [l. 1933], str. 321 sl.), ko je povedal, da je odveč natezavati Meštrovića in njegovo delo na prehude filozofske in mistične natezalnice, ker so njegove osnove čisto prirodne in je kljub vsi izobrazbi, ugledu in življenjskemu napredku v svojem bistvu končno le samo zvest sin svoje rodne sredine, iz katere še danes črpa duhovno svežost, filozofsko jasnost in življenjsko modrost, ki je mnogim pogosto nerazumljiva prav zato, ker je preveč enostavna. Meštrović govori v svojem eseju o Michelangelu o drugih notranjih očeh, ki so odločivne za to, ali je kdo umetnik ali ne; kajti če bi tudi imel najvišje znanje a bi teh drugih oči ne imel, ne bi postal nikdar umetnik, ker si jih ne bi mogel priučiti ali drugače pridobiti. Te druge oči so tista prirodna nadarjenost, ki jo je otrok prinesel na svet kot svojo prvo in usodno dediščino. V istem eseju označi kot matico umetnine najzgodnejše osebne spomine vseh čutov, posebno glavnih: vida, sluha in tipa. Tudi s te strani v njegovi umetnosti ni nerazumljivih skrivnosti in mi jasno vidimo, kako se v njegovem življenjskem delu dviga sedaj ta sedaj ona praplast na površje in določa značaj in smer njegovega umetniškega dela. Tu je mogoče govoriti samo o psiholoških procesih in njih razlagah, dejstva pa so tako jasna, da razlag skoraj ne potrebujejo. Obe praplasti v njegovi duši sta svet narodne pesmi, ustnega izročila njegove rodbine in svet verstva, posebno svetopisemske povesti. Tretja praplast je njegova prirojena človeška osebnost. Njegov duhovni razvoj, ki daje vsebino njegovi umetnosti, je jasen: Mladostnik na Dunaju zapade mladostno sanjavi, v kozmične vizije odeti filozofiji za začetek 20. stoletja značilnega svetobolja. To mladostno plast pa naglo izpodrine po aktualnostih življenja njegovega naroda dvignjena praplast narodne epike. Doživetje svetovne vojne jo odrine na stran in se mesto nje pojavi druga, biblična, po kateri postane vsebina njegovega dela vzporedna sili bibličnih prerokov. Po vojni doseže Meštrović višek svobode v obvladanju gradiva in se v tem oziru kosa z največjimi mojstri vseh časov. Njegove duševne plasti se vidno uravnovesijo in tako postane zadnji izraz njegove umetnosti ubranost v vsakem oziru. Zdi pa se, kakor da se iz mladostne dobe kaotičnega svetobolja povrača rahel nadih tiste večne otožnosti, katera skoraj mora vejati nad vsakim človeškim delom, ki je bilo spočeto ob studencu polnega spoznanja usodne minljivosti vsega, kar doživljamo, ustvarjamo ali sanjamo.

Meštrović je vzgojil že tudi več naših umetnikov in se njegov vpliv v novejši slovenski plastiki vidno pozna. Toda če ga ob petdesetletnici spoznavamo in cenimo tudi kot svojo vrednoto, ki nas je obogatila za naš ugled pred svetom, ob kateri smo tudi mi duhovno zoreli v samozavest sedanjih dni, ga ne cenimo radi tega njegovega vpliva, ampak ker spoznavamo njegovo veliko človeško plemenitost in duhovno moč, ki jo v današnjem času tolikokrat pogrešamo.

Fr. Stelè

Nekaj o izdajanju knjig

Med uspelimi stvarmi so najboljše tiste, ki so se čisto naravno spočele, rodile, rasle in odcvele — brez vsake spekulacije ali točnega načrta v človeškem razumu. Potlej prideš in vidiš, da je bilo dobro, in si vesel.

Ako skušam torej označiti pojav založnika in izdajatelja knjig po naravni potrebi, ne morem utemeljiti njegovega obstoja na tem svetu drugače kakor tako-le: na eni strani je pisatelj — posameznik ali pa skupina med seboj harmonirajočih pisateljev ali pa skupina v eni in isti misli popolnoma strnjenih pisateljev (ki nosijo gorečnejšo skupinsko označbo: pokret) — in ta stran išče poti do ljudstva. Na drugi strani pa je morje ljudstva, imenovanega občinstvo. Potreben je most med to in ono stranjo in kot naravna posledica tega položaja, ne kot apriori, se pojavi izdajatelj, založnik, v svoji naravni funkciji. Če smem uporabljati na tem polju izraza umetnik in diletant, moram označiti založnika, ki se pojavi na takšen način, kakor sem ga opisal, in ki svojo nalogo primerno izpolni, za umetnika, v vsakem drugem primeru pa — ne glede na njegove osebne vrline in sposobnosti — za diletanta. (Ne bom govoril o premnogi odlikah diletantizma, saj je devetdeset odstotkov naše kulture žlahtna posledica žlahtnega diletantizma; seveda ni, da bi se spuščal tudi v nedogledne škode, ki nam jih dela diletantizem mimogrede).

Med slovenskimi založniki in založbami najdem en sam primer umetništva v stroki zalaganja knjig. To je primer L. Schwentnerja. Morda so bili še drugi takšni pojavi, a niso uspeli in jih zato ne morem šteti. Primer iz naravne potrebe zasnovane založbe je Nova založba, a navzlic mnogim sijajnim delom — da omenim samo Cankarjeve zbrane spise — v svoji poglavitni nalogi ni uspela. Njena naravna naloga je bila utirati pot do občinstva »vojni« generaciji, o kateri bom pozneje povedal še nekaj besed. (Že iz doslej povedanega je jasno, da imam v mislih samo naše domače prilike, dasi tvegam domnevo, da imajo načelne misli v teh zadevah svojo veljavo kjerkoli.)

Z redkimi izjemami pri nas nismo imeli založnikov, ki bi gledali na svoj posel zgolj s trgovskega vidika, marveč so se zavedali kulturnega pomena svojega dela. Po večini nosijo naše založbe pečat kulturnih organizacij, katerim pripadajo, in bi torej po vsem videzu morale ustrezati načelu, da bodi delo založnika posledica nekega položaja, ne pa neki apriori. Tako bi tudi bilo, če bi bile organizacije, ki so ustvarile založniška podjetja, v svoji duhovni sublimaciji isto, kar so dejanski skupine med seboj harmonirajočih pisateljev ali pokretašev. Pa ravno tega ni, marveč opažamo dejstvo: pisatelji, ki bi pri površnem pogledu sodili v duhovno vodstvo te ali one organizacije, so le redkokdaj postali glavni avtorji organizacijskih založb.

V tem pogledu je zelo poučen primer založnika Schwentnerja. Tisti čas, ko je prišel iz Brežic v Ljubljano in tu bojeval prvi boj za obstanek, je zorela plejada Kette-Murn-Župančič-Cankar. Ta skupina je našla pri njem svojega založnika. Pri Schwentnerju je bilo čisto naravno, da je za dobro založbo glavna stvar fundus dobrih avtorjev, potem šele kapital v denarju

in sposobnostih, zakaj njegovo pojmovanje založništva je bilo naravno: neprecenljivi fundus njegove založbe je postala že omenjena slovenska pesniška plejada, izpopolnjeval ga je pa previdno in dobro z drugimi avtorji.

Ali ni na primer tragično, da je Jugoslovanska knjigarna (prej Katoliška bukvarna) v resnici zamudila tako ugodne založniške konstelacije kakor na priliko nastop nedvomno harmonične skupine Finžgar-Detela-Medved-Meško-Sardenko (da o drugih, ki bi bili to skupino še okrepili, sploh ne govorim), dasi so v seznamu knjig te založbe ohranjeni močni sledovi dela vseh teh mož? Prav nekaj takšnega se je zgodilo ob nastopu že omenjene »vojne generacije«: Pregelj-Velikonja-Bevk-Majcen-Lovrenčič itd., s trojico kritikov: Izidor Cankar, Stele, Koblar, ki bi se bili bolj organično lahko predstavili v Novi založbi. Morda bi ne bila dala ne prva ne druga skupina našemu leposlovju nič več in nič boljšega nego je dala, ne morem se pa ubraniti misli, da bi ob srečnejšem spoznanju potreb in naravnejšem razvoju stvari bili sadovi gotovo obilnejši, za občinstvo izdatnejši in bogatejši. Na drugi strani pa je treba ugotoviti zasluge Jugoslovanske knjigarne pri zalaganju šolskih učbenikov, slovarjev in poljudno znanstvene ter praktične literature, ki zahteva seveda svojevrstno organizacijo založniškega dela, drugačno kot n. pr. beletristika, esejistika oziroma kritika in likovna umetnost.

Nedvomno pa dajejo sleherni dobi prav beletristika, esejistika oz. kritika in likovna umetnost svoj značilni pečat; skušajmo dognati to dejstvo ob primeru L. Schwentnerja. Njegov čas se je začel v znamenju fin-de-siècla. Zunanja njegova podoba je zajeta v dekadentizmu in secesionizmu, njegovo jedro pa je tako različno od njegove zunanosti, da ga smemo danes za nazaj označiti kot besen upor zoper plitkost in neokusnost secesionizma. Da je spoznal tehtnost tega tedaj ne baš evidentnega konflikta svoje dobe, da ni zamenjal meglenega pojava naših štirih mladih pesnikov z modnim dekadentstvom, marveč je prav bistro videl tedaj še nejasno vidne obrise zdravja in pomladitve, ki je kipela v njegovih avtorjih — to je njegova zasluga.

Na zunanjem licu Schwentnerjevih tedanjih izdanj zasledujem njegov založniški razvoj, ki je šel z roko v roki ob razvoju njegovih avtorjev. Prve knjige so mu tiskarji natisnili precej »po modi«, kakor so dišale knjige tudi vsebinsko precej »po modi«. Polagoma pa izginja plehkost modnega pojava in čezdalje bolj izrazita postaja individualnost njegovih avtorjev, pa tudi založnika samega. Slatnar v Kamniku se kot tiskarnar pridruži njegovim stremljenjem in z zdravim okusom izbere med tedaj razširjenimi modnimi črkami tisto, ki je nanjo vezana nedvomno najlepša doba našega predvojnega tiskarstva (in ki so nanjo navezovali še po vojni): Cheltenham. Pa ne samo v črki, tudi v razmakih med vrsticami, v ogledalu tiskane strani, v pravilnosti razdelitve robov, v naslovih, formatu in vezavi, založniškem signumu in ne nazadnje v izbiri papirja se čezdalje bolj očituje dobro strokovnjaštvo, zlahtnost obrtništva in kultura, ki je v opremi knjig dotlej pri nas nismo poznali. Schwentner je pritegnil tudi domače ilustratorje, ki so kongenialno ustvarjali svojstven tip lepe slovenske knjige.

Še danes proizvajajo mnoge tiskarne pri nas tiskovine, ki niso nič drugega kot mrtvi klišeji tiste dobe, v kateri so si nabavile svoj tiskarski material: secesije. Schwentner se je s Slatnarjevo pomočjo že tedaj — ko je secesija pustošila cela mesta — uprl gospodovalnosti muhe enodnevnice in tiskal knjige, ki bodo sicer po rahlem vonju svoje dobe, ki jim je lasten, zmeraj dobro razločljive od knjig iz drugih dob, a vendarle ostale vsikdar vzvišene nad modnimi ekscesi in neokusnostmi. To je njegova druga zasluga, iz katere se lahko učimo.

Vprašanje knjižne opreme je za založnika posebno pomembno. Po teh stvareh bo sojen čisto osebno, zakaj prav v opremi knjig, ki jih izdaja, se izraža neovirano njegova osebna kultura in uravnovešenost. Kakovost papirja in tiska v tehničnem pogledu, kakovost tiska v estetskem pogledu in kakovost vezave v materialnem, tehničnem in estetskem pogledu — to so vprašanja, ki si jih mora postaviti založnik glede na opremo knjig. Modrost mu bo velevala, da izbere dober papir in zagotovi tako knjigam dolgo življenje, prav tako tudi knjigoveški material; od zunanjih okoliščin je odvisna tehnična dovršenost tiskarskega in knjigoveškega dela, ki greši najpogosteje glede natančnosti, a čisto založnikova osebna stvar je estetska zunanja oblika knjige: pod njegovim nadzorstvom in z njegovim osebnim pristankom se vrši izbor črk, razporeditev naslovnih strani in zunanje lice vezave. Pri nas so po nalogu založnikov zadnji čas to delo v glavnem opravljali arhitekti, ki so ustvarili nedvomno hvalevredne in originalne osnutke, vendar so se morda premalo vglobili v svojstva knjige. Po mojih mislih moramo strogo ločiti med neilustrirano in ilustrirano knjigo. V prvem primeru se mora omejiti oprema knjige na grafični material tiskarne in knjigoveznice ter na obrtno znanje izdelovalcev ter na založnikov okus pri uporabi tega materiala. V drugem primeru pa ima slikar, grafik ali risar vso skrb za opremo, ki naj ima ilustrativen značaj. Vmes ni nobene stopnje. Produkti, na katerih je z dobrim namenom poskušal uveljaviti arhitekt svoj konstruktivni element, imajo pomen inicijativnosti, a v knjižni stroki so pastorki.

Največji nedostatek, ki ga danes čutim pri izdajanju knjig je ta, da nimamo pri nas nobene vrste črk, ki bi se bila ohranila vsaj nekaj generacij kot osrednja črka in tako ustvarila tradicijo. Čista francoska antikva se podobi našega stavka ne prilega, druge črke, ki imajo v estetskem pogledu svoje vrline in tudi trajno vrednost (radi svoje osnovne preprostosti, t. j. klasičnosti, kot so Ratio-Lateina, Bodoni, Baskerville, Wettiner), so pri nas v rabi druga poleg druge, a ker zahteva vsaka vrsta mnogo eksperimentiranja in izkušenj, da se izkristalizira njena podoba in vsestransko določi njena uporabnost, nismo pa še imeli pri nobeni vrsti zadostne priložnosti za vglobitev v njene estetske skrivnosti, ne moremo nobene ceniti dovolj. Časih sanjam, da bi vpeljali kot našo narodno črko tip, s katerim je bila tiskana Dalmatinova Biblija — kako neki bi izgledala moderna slovenska knjiga v tem tisku, ki je čisto svojevrstna krasota? Negovanje takšne črke bi počasi spodrinilo pri nas barbarsko površno pestrost, ki danes vlada, in plemenitost podobe našega tiska bi polagoma prišla do tiste višine, do katere je n. pr. v Nemčiji dospela Ungerjeva fraktura, ali Romana v Franciji. Silv. Škerl

PREJELI SMO V OCENO

Danica Feigel, **Čarovnik brez dovoljenja**. »Goriška Matica«, Gorica, 1933.

Galerija umjetnina Primorske banovine u Splitu. I. zvezek. Prikaz rada 1931 i 1932. Izdala Galerija umjetnina, Split 1933.

Charles Diehl, **Istorija vizantiskog carstva** (cir.). Preveo s francuskog Radoslav Perović, Beograd, Geca Kon, 1933.

Jo van Ammers-Küller, **Upornice**. Prevedel Ferdo Kozak. Leposlovna knjižnica 13. Jugoslovanska knjigarna 1933.

Ivan Meštrović i njegovi radovi. Jeseni izide v izdanju Nove Evrope v Zagrebu (Preobraženska 6/II) v velikem formatu na finem papirju s 100 reprodukcijami opremljena knjiga. Fotografije je izbral umetnik sam, ki je napisal tudi sam predgovor, tako da bo to edina avtentična izdaja njegovega dela. V prednaročbi (denar je treba poslati naprej) stane 120 Din; posebna izdaja, označena s številko in podpisom umetnika samega bo stala 200 Din. Prodajna cena bo najmanj eno tretjino višja. Kdor pošlje denar za 10 naročnikov, dobi enajsti izvod zastonj. Poštni čekovni račun br. 33.712.

Fr. Dvorník izda v založbi Orbis v Pragi XII., Fochova 62, delo »Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance«. Knjiga prinese mnogo novih pogledov na zgodovinsko stališče sv. bratov.

Anton Slodnjak, **Frana Levstika zbrano delo**, V. zv. Jugoslovanska knjigarna 1933.

Sigrid Undset, **Kristina Lavransova hči**. Venec. Prevedel Josip Prezelj. Leposlovna knjižnica 11. Jugoslovanska knjigarna, Ljubljana 1933.

Ivan Đaja, **Od života do civilizacije**. Beograd, Geca Kon, 1933.

Dr. And. Gosar, **Reforma društva** (cir.). Sociološki i ekonomski osnovi. Beograd, Geca Kon, 1933.

Sinclair Lewis, **Arrowsmith**. Roman. Ljubljana, Modra ptica, 1933.

Dr. Valentin Rožič, **Položaj nemške manjšine v Jugoslaviji in položaj Slovencev v Avstriji**. Govor v senatu kralj. Jugoslavije 26. III. 1933. Beograd, Narodna štamparija 1933.

Slovenski biografski leksikon, 5. zvezek (Maas—Mrkun). Uredil Fr. Ks. Lukman z uredniškim odborom. Ljubljana, Zadružna gospodarska banka 1933.

Jednatelska zpráva Národního musea za rok 1931. Praha, Národní museum, 1932.

Časopis Národního musea 1932. Redakt.: Jaroslav Bidlo a Cyril Purkyně. Leto CVI. Zv. 1—4. Praha, Matice Česká 1932.

Krog. Zbornik umetnosti in razprav. Ljubljana 1933.

Byzantinoslavica. Zbornik za študij bizantinsko-slovanskih stikov. L. IV., 2. zvezek. Praha, Slovanský ústav, 1933. (Iz vsebine: Ján Stanislav, Doterajšie výskumy o frizinských pamiatkach.)

Konstanty Wiskowatyj, **Poglosy historii polskiej w epice jugosłowiańskiej**. Poskus zgodovinskega raziskavanja narodne epike Srbov, Hrvatov in Slovencev. Uvod dr. M. Murka. Izdano v spomin 250 letnice zmage kralja Jana Sobieskega pri Dunaju (1683—1933). Praha, Slovanský ústav, 1933. Práce slov. ústavu v Praze, sv. XI.

Fr. Dvorník, **Les légendes de Constantin et de Méthode vues par Byzance**. Byzantinoslavica Supplementa, zv. 1. Praha, Slovanský ústav, 1933. (Vsebuje celotno revizijo gradiva ob kritičnem razboru legend o sv. Cirilu in Metodu.)

Nova Evropa, knj. XXVI., zv. 8. je posvečena petdesetletnici Ivana Meštrovića. V uvodu kratko a točno z važnimi premalo upoštevanimi detajli riše Meštrovićevo duhovno bistvo Milan Čurčin, ki priobčuje dve zanimivi originalni Meštrovićeve pesmi. F. P. Marušić piše o Meštrovićevem domu in o M.-ovih starših. M. Murko o obisku pri Meštrovićevih sorodnikih in M. kot pevcu narodnih pesmi. L. Plepel piše o Petrovem polju, kamor spada v

župnijo Meštrovičev rojstni kraj. P. Slijepčević piše o Meštrovičevi ponudbi, da država odkupi osnutke kosovskega hrama; M. Pupin pa o M. v Ameriki. Sledi poročilo o razstavi M. v Pragi in več M.-u posvečenih pesmi. — Za poznanje Meštrovića in njegove osebnosti je ta zvezek Nove Evrope eden najvažnejših doneskov.

Mirko Javornik, Črni breg. Povest. Ljubljana, Krekova knjiž., 1933.

Knjige Slovenske Matice za l. 1933:

1. Izidor Cankar, Zgodovina umetnosti v zahodni Evropi, II. del, 2. snopič.

2. E. Spektorskij, Zgodovina socijalne filozofije, zvezek II. XIX. stoletje in začetek XX.

3. L. N. Tolstoj, Vojna in mir. Poslovenil Vl. Levstik.

Lirika (Dobri Dimitrijević, B. L. Lazarević, V. Janković, Ž. Jevtić). Kruševac 1933 (cir.).

Mićun M. Pavićević, Svjedočanstvo da su moji »Crnogorci« istiniti. Kao predgovor XV. knjizi. Samobor, Slavkošek, 1933.

John Galsworthy, Saga o Forsytih, 2. knjiga. Poslovenil O. Župančič. Modra ptica, Ljubljana, 1933.

Tavčarjevih zbranih spisov I. zvezek, uredil dr. Ivan Prijatelj. Izdala in založila »Tiskovna zadruga v Ljubljani« 1932.

Ciril Debevec, Gledališki zapiski. »Tiskovna zadruga v Ljubljani« 1933.

Levstikov zbornik, uredila Janez Logar in Anton Ocvirk, izdal in založil »Slavistični klub« na univerzi v Ljubljani 1933.